

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra Českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Nářeční slovní zásoba obce Čechy pod Kosířem

Vypracovala: Bc. Denisa Poláchová
Vedoucí práce: PhDr. Štěpán Balík, Ph.D.

České Budějovice 2019

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Moravském Krumlově dne 26. 4. 2019

Podpis studenta

.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu své diplomové práce panu PhDr. Štěpánu Balíkovi, Ph.D., za odborné rady, laskavý přístup a čas, který mi věnoval při konzultacích. Mé velké poděkování patří rovněž všem respondentům, kteří se ochotně zapojili do výzkumného šetření a podíleli se tak na vzniku této práce. Dále děkuji své rodině, která mi v mnoha ohledech pomohla zajistit plynulý sběr dat. Rovněž jim děkuji za trpělivost a psychickou podporu.

Anotace

Diplomová práce navazuje na práci bakalářskou a jejím cílem bylo zmapovat současný stav aktivní nářeční slovní zásoby obyvatel obce Čechy pod Kosířem. Součástí práce je historické a kulturní expozé zkoumané obce a stručný popis hláskoslovných rysů typických pro středomoravskou nářeční skupinu a centrální podskupinu. Teoretická část pojednává o jednotlivých typech dialektologických publikací. Zvláštní pozornost je zde věnována problematice nářečních slovníků. Praktická část se soustředí na analýzu lexika, jejímž podkladem byla data sesbíraná pomocí dialektologického dotazníku založeného na onomaziologické bázi. Rozbory samotné zahrnují přehledy generačního užívání lexémů, etymologické výklady a komentáře k výskytu zjištěných pojmenování. Zohledňovány jsou v nich též rysy hláskoslovné, tvaroslovné a slovtvorné.

Annotation

The Master thesis has been following the bachelor thesis and its aim was to survey the contemporary situation in the active dialectal vocabulary of inhabitants who live in Čechy pod Kosířem. The thesis contains the historical and cultural disquisition about the surveyed village and a brief description of the typical phonetic features for the middle-moravian dialectic group and central subgroup. The theoretical part deals with the particular types of the vernacular paper. A special emphasis is dedicated on the dialectical dictionaries. The practical part focuses on the lexical analyses which are found on the gathered items from the dialectical questionnaire based on the onomasiological approach. The analyses themselves include the charts of the lexical use through the generations, the etymological reading and commentaries on the lexical occurrence. The phonetic, morphological and word-formational features are taken into account as well.

Obsah

1 Úvod.....	8
2 Obecná charakteristika zkoumané oblasti.....	10
2.1 K charakteristice obce	10
2.1.1 Z historie obce	10
2.1.2 Z kulturního života obce.....	11
3 Charakteristika zkoumaného nářečí	13
3.1 K hláskoslovné a morfologické charakteristice zkoumaného nářečí	13
3.1.1 Hláskosloví	13
3.1.2 Morfologizované jevy hláskoslovné povahy	14
3.1.3 Morfologie	15
3.2 Nářeční lexikum	15
4 Nářeční publikace	18
4.1 Nářeční slovníky	20
4.1.1 Dělení nářečních slovníků	20
4.1.2 Výstavba nářečního hesla	22
4.1.3 K nedostatkům nářečních slovníků	22
5 Metodika a cíl práce.....	24
6 Stavba heslového odstavce	29
6.1 Modelové schéma heslového odstavce a závěrečného shrnutí	30
7 Lexikální analýzy.....	31
Místní a domácí prostředí.....	31
Hospodářství	67
Příroda	82
Člověk a jeho život.....	89
Abecední rejstřík	104
8 Závěr	106
9 Zdroje.....	110
10 Přílohy.....	113
10.1 Dialektologický dotazník	113

Seznam zkratek

Zkratky publikací:

ČJA1–5	Český jazykový atlas 1–5	SNČJ	Slovník nářečí českého jazyka
ESSČ	Elektronický slovník staré češtiny	StčS	Staročeský slovník
NŘ	Naše řeč	USJP	Uniwersalny słownik języka polskiego
MSS	Malý staročeský slovník		

Zkratky slov použitých v textu:

aj.	a jiné	nář.	nářečně
akkad.	akkadsky	něm.	německy
apod.	a podobně	nom.	nominativ
arm.	arménské	nvč.	новоčeské
č.	české	pl.	plurál
ČR	Česká republika	plt.	pluralia tantum
dial.	dialekt	pol.	polsky
f.	femininum	psl.	praslovansky
franc.	francouzsky	resp.	respektive
gen.	genitiv	rom.	románské
han.	hanácky	rus.	rusky
hn.	hornoněmecké	řec.	řecky
ie.	indoevropský	s.	strana
it.	italské	sg.	singulár
jhněm.	jihoněmecké	sln.	slovinsky
laš.	lašské	slov.	slovensky
lat.	latinsky	srov.	srovnej
lit.	litevsky	st.	starší
lot.	lotyšsky	stč.	staročesky
m.	maskulinum	sthn.	starohornoněmecky
maď.	maďarsky	stind.	staroindicky
mor.	moravský	stpol.	staropolsky
n.	neutrum	střhn.	středohornoněmecky

střl. středolatinsky
střm. středomoravská
stsl. staroslověnsky
syr. syrské
špaň. španělština
t/v téhož významu
tj. to je
tur. turecky

tzn to znamená
tzv. tak zvaný
vm. východomoravská
všesl. všeslovanské
vých. východní
záp. západní
zpr. zpravidla

1 Úvod

Tématem diplomové práce je zachycení aktivní slovní zásoby obyvatel obce Čechy pod Kosířem, přičemž aktivní slovní zásobou rozumíme právě taková označení, která jsou mluvčími běžně užívána a nejsou jen v jejich povědomí. Diplomová práce navazuje na práci bakalářskou, obhájenou roku 2016 na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity pod názvem Mluva v obci Čechy pod Kosířem ve třech generacích. Bakalářská práce se soustředila především na podrobný rozbor hláskoslovných, morfologických a morfologizovaných jevů hláskoslovné povahy. Vzniklá sonda do nářečních rysů zkoumané oblasti se však podrobněji nezabývala lexikální rovinou, předestřela stručný diferenční slovníček a předpokládala hlubší bádání v budoucnosti. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli věnovat diplomovou práci současnému stavu slovní zásoby, rozšířit tak předchozí snahy a vytvořit ucelený komplex charakterizující mluvu zmíněné obce.

Cílem této práce tedy bylo podrobně zmapovat, zda a jaké nářeční lexikum přetrvává v mluvě obyvatel této obce, neboť jsme předpokládali, že i v lexikální rovině, stejně jako v hláskosloví a tvarosloví, dochází k vyrovnávání nářečních rozdílů. K dosažení efektivního výsledku se účelným jevilo srovnání vzorků tří generací. Reprezentativní vzorek byl vytvořen pěti respondenty z jednotlivých generací. Potřebný lexikální materiál jsme pořídili prostřednictvím přímého dotazování na základě námi sestaveného dialektologického dotazníku. Podrobný postup sběru dat je popsán v metodice výzkumu.

Diplomovou práci uvozuje kapitola, která se zabývá stručným výkladem historie a kultury této obce. Zkoumaná obec se nachází v lokalitě, která územně spadá do oblasti centrálních středomoravských dialektů. Obecnou charakteristiku a specifické rysy těchto nářečí jsme objasnili v práci bakalářské. S odkazem k dřívější práci nyní zmiňujeme jen několik rysů, které jsou obecně pro nářeční výzkum neopomenutelné a do jisté míry ovlivnily námi shromážděné lexikum. Podrobněji se věnujeme charakteristice nářečního lexika.

V teoretické části se soustředíme na možnosti prezentace nářečního materiálu. Představujeme možnosti zprostředkování dialektu odborníkům i široké veřejnosti a pro názornost uvádíme i několik konkrétních příkladů nářečních příruček. S ohledem

na vytyčený cíl a zvolený postup této práce věnujeme zvláštní pozornost nářečním slovníkům.

V praktické části se nejprve seznamujeme s průběhem vlastní výzkumné aktivity a navazujeme zobrazením stavby heslového odstavce, která je v samotných analýzách striktně dodržována. Jádrem práce je rozbor zjištěného lexikálního materiálu, jehož sběr byl založen na onomaziologické bázi. Pro danou otázku uvádíme výčet doložených označení, přičemž respektujeme závazná pravidla fonetického přepisu. Rozbory zachycují nejen rozdíly lexikálního rázu, ale též hláskoslovného, tvaroslovné a slovotvorného. Zahrnují i základní morfologickou charakteristiku, přehled generačního užívání lexému a stručný etymologický výklad jednotlivých lexémů. Každý dotaz uzavíráme shrnutím zjištěných poznatků a jejich srovnáním s doloženým výskytem označení v *Českém jazykovém atlase*.

Na samém počátku bádání stály pracovní otázky a hypotézy, k jejichž zodpovězení výzkum směřoval. Zjišťovali jsme především pronikání obecné češtiny do tradiční slovní zásoby. Předpokladem bylo, že nejvíce zasažena je nejmladší generace. Na základě předchozí práce jsme sledovali i hláskové změny, které by lexikum mohly významně ovlivnit. Vzhledem k povaze výzkumného vzorku jsme také očekávali působení dlouhodobých pobytů či původního jazykového zázemí, roli věku a dosaženého vzdělání.

Součástí diplomové práce jsou přílohy obsahující ukázkou námi sestaveného dialektologického dotazníku. Rovněž přikládáme CD se všemi vyplněnými dotazníky, které pro svůj rozsah nejsou součástí tištěných příloh.

2 Obecná charakteristika zkoumané oblasti

2.1 K charakteristice obce

V následujících řádcích si představíme obec, ve které probíhal sběr dat pro následné dialektologické lexikální analýzy. Předkládaná práce navazuje na bakalářskou práci *Mluva v obci Čechy pod Kosířem ve třech generacích* (Poláchová, 2016), ve které jsme se rozsáhle zabývali etnografickým expozé regionu Haná a charakteristikou obce Čechy pod Kosířem. Představili jsme popis lokality obecně, zaměřili jsme se na hanáckou kulturu a reálie jako je podoba ženského i mužského kroje či lidové zvyky a tradice, které se v průběhu roku na Hané oslavují. Charakteristiku obce jsme předeštlí v samostatné podkapitole. (blíže Poláchová, 2016, s. 9–15)

Mezitím se obec dočkala nového knižního zpracování s názvem *Čechy pod Kosířem* (2018), jejímž autorem je bývalý starosta obce pan Zdeněk Mader. Z této publikace si v následující podkapitole uvedeme několik stěžejních faktů.

2.1.1 Z historie obce

Obec Čechy pod Kosířem je malebnou vesničkou, která se rozprostírá na rozhraní Hané a Dražanské vrchoviny v nadmořské výšce 273 m n. m. Dominantou oblasti je nepochybně hora Velký Kosíř, jejíž vrchol sahá do výšky 442 m, a je známá také jako Hanácký Mont Blanc.

Název obce se v průběhu historie několikrát měnil, přičemž dva důležité mezníky jsou roky 1925 a 1940. Původně platil název Čechy na Hané, který se právě roku 1925 změnil na Čechy pod Kosířem. S příchodem okupace byl násilně poněmčen na Tschech, ale po osvobození byl opět změněn na název současný, tedy Čechy pod Kosířem.

První historická zmínka o obci je z roku 1131, která dokládá, že olomoucké kapitule patřily dva zdejší lány. První tvrz, tedy panské sídlo, byla v Čechách roku 1359, ale od 16. století se již uvádí jako tvrz pustá. Až ve 2. polovině 16. století dal Vladyka Matyáš z Hartunkova vybudovat tvrz novou, a to renesanční. Vystřídala se zde řada majitelů, z nich nejvýznamnější je hraběcí rod Silva Tarouců, který zde žil v letech 1768–1945. Tento rod podporoval zahradní architekturu, a tak byl od 70. let 18. století budován zámecký park. Právě tento park se stal zdrojem inspirace významné osobnosti, dvornímu malíři a příteli rodu, Josefu Mánesovi. Dokladem o jeho pobytu a lásce k Čechám je

několik obrazů, zmiňme nejslavnější z nich, a to *Líbánky na Hané* a *Život na panském sídle*. Ve 30.–40. letech 19. století byla zahájena přestavba parku, který od té doby navazuje na zalesněné svahy Kosíře. Celý komplex je od roku 2008 ve správě Olomouckého kraje. Po velkých rekonstrukcích, které probíhaly v letech 2011–2016, je zámek opět zpřístupněn veřejnosti a nabízí zhlédnutí expozice, která připomíná malíře Josefa Mánesa a hraběcí rod.

Důležitým datem pro obec je také rok 1820, kdy byla založena továrna na výrobu hasební techniky a tělocvičného nářadí. Závod R. A. Smekala v Čechách pod Kosířem zaměstnával na přelomu 19. a 20. století přes 200 lidí. Obec mu také vděčila za možnost čerpání elektřiny, která byla do továrny zavedena. Na místě bývalé továrny dnes stojí Hasičské muzeum, které bylo slavnostně otevřeno 5. července 2000 u příležitosti 125. výročí založení místního hasičského sboru. V roce 2005 a 2012 byly otevřeny další dvě části tohoto unikátního muzea, které je jedním z největších svého druhu v celé České republice.

Žádný návštěvník Hasičského muzea jistě nepřehlédne sousední budovu dalšího muzea, které bylo zpřístupněno 11. července 2009, a to Muzeum historických kočárů. „Opravdový unikát, ale také splněný sen a splacený dluh všem mistrům i drobným řemeslníkům, kteří ve své době dokázali vyrobit něco tak dokonalého a okázalého, jako jsou zde vystavené historické kočáry“ (Mader, 2018, s. 58). V roce 2013 byl otevřen přistavěný depozitář, kde mimo jiné můžeme vidět největší smuteční kočár všech dob. Muzejní sbírka se neustále rozšiřuje, ale s ní i kulturní vystoupení a koncerty, pro které se nový sál stal dějištěm a zázemím. (Mader, 2018, s. 6–32; 52–59)

2.1.2 Z kulturního života obce

Jak jsme již zmínili, Čechy pod Kosířem leží na rozhraní Hané a Dražanské vrchoviny. Není proto divu, že obec žije bohatým kulturním životem, a to nejen v duchu hanáckých tradic a zvyků. Z pravidelně konaných akcí, které významně ovlivňují jak turistický ruch, tak společenský život občanů, lze jmenovat zvláště tyto:

V první řadě je to projekt zvaný Josefkol, který je úzce spjat s činností Muzea historických kočárů, o němž byla již řeč v předchozí kapitole. Sraz mistrů kolářského a kočárnického řemesla se koná v druhé polovině července. Muzeum kočárů se podílí i na další akci, spolu s Klubem vojenské historie a Vlastivědným muzeem Olomouc

pořádá v listopadu Napoleonské bitvy v zámeckém parku. Také na přelomu března a dubna pořádá spanilou jízdu historickým kočárem po okolních památkách v rámci slavnostního zahájení turistické sezóny.

Hanáckých zvyků se drží především Velikonoce, které kromě tradičního „hrkání“ a „mrskutu“ umožňují i kostýmové prohlídky v prostorách zámku. Dalším zvykem jsou tradiční krojované hody, které se konají koncem června. Nechybí jim krojový průvod vesnicí ani zábava a jarmark. V rámci adventu a Vánoc se občané i další návštěvníci mohou zúčastnit adventních koncertů či slavnostního rozsvícení vánočního stromu.

Pravidelné slavnosti nejsou jedinou kulturní realitou této obce. Existují tu i spolky a sdružení, které občanům buď společenský život zprostředkovávají, nebo poskytují otevřenou náruč pro vlastní realizaci. Těmi jsou organizace Junák, Sbor dobrovolných hasičů, Tělovýchovná jednota Sokol, Klub seniorů či čtenářsko-pěvecký kroužek Občanská beseda. (Bratterová, 2017, s. 10; Mader, 2018, s. 139)

3 Charakteristika zkoumaného nářečí

3.1 K hláskoslovné a morfologické charakteristice zkoumaného nářečí

Cílem předkládané práce je ověřit současný stav aktivní nářeční slovní zásoby, tedy zmapovat, zda a jaké nářeční lexémy přetrvávají v mluvě obyvatel obce Čechy pod Kosířem. Je však nutné zmínit, že slovní zásoba jako taková je úzce spjata i s nářečními hláskovými či morfologickými rysy, proto jim na tomto místě budeme věnovat pozornost. Vzhledem k lokalitě zkoumané obce se zaměříme na tzv. obecné moravismy, dále na charakteristické středomoravské jevy obecně a následně rysy typické pro centrální podskupinu.

Již v naší bakalářské práci jsme předložili nejen popis dialektů a jejich dělení v ČR, ale také obsáhlý přehled nářečních rysů středomoravské skupiny včetně rysů centrální podskupiny. Popsali jsme soubor hlásek a jejich rozvržení, skloňovací koncovky, slovesné tvary. V rozbořech jsme se věnovali i vymezení rysů společných pro středomoravské i české dialekty, dále obecné moravismy. Vzhledem k povaze předkládané práce je nutné zmínit především rysy hláskoslovné, ty si uvedeme dle publikace Jaromíra Běliče, Františka Bartoše a Ireny Bogoczové. Z praktických důvodů však uvádíme pouze některé charakteristické prvky společné pro moravská nářečí, jevy středomoravské nářeční skupiny a dále její centrální podskupiny, zpravidla potřebné pro rozbor lexika. Zmiňujeme i některé morfologizované jevy hláskoslovné povahy a také rysy morfologické. (blíže Poláchová, 2016, s. 19–29)

3.1.1 Hláskosloví

Rysy obecně moravské

- neprovedení přehlásky *u* → *i* uprostřed slova (*břuch*, *kožuch*)
- moravská krátkost (*blato*, *mak*, *mucha*)
- znělá výslovnost souhlásky *s* na začátku slova (*shoda* [zhoda])
- uchování souhláskové skupiny *šč-* (*ščáva*, *ščedré*) (Bělič, 1972, 251–2 52)

Rysy středomoravských dialektů

- znělá výslovnost neznělých souhlásek na předělu slov či morfémů před samohláskou nebo nepárovou souhláskou (*s autem* [z aute], *kupme* [kubme])
- sekundární krácení dlouhých samohlásek *í* a *ú* (*mliko*, *vim*, *kuň*)

- diftongizace a následná monoftongizace $y \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$ (*bék, stréc*)
- diftongizace a následná monoftongizace $ú \rightarrow ou \rightarrow \acute{o}$ (*sósed*) (Bogoczová, 2012, s. 74–75)

Risy specifické pro centrální podskupinu

- rozšíření pětičlenného inventáře samohlásek (*a, e, i, o, u*) o dva vokály:
  - změna $y \rightarrow \acute{e}$ (*rébě*), dále $i \rightarrow \acute{e}$ po souhláskách *l, ř, z, s, c, ž, š, č* (*slémák, očětel*)
  - změna $u \rightarrow \acute{o}$ (*hóbô, côkrô*)
- tříčlenný inventář dlouhých vokálů *é, á, ó*, přičemž:
  - změna $i \rightarrow \acute{e}$ po souhláskách *l, ř, z, s, c, ž, š, č* (*šépek, psék*)
  - diftongizace a následná monoftongizace $y \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$ (*bék, stréc*)
  - monoftongizace $ej \rightarrow \acute{e}$ (*véco, névic*)
  - dlouhý vokál *i* se zpravidla krátí (*obili*), a to i vzniklý úžením $\acute{e} \rightarrow i$ (*mliko*)
  - dlouhý vokál *ú* je taktéž ve výslovnosti krácen (*dum, stul*)
  - diftongizace a následná monoftongizace $ú \rightarrow ou \rightarrow \acute{o}$ (*sósed*)
- užívání protetického *v-* (*vokurkě*) a *h-* (*habě*) jen vzácně, naopak *h-* se mnohdy na začátku slova odsouvá (*řmět*) (Bartoš, 1895, s. 64–71)

3.1.2 Morfologizované jevy hláskoslovné povahy

Risy obecně moravské

- neprovedena přehláska $'u \rightarrow i$ na konci slova (*já chcu*)
- neprovedení přehlásky a ztráty jotace $'a \rightarrow \acute{e} \rightarrow e$ (*naša, vaša, do pola, ulica*)
- měkkost u jmen typu *host', kořeň, lokať, typ pekárňa*
- zakončení genitivu v singuláru jmen měkké deklinace v maskulinu na *-u* (*čaju*)

Risy středomoravských dialektů

- diftongizace a následná monoftongizace $y \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$ v koncovkách
- diftongizace a následná monoftongizace $ú \rightarrow ou \rightarrow \acute{o}$ v koncovkách
- úžení a krácení $\acute{e} \rightarrow i \rightarrow i$ v koncovkách tvrdé adjektivní deklinace (*to je pjekny*)
- krácení $i \rightarrow i$ v měkké adjektivní deklinaci (*středni škola*)

Risy specifické pro centrální podskupinu

- slovesa 4. a většinou i 5. třídy v 3. osobě pl. mají koncovku *-ajó, -ijó*

- změna *u* → *ô* v koncovkách slov
- změna *i* → *e* v koncovkách slov (Bogoczová, 2012, s. 74–76)

3.1.3 Morfologie

Risy obecně moravské

- vyrovnání genitivu, dativu, lokálu (*z/k/na té druhé straně*)
- příslušnost sloves 5. třídy k 1. třídě (*kolíbe*)

Risy středomoravských dialektů

- rozlišení životnosti (*tí starí chlapi X ti starí domi*)
- odlišení lokálu a instrumentálu (*o starém X se starím/se starim*)
- skloňování zájmena *ten* podle náš (*teho, temu*)
- časování slovesa *být*:
  - pomocné (*já sem byl, tys byl*)
  - existenční (*su, seš*)
- vyrovnávání akuzativu a genitivu
  - ve prospěch genitivu (*ot předsedu*)
  - ve prospěch akuzativu (*vid'im předsedi*)
- *l-ové* přičestí (*vedl, rozhodl*)
- koncovka *-em* v instrumentálu m., vzoru předseda (*s předsedem*)

Risy specifické pro centrální podskupinu

- vyrovnání genitivu, dativu, lokálu adjektiv sg, rodových zájmen a číslovek (*k/na/po té druhé straňe*)
- vyrovnání akuzativu a dativu (*dám t'e*) (Bogoczová, 2012, s. 74–76)

3.2 Nářeční lexikum

Sochová (1995, s. 257) jako základní jednotku nářečního slovníku uvádí dialektismus, tedy teritoriálně vázaný ekvivalent spisovného slovního prostředku. Dialektismy dále rozděluje dle míry teritoriální vázanosti:

- **dialektismy lokální** – vztahující se k jedné lokalitě či menšímu kompaktnímu území

- **dialektismy regionální** – vztahující se k většímu územnímu celku
- **dialektismy nadnářeční** – vztahující se k celonářečnímu územnímu celku

Oproti tomu Hauser (1986, s. 21), který ve své publikaci věnoval kapitulu i rozvrstvení slov dle příslušnosti k nespisovným útvarům jazyka, geograficky člení zásobu na **slova obecné češtiny**, která buď pronikla do hovorového stylu (*kilo, kluk, montérky* aj.), nebo je za hovorová nepovažujeme (*babral, flinta, mindrák* aj.). Některá slova obecné češtiny jsou cizího původu a jsou užívána ve venkovském prostředí (*akorát, šuple* aj.), jiná v prostředí městském a do obecné češtiny pronikla ze slangu (*fajnovka, zařezávat* aj.).

Další územně rozdílná uvádí **slova oblastní** neboli **regionalismy**, tzn. slova přesahující nářeční hranice. V komplexu české slovní zásoby vydělujeme slova typická pro území Čech, tedy **čechismy** (*drandit, špitat*), a typická pro Moravu, tedy **moravismy**, jejichž spisovné ekvivalenty se užívají v Čechách (*dědina – vesnice, palach – rákos*). Někdy se také v obou oblastech užívá téhož slova s odlišným významem, hovoříme pak o **sémantických moravismech** (*sodovka – limonáda*) nebo **sémantických čechismech** (*víno – hrozen*). Hladká (2017, cit. [2019-04-05]) ještě zmiňuje čechismy a moravismy v rovině hláskové (*moucha X mucha*), slovtvorné (*hladový X hladný*) a morfologické (nom. pl. *ruce X ruky*).

Jako **dialektismy** pak Hauser (1986, s. 22) označuje **slova nářeční**, která jsou užívána na konkrétním nářečním území a zároveň neznámá příslušníkům jiné nářeční oblasti. Též v této oblasti zmiňuje **etnografické dialektismy**, tj. slova spojená s tradicemi a životem určité oblasti. Jsou to například věcné okruhy částí oděvů (*kordule, čizmy*), domácnosti (*šprudlák, hrnčák*), jídla (*kyselice, nekysánek*) apod.

Sochová (1995, s. 258) dále hovoří o dialektismech, které se liší diferenčními nářečními příznaky. Uvádí dialektismy **speciální**, pro které zpravidla neexistuje spisovný protějšek (*hrutek – nádoba na mléko, pustřepek – vejce bez skořápky*). Hladká (2017, cit. [2019-04-05]) k tomuto typu řadí i výše popsané etnografismy. Dialektismy, které spisovný protějšek mají, se nazývají **vlastní lexikální** (*hrča – boule, klapošit – vadnout*). Dalším typem jsou dialektismy **sémantické**, které jsou sice homonymní, ale s jiným významem (*chudý – hubený, mlet – hýbat*). Slova, která jsou v nářečí používána běžně, ale ve spisovném jazyce okazionalmente, jsou označována jako dialektismy **frekvenční** (*flaša – lahev*). Pokud se v porovnání se spisovným jazykem slova liší stylově, hovoříme

o dialektismech **stylových** (*dojnica – dojka*). Pokud se liší užitím v kontextu, jedná se o dialektismy **kontextové**, např. frazémy (*vešlo mo to kozí brankó – dostal něco zadarmo*). (Sochová, 1995, s. 258; Vojtová; 2008, s. 13–14)

Co se středomoravského nářečního lexika týče, většinou se vyskytují označení, která jsou shodná s jinými dialekty, avšak s hláskovými prvky typickými pro tuto nářeční skupinu. Z tradičních dialektismů, kterými se středomoravská nářečí vyznačují, jsou to například slova jako *spichat – pospíchat* (ČJA1, s. 158), *lenošný – líný* (ČJA1, s. 180), *šprudl – kvedlačka* (ČJA1, s. 292), *chebz – šerík* (ČJA2, s. 47), *šupka – slupka* (ČJA2, s. 67), *žila – pomlázka, svazek prutů* (ČJA2, s. 454), *mrskut – pomlázka, zvyk* (ČJA2, s. 456) aj.

Poněkud složitější se jeví snaha o vydělení lexika centrálního. Nářeční slovníky, které se věnují určitému menšímu území, již nezmiňují, zda jsou konkrétní zaznamenané lexémy charakteristické pouze pro zkoumanou lokalitu nebo sahají i za hranice dalších nářečních oblastí. Oproti tomu ČJA důsledně mapuje výskyt jednotlivých lexémů, avšak některá slova záměrně vypouští. Z tohoto hlediska je doložení širšího lexika příznačného pouze pro centrální středomoravská nářečí obtížné. Další příčinou je nepochybně vliv fonetických prvků, které jsou zvláště v centrálních dialektech pestré, a proto se mnohdy jedná pouze o hláskové obměny lexému vyskytujícího se v jiných oblastech. I přes uvedené vlivy však lze zaznamenat i originální pojmenování, např. *čečůvka – čočka* (ČJA1, s. 206), *baruše – šiška* (ČJA2, s. 73), *kocar – pomlázka, svazek prutů* (ČJA2, s. 454) aj.

4 Nářeční publikace

Nedílnou součástí dialektologického bádání je zpracování a následná prezentace jazykového materiálu. V následující kapitole si představíme několik možných výstupů, které lze vlastním zkoumáním zprostředkovat.

Bogoczová (2012, s. 146–152) ve své publikaci rozděluje dialektologické příručky následovně:

- **monografie**
- **antologie**
- **atlasy**
- **slovníky**

Monografická dialektologická práce je dle Bogoczové (2012, s. 146–147) neperiodické odborné dílo zpracované jedním autorem či celým kolektivem. Důležitým znakem je, že se věnuje jedné problematice, tedy i jednotlivé příspěvky různých autorů spojuje ústřední téma. „Obsahem monografie mohou být veškerá nářečí daného jazyka, anebo jen jediný lokální subdialekt“ (Bogoczová, 2012, s. 146). Práce se může soustředit na popis celé struktury (hláskosloví, slovtvorba, lexikologie, morfologie, syntax) nebo se věnovat konkrétnímu dílčímu problému. Zároveň kromě samotného zkoumání jazyka může být cílem monografie i jakési propojení otázek jazykových se sociálními, např. kdy a z jakého důvodu bylo dialektu použito. Jádrem monografie je autorův originální a odborný výklad problému, který často bývá doplněn o mapky, ukázky textů, grafické přílohy apod. Pěkným příkladem takové monografie je nepochybně *Nástin české dialektologie* (1972) Jaromíra Běliče, který podává ucelený přehled o charakteristických rysech jednotlivých nářečí. Příkladem, který se soustředí na charakteristiku nářečí na Moravě, můžeme uvést *Dialektologii moravskou I, II* (1886) Františka Bartoše. Specifičtější oblastní rysy jsou pak popsány například v *Nářečí Určic a okolí* (1957) Františka Kopečného či *Karlovické nářečí* (1957) Františka Svěráka, které ve svém příspěvku popisuje a hodnotí Knop (1959, s. 99–103), a nespočet dalších.

Další příručkou je výše zmíněná *antologie*, která je tvořena především nářečními texty. Předkládané texty jsou vždy převedeny do fonetické nebo polofonetické transkripce. Výběr přepisu závisí na rozhodnutí autora, který zváží cíl práce. Pokud by byl prováděn rozbor textu např. v syntaktické rovině, lze použít transkripce polofonetické, která respektuje etymologii pravopisu, ale dodržuje např. ztrátu kvantity, protezi apod.

Oproti tomu fonetická transkripce má přísnější pravidla, zaznamenává se skutečná výslovnost bez ohledu na pravopis, intonace i přízvuk. Text se nerealizuje větně, nýbrž je parcelován na základě pauzování mluvčího. Neprovádí se ani úprava, cenzura textu, jediným případem je rozpor s etikou výzkumu. Antologie jsou souborem cenného materiálu z terénu a podávají aktuální obraz stavu nářečí. Příkladem je možné uvést např. *České nářeční texty* Arnošta Lamprechta (1976), kde jsou zaznamenány nejrozličnější texty ze všech nářečních skupin. Dále můžeme uvést *Mluvenou češtinu na Moravě* (1997) kolektivu autorů Filozofické Fakulty Ostravské univerzity. Za jazykovou publikaci však nelze považovat např. antologii/soubor uměleckých textů, které jsou do nářečí stylizované, neboť v nich dochází k tzv. hyperdialektizaci (*Deník Ostravaka* apod.), tj. záměrné přesycenosti nářečními prvky. (Bogoczová, 2012, s. 148–150)

Rozsáhlým typem dialektologické publikaci jsou **jazykové atlasy**, které sledují geograficko-statické rozšíření jevů. Jsou to tedy soubory map, které zachycují výskyt a rozšíření konkrétního jevu ve vymezené oblasti. Existuje několik druhů nářečních map, přičemž dle Bogoczové (2012, s. 153) nejběžnější jsou:

- **nápisové**, tzn. jev je vepsán přímo do mapy
- **symbolové/značkové**, tzn. do mapy je zanesen určitý odkazující znak (křížek, kroužek, hvězdička aj.)
- **izoglosové**, tzn. vyznačení linií ohraničující místa výskytu
- **šrafové**, tzn. oblast výskytu je vyznačena šrafováním či barevně
- **kombinované**

Mimo způsobu zpracování můžeme ještě atlasy rozdělit dle rozsahu, resp. prostorových kritérií. Tato kartografická zpracování jsou pak charakteru regionálního, národního či nadnárodního, přičemž všechna znamenají dlouhodobé a nákladné počínání pro kýžený výsledek. Příkladem regionálního atlasu může být *Jazykový atlas jihozápadní Moravy* (2000) Libuše Čižmárové. Z atlasů národních je z pohledu české jazykovědy třeba zmínit *Český jazykový atlas 1–6* (1992–2011), který je produktem kolektivu autorů pod vedením Jana Balhara. Z nadnárodních atlasů si uvedme rozsáhlý *Slovanský jazykový atlas*, jež je výsledkem práce kolektivu autorů za současného vedení T. I. Vendina. (Bogoczová, 2012, s. 152–155)

Velmi častým typem nářečních publikací jsou **slovníky**, neboť jsou komerčně atraktivní a snadno dostupné i pro širokou veřejnost, která nemá hlubší znalosti

dialektologie či jazykovědy obecně. Podrobněji se tomuto typu nářečních publikací budeme věnovat v následující podkapitole.

4.1 Nářeční slovníky

4.1.1 Dělení nářečních slovníků

Jak jsme již zmínili, slovníky jsou populárním typem nářeční publikace. Bogoczová (2012, s. 150) rozděluje slovníky na lokální (místní), regionální (oblastní), celonárodní (svodné) a nadnárodní. Na tomto místě bychom její pojetí rozvinuli dle Sochové (1995, s. 252), která nářeční slovníky dělí podle:

- **územního rozsahu:** lokální X regionální X celonárodní
- **obsahu:** diferenční X relativně úplný
- **časového rozpětí:** synchronní X historický
- **uspořádání:** abecední X věcný

Dále pak dodává, že nejčastěji se v praxi vyskytují kombinace:

1. *synchronní diferenční/úplný slovník jedné lokality řazený abecedně*

Na rozdíl od diferenčního, úplný slovník svým obsahem umožňuje srovnání nářečního a spisovného lexika. Je založen na bázi sémaziologické. Zaznamenává nejen obecné pojmy, ale i tradiční reálie a běžný slovník spontánních dialektových promluv. Zobrazuje rozvrstvení slovní zásoby, základní pojmenovací postupy, motivaci zániku slov, směr oblastního vývoje apod.

2. *synchronní slovník na onomaziologické bázi*

Základem tohoto typu je věcná či pojmová příbuznost slov. Jedná se o slovníky **systematické**, které se dále člení na pojmové a věcné. Slovníky této povahy vyžadují klasifikační schéma, tj. ideografický plán, který by měl vycházet z objektivní reality a logiky života. Věcné uspořádání je pro nářeční slovníky vhodné, ale Vojtová (2002, s. 107) uvažuje o jeho nepřehlednosti a ztížené orientaci. Jako východisko vidí kombinovanou strukturu úplného věcného hesláře, diferenčního slovníku a abecedního rejstříku.

Další slovníky jsou pak **analogické**, disponující abecední kostrou, do které jsou začleňovány „mikrostruktury slov příbuzných jakoukoliv analogií“ (Sochová, 1995, s. 254). Posledním typem jsou slovníky **kombinované**, a sice abecední

výkladový s věcným heslářem, nebo naopak věcný výkladový s abecedním heslářem.

3. synchronní/diachronní diferenční slovník většího územního celku

Tento typ slovníků se orientuje především na inventář oblastních modifikací na větším územním celku. U nás takových publikací nevzniklo mnoho, z oblasti Moravy uveďme slovníkovou část *Dialektologie moravské I, II* a *Dialektický slovník moravský* (1906) Františka Bartoše.

4. historický diferenční slovník celého území

Sestavení svodného slovníku vyžaduje dlouhodobou a soustavnou činnost. Pro svodný slovník českého nářečí byl založen archiv lidového jazyka, avšak po nějaké době byl sběr materiálu zastaven. (Sochová, 1995, s. 252–255)

Vojtová (2002, s. 107) předkládá, že z hlediska uspořádání nářeční lexikální zásoby existují následující druhy slovníků, a poukazuje na jejich nedostatky:

- diferenční abecedně řazený slovník nepodává ucelený obraz nářečního lexika
- věcný úplný heslář + diferenční slovník zapříčiňuje ztíženou orientaci a možnost srovnání s fondem jiného nářečí
- úplný věcný výkladový slovník nedostatečně odlišuje výrazy diferenční

Rovněž dodává, že diferenciaci slovníků na abecední a věcné je zavádějící, neboť zde v kontrastu stojí *abecední X věcná* forma uspořádání slovníku a jeho *sémaziologická X onomaziologická* funkce. „Abecední řazení a tematickou organizaci lze ve slovnících různým způsobem a v různé míře navzájem kombinovat.“ (Vojtová, 2002, s. 107)

Metody sběru dat pro zpracování slovníků se dle Sochové (1995, s. 256–257) liší z hlediska územního rozsahu. Pro regionální slovníky či slovníky celého území je to buď korespondenční dotazníková anketa, kterou vyplňují vzdělaní obyvatelé, nejlépe rodáci, nebo přímá explorační v terénu, kdy dotazníkovou metodu může doplnit nahrávání souvislých textů. Dalším zdrojem jsou nářeční slovníky, rukopisy, folklorní texty apod. Pro lokální slovníky je metod více, ale za základní je považován intenzivní volný sběr prováděný jedincem, přičemž znalost prostředí a samotného dialektu je podmínkou. Nespornou výhodou je i dlouhodobý kontakt s respondenty, neboť může vést k zachycení takového materiálu, který by se jinou metodou pořídil jen stěží. Dalším důležitým zdrojem je excerpce nahrávek souvislých textů či studium tištěného a rukopisného

materiálu. Tímto způsobem se zkoumají zpravidla nevěcná pojmenování (slovesa apod.), jejichž získávání je při dotazování obtížné.

4.1.2 Výstavba nářečního hesla

Co se týče stavby heslového odstavce dodržované v územně odlišných slovnících, vyjadřuje se Sochová (1995, s. 258) k formální podobě a fonetické transkripci. Pro lokální slovníky bývá příznačné, že lemmatizace probíhá v nářeční podobě, tedy už v samotné transkripci. Také zdůrazňuje, že pravidla fonetického záznamu mohou být volnější, neboť přísný vědecký přepis obsahuje i znaky, jejichž tisk by mohl vést k vysokým nákladům. Proto se užívá přepisu jako například v antologiích, které jsme výše zmiňovali. Pro regionální slovníky bývá pravidlem, že se lemma zapisuje ve spisovné podobě s následnými hláskovými variantami ve fonetické podobě nebo „ve většinové fonetické realizaci (převládající na většině území), popř. v podobě nejbližší spisovnému pravopisu.“ (Sochová, 1995, s. 258). Oproti tomu svodné slovníky koncipují heslo nejprve v pravopisné spisovné podobě a následně připojují lokální varianty ve fonetickém přepisu.

4.1.3 K nedostatkům nářečních slovníků

Jak již bylo zmíněno, tvorba slovníku není záležitost jednoduchá a krátkodobá. Sochová (1995, s. 260) uvádí několik nedostatků, které snižují hodnotu do té doby vydaných dialektických slovníků.

Jedním z nich je nepochybně výběr hesla, který mnohdy bývá nahodilý. Široce zpracovaná je terminologie vztahující se k venkovským reáliím, avšak slovník běžné konverzace bývá opomíjen, zejména předponová slovesa. S tím souvisí další nedostatek, a to významové třídění, které je vhodným postupem právě pro terminologii, ale méně pro slovesa, neboť se dostatečně nerozlišují významové hranice. Jako další nedokonalost se jeví výklady, kde je pro konkrétní identifikaci významu slov hmotné kultury (lidové názvy rostlin apod.) na místě podrobnější popis. Také je nežádoucí uvádět významy až za kontextové spojení, neboť se nejedná o žádné ustálené spojení. Důležitá je zároveň exemplifikace, avšak nářeční slovníky dostatečně neklasifikují kontextová spojení, tedy dostatečně nerozlišují užití přímé a přenesené či volné a ustálené. Neméně důležitým prohřeškem je nadměrná snaha o úsporné seskupování motivačně příbuzných slov, tedy přílišná aplikace tzv. hnízdování. „V jednom odstavci je uvedena celá slovní rodina

a jednotlivá heslová slova nejsou ani vyložena, ani exemplifikována, ačkoliv jde o autonomní lexikální jednotky.“ (Sochová, 1995, s. 260) Dostatečně mnohdy nejsou rozlišeny ani lexikální a gramatické vlastnosti, gramatické tvary bývají uváděny jako samostatná hesla, na druhou stranu ale často chybí základní gramatická charakteristika. Nežádoucí se také jeví hodnocení frekvence, které je často velmi subjektivní, neboť podklady v psaných textech bývají nedostatečné. Pro objektivní závěry je nutné využít statistické analýzy.

5 Metodika a cíl práce

V následující kapitole se seznámíme se zvolenými postupy a průběhem celého výzkumu. Pro realizaci bádání nám byl nápomocen teoretický výklad metodologie uvedený v *Textové opoře ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie* Ireny Bogoczové.

Vzhledem k cíli práce byl dialektologický výzkum realizován individuálním krátkodobým šetřením v období od poloviny listopadu do konce prosince roku 2018. Dodržoval dílčí výzkumné fáze, a sice fázi přípravnou, realizační a analytickou. (Bogoczová, 2012, s. 132)

V přípravné fázi byl stanoven cíl této práce, jímž bylo zmapování aktivní nářeční slovní zásoby obyvatel obce Čechy pod Kosířem. Pro tento účel se jevil jako vhodný výzkumný nástroj dialektologický dotazník, který byl následně sestaven. Obsahoval dvě dílčí části, a to sociologickou a samotnou dialektologickou část. Krátký sociologický průzkum dbal na etiku a ochranu osobních údajů. Inspirací pro dialektologickou část byly jednotlivé díly *Českého jazykového atlasu*, případně dřívější přímé pozorování. Tato část byla soustředěna do významových okruhů (místní a domácí prostředí, hospodářství, příroda a člověk a jeho život), obsahovala otevřené otázky týkající se konkrétního označování různých významů a postupovala tedy od významu k formě. Byla zvolena metoda přímého dotazování, tedy tak, že se sám explorátor dotazoval informátora a následně zaznamenával odpovědi do předpřipraveného formuláře. K jednotlivým dotazům byl sestaven i přehled několika lexémů a hláskových variant, jejichž užití bylo očekáváno, ale které nebyly sdělovány informátorovi. Tento výčet byl vytvořen v souladu s pravidly fonetického přepisu dle publikace *České nářeční texty* Arnošta Lamprechta (1976). Zároveň byla začleněna i varianta, která většinou předpokládala zápis především hláskových obměn. Původní rozsah celého dotazníku byl okolo 150 dotazů.

Dříve než proběhla samotná explorace, bylo vhodné provést tzv. předvýzkum. Byl vybrán jen malý vzorek nezávislých kandidátů, který se již neúčastnil vlastního bádání. Pilotáž se uskutečnila za účelem zjištění kvality celého dotazníku, tedy kvality otázek (formulace otázky a její srozumitelnost, znalost kýženého pojmenování aj.), časové hledisko s ohledem na pohodlí respondentů, soulad s etikou výzkumu apod.

V této fázi bylo zjištěno, že je žádoucí změnit postup dotazování v sociologické části a že jsou nezbytné korekce v části dialektologické. Informátorům činilo problémy

podat informace o jazykovém zázemí a jazykovém původu vlastních předků, především co se týče stěhování či dlouhodobých pobytů prarodičů. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli ve vlastním výzkumu změnit postup, a sice předvyplnění osobních údajů, které však celkovou efektivitu výzkumu nijak nezkreslilo. Úpravy v dialektologické části proběhly na základě zjištění, že respondenti neznají některá označení či význam celkově, například mladší generace již nezná pojmenování z oblasti zemědělství. Přestože byly použity obrázky a nákresy, nebyla získána odpověď.

Dalším faktorem bylo hledisko časové, celý dotazník byl příliš dlouhý a za jeho polovinou byl respondent většinou již unavený. Možným řešením by se v tomto případě nabízelo například rozdělení dotazníku na vícero sezení, to se však z časových a finančních důvodů nejevilo jako reálné, a proto jsme množství otázek zkrátili na polovinu.

Dalším krokem pro úspěšný výzkum byl výběr reprezentativního vzorku. Nejdůležitějším stanoveným kritériem byl věk. Snažili jsme se pokrýt rovnoměrně tři věkové kategorie, a sice nejstarší, střední a nejmladší, a to tak, abychom mohli zjistit, jak se mění nářeční slovní zásoba napříč generacemi. I přes značné potíže se podařilo získat 15 informátorů, z každé generace pět zástupců. Čelili jsme většinou nezájmu, neochotě a pravděpodobně i strachu se zapojit do dialektologického bádání. Navíc lokalita sběru nářečního materiálu nedisponuje velkým množstvím obyvatel, proto se do dotazování zapojili i osoby, které přímo z obce nepocházejí, ale žijí tam více jak polovinu svého života, nebo pak osoby, které v současnosti žijí v nářečně odlišné oblasti, ale rovněž ve zkoumané obci strávily většinu svého dosavadního života a rády se tam vracejí. Původní či současné bydliště tedy bylo proměnným znakem, který pravděpodobně ovlivnil stav nářečních rysů, stejně jako např. dosažené vzdělání.

V realizační fázi jsme přistoupili k samotnému sběru dat, ke kterému nám posloužil výše zmíněný dotazník. Veškeré nedostatky, které byly odhaleny pilotáží, jsme odstranili. Upravený dotazník jsme znovu přezkoumali se dvěma dalšími nezávislými mluvčími. Po úspěšných výsledcích jsme vyrazili do terénu. Každému individuálnímu vyplňování jsme se věnovali zvlášť. Potenciální respondent byl obeznámen se strukturou a cílem výzkumu, tedy jaký by byl jeho úkol, proč jsou data důležitá a také s garancí anonymity. V souladu s etikou jsme na nikoho dlouze nenaléhali a nechávali prostor jejich svobodné volbě. Informátorovi, který přislíbil účast na výzkumu, byla po předchozí domluvě zaslána či jinak poskytnuta sociologická část dotazníku, aby ji v klidu vyplnil

a případně zjistili informace, ve kterých si nebyl jist. Tato část neobsahovala zbytečně osobní či důvěrné informace, položky se týkaly věku, dosaženého vzdělání, bydliště, dlouhodobých pobytů a informací o předcích z hlediska jejich místa bydliště. Následně jsme se domluvili na termínu osobního setkání. Dbali jsme především na pohodlí každého mluvčího a na eliminaci rušivých faktorů, proto každé dotazování probíhalo v domácím prostředí bez přítomnosti dalších osob. Za účelem odstranění nervozity či komunikační bariéry jsme nejprve vedli nezávaznou konverzaci. Dotazovaný byl znovu obeznámen s garancí celkové anonymity, cílem výzkumu, jeho rolí v procesu bádání, způsobem zpracování dat a jeho pravomocemi, tj. přerušit dotazování, vyžádat si přestávku apod. Také jsme zjišťovali, zda se cítí komfortně a není si vědom žádných elementů, které by mohly působit komplikace (teplo v místnosti, nachlazení aj.). Poté následovalo samotné kladení otázek, během něž jsme navodili vhodný jazykový kód, tedy mluvený nespisovný jazyk, který zbytečně nepodněcoval informátora ke spisovnosti. Odpovědi jsme zaznamenávali přímo do počítače v souladu s pravidly fonetického zápisu. V případě, že respondent neporozuměl otázce, snažili jsme se o bližší popis nebo jsme využili názorného obrázku. I přes veškeré úsilí o vytvoření příjemné atmosféry byli někteří mluvčí, především z mladší generace, nervózní nebo se nedokázali odpoutat od myšlenky, že jsou podrobni „vědomostnímu testu“. Přesto se podařilo potřebný materiál pro následující rozbor sesbírat.

Jak již bylo mnohokrát zmíněno, pro zmapování současného stavu lexika, tedy přetrvávání či stírání tradičních pojmenování, byl sesbírán materiál od zástupců tří generací, a sice nejstarší, střední a nejmladší. Vzhledem k menšímu počtu obyvatel zkoumané obce a odmítání účasti na výzkumu, a to z časových či jiných důvodů, nebyla stanovena striktní věková hranice pro jednotlivé generace. Z tohoto důvodu nebylo možné ani zajistit určitou vyváženost v počtu žen a mužů zapojených do výzkumu, a proto ve výsledcích neuvažujeme o pohlaví jako o proměnné.

Do nejstarší generace jsme zařadili pět mluvčích ve věku nad 70 let. Společným rysem těchto zástupců je dosažené vzdělání, a to úplné střední odborné. Respondentka 3a (83 let) pochází ze zkoumané obce a dlouhodobě se nepohybovala v jiné nářeční oblasti. Její předci pocházejí buď přímo z obce, nebo z blízkého okolí. Respondent 3b (88 let) pochází ze Štítné nad Vláří. Vojenskou službu absolvoval v Hranicích na Moravě. V Čechách pod Kosířem žije více než 50 let. Co se původu jeho předků týče, matka pocházela z okresu Frýdek-Místek, otec ze Štítné nad Vláří. Informátorka 3c (80 let),

stejně jako předci, pochází z nedaleké obce Přemyslovice. Do Čech pod Kosířem se přestěhovala za partnerem. Respondentka 3d (72 let) pochází z Čech pod Kosířem a její předci také, kromě babičky z otcovy strany, která pochází z Vilémova. Informátor 3e (76 let) se narodil také v Čechách pod Kosířem. Jeho předci z matčiny strany pocházejí různě z přilehlých obcí (Hluchov, Zdětín), otcova strana z obcí blíže k Olomouci (Mrsklesy, Štěpánov u Olomouce).

Výzkumný vzorek střední generace byl sestaven pěti mluvčími, kteří se věkově pohybují mezi 49 až 66 lety. Dosažené vzdělání je i v této generaci společným rysem, neboť všichni jsou absolventy středních škol. Respondentka 2a (63 let) pochází ze zkoumané obce stejně jako její předci. Dlouhodobě se nepohybovala v jiné nářeční oblasti. Oproti tomu respondent 2b (66 let) pochází z nedalekých Přemyslovic a dlouhodobě pobýval v oblasti Ostravska, a dokonce i několik let v Mongolsku, kde pracoval s lidmi z různých oblastí ČR. Jeho předci pocházejí také z Přemyslovic. Informátorka 3c (54 let) dětství a mládí strávila ve zkoumané obci, ale za partnerem se přestěhovala do nedalekých Přemyslovic. Její předci pocházejí z Čech pod Kosířem, východní Moravy a východního Slezska. Respondentka 2d (61 let) pochází rovněž ze zkoumané obce, ale studovala v Brně. Její předci pocházejí z okolních obcí (Pěňcín, Slavíkov, Luběnice). Informátorka 2e (49) i její předci pocházejí ze zkoumané obce.

Nejmladší generace byla vytvořena poměrně širší věkovou kategorií, a to v rozmezí 16–34 let. Z hlediska dosaženého vzdělání je tato generace různorodá. Mluvčí 1a (20 let) je v maturitním ročníku střední školy. Pochází ze zkoumané obce a její předci z oblasti bližší k Olomouci (Loučany, Lutín, Luká, Náměšť na Hané). Respondentka 1b (16 let) studuje také střední školu. Pochází z Čech pod Kosířem a její rodina z okolí Olomouce. Informátorka 1c (34 let) dosáhla středoškolského vzdělání. Pochází ze zkoumané obce. Její předci pocházejí z Čech pod Kosířem a z Pěňcina. Mluvčí 1d (28 let) dosáhla magisterského titulu. Po dobu studia žila v Praze, kde se rozhodla zůstat i nadále. Její předci pocházejí z Čech pod Kosířem, kam se informátorka ráda vrací. Respondent 1e (30 let) je absolvent střední školy. Vysokou školu v Olomouci studoval pouze jeden semestr. Pochází ze zkoumané obce stejně jako jeho předci.

V závěrečné fázi jsme se věnovali analýze získaných dat. Hlavním cílem bylo sestavení přehledu užitých označení ke každé otázce. Byly zohledňovány rozdíly nejen lexikální, ale rovněž hláskové, slovtvorné i morfologické. Jak již bylo zmíněno, náš výzkum, a proto i zpracování bylo na bázi onomaziologické. Každá položená otázka

opisovala význam a hledali jsme konkrétní pojmenování. V závěrečných rozborech jsme proto vždy začali otázkou, po které následovala jednotlivá hesla. Pod každé heslo jsme zařadili hláskové obměny, pokud byly zaznamenány. Řazení jsme zvolili frekvenční a sestupné, tedy podle počtu respondentů, kteří užili danou variantu. K jednotlivým heslům byla rovněž zapsána stručná etymologie a informace o souvisejících lexémech sousedních jazyků: slovenštiny, polštiny a němčiny. Na závěr každého dotazu bylo koncipováno shrnutí získaných dat a komparace stavu aktivní slovní zásoby se situací zachycenou v *Českém jazykovém atlase*. Podrobnější struktura hesla jsme se věnovali v samostatné kapitole.

6 Stavba heslového odstavce

Cílem předkládané práce bylo ověřit současný stav aktivní nářeční slovní zásoby, tedy zmapovat, zda a jaké lexémy přetrvávají v mluvě obyvatel obce Čechy pod Kosířem. Pro tyto účely byla sesbírána data, která posloužila pro tvorbu přehledu zachycených pojmenování. S postupy a průběhem celého sběru dat jsme se seznámili v předchozí kapitole a nyní se budeme věnovat vlastní lexikální části a způsobu, jakým jsou jednotlivá hesla koncipována. Pro názornost bude v závěru této kapitoly uvedeno i modelové schéma stavby hesla.

Jak již bylo několikrát zmíněno, zvolili jsme postup na onomaziologické bázi, tedy od významu k formě. Respondentům byla položena otázka popisující význam a hledalo se konkrétní označení. Proto je v lexikální části vždy nejdříve zapsána příslušná otázka, ke které náleží výčet zachycených pojmenování zohledňujících jazykové roviny lexikální, slovtvorné, hláskové a morfologické.

Heslová slova jsou vždy uvedena v základním tvaru, vyznačena tučně a podtržena. Dotazník se zaměřoval pouze na substantiva a příležitostně adjektiva či verba, substantivum a adjektivum je tedy uvedeno v nominativu a verbum v infinitivu. Bezprostředně za základním tvarem je morfologická charakteristika. U substantiv jsme zapsali genitivní podobu v singuláru a gramatický rod, u adjektiv genitiv singuláru a u verb vid.

Heslo v základním tvaru a morfologická charakteristika ještě nezohledňuje fonetický zápis. Ten následuje s příslušným číslem, tučně a kurzívou pod základním heslem. Pokud bylo zachyceno více hláskových variant, jsou uvedeny všechny včetně krátkého popisu hláskových změn, u fonetické podoby základního tvaru hláskovou charakteristiku neuvádíme.

Každé variantě náleží i výpis generačního užití lexému, které je možno ověřit v přiložených dotaznících. Pořadí je sestaveno sestupně na základě doloženého počtu respondentů užívajících náležitý lexém.

Dílčí heslové odstavce zároveň obsahují stručné etymologické interpretace, které jsou nejčastěji kompilací výkladů z několika publikací. Čerpali jsme především z *Etymologického slovníku jazyka českého* Václava Machka, *Českého etymologického slovníku* Jiřího Rejzka, *Českého jazykového atlasu I–V* (dále jen ČJA1–ČJA5),

Dialektického slovníku moravského Františka Bartoše, *Slovníku nespisovné češtiny* Jana Huga, *Slovníku nářečí jazyka českého* (SNJČ) a cizojazyčných slovníků, a to *Polsko-českého slovníku I, II* Karla Olivy, *Uniwersalnego słownika języka polskiego* a *Stručného etymologického slovníku slovenčiny* Ľubora Králika, dále pak *Slovensko-českého slovníku* Želmíry Gašparíkové a Adolfa Kamiše, *Německo-českého slovníku* Františka Widimského a *Latinsko-českého slovníku* Kamila Fürsta. Nápomocným nám byl v mnoha ohledech i *Staročeský slovník* (StčS), *Slovník staročeský I–II* Jana Gebauera, *Malý staročeský slovník* zpracovaný kolektivem Jaromír Bělič, Adolf Kamiš a Karel Kučera, také *Slovníček staré češtiny* Františka Šimka, *Elektronický slovník staré češtiny* (ESSČ) a v neposlední řadě články z časopisu *Naše řeč* (NR). V závěru jednotlivých otázek jsou celkově shrnuta zjištěná data, tedy na co se otázka soustředila, zda a odkud jsou tytéž lexémy doloženy v ČJA1–ČJA5 a naše potvrzení či vyvrácení výskytu uvedených pojmenování. V závěru celé kapitoly je umístěn také abecedním rejstřík pro snazší orientaci v lexikálních analýzách.

6.1 Modelové schéma heslového odstavce a závěrečného shrnutí

1. JAK OZNAČÍTE...?

1.1. heslo v základním tvaru, morfológická charakteristika

1.1.1. Hlásková varianta: změna v hláskovém systému

Generační užití: III – 3 (3a, 3b, 3c), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), I – 1 (1d)

1.1.2. Hlásková varianta: změna v hláskovém systému

Generační užití: III – 2 (3d, 3e), II – 1 (2b), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1e)

Etymologie: stručný záznam o původu doložených variant; informace o souvisejících lexémech sousedních jazyků

SHRNUTÍ:

- zachycená označení a jejich diferenciacie lexikální, hlásková, tvaroslovná či morfológická
- doložení územního výskytu zjištěných pojmenování v ČJA1–ČJA5
- porovnání výsledků výzkumu se stavem v ČJA

7 Lexikální analýzy

Místní a domácí prostředí

1. JAK OZNAČÍTE OBEC VENKOVSKÉHO TYPU?

1.1. dědina, -y, f.

1.1.1. d'ed'ina:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 3 (1a, 1c, 1e)

Etymologie: ze stsl. *dědъ*, což původně znamenalo zádruha, tedy majetek, jímž vládne děd, dědictví, nemovitý majetek jednotlivce, srov. *dědina* – děděná půda, pozemek. Nyní označuje obec, ves (srov. slov. *dedina* „obec s malým počtem obyvatel“). (Bartoš, 1906, s. 55; ESSČ, 2006, cit. [2019-03-12]; Králík, 2015, s. 114; Machek, 2010, s. 113)

1.2. vesnice, -e, f.

1.2.1. vesnice:

III - 0, II - 0, I – 2 (1b, 1d)

Etymologie: stč. *vesnicě*, *ves*, psl. *вѣсь* (srov. pol. *wieś* „vesnice“). *Ves* byla původně bydlíště rodu. Sufix *-nice* má význam lokální. (Machek, 1971, s. 684; Oliva II, s. 509)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala označení pro obec venkovského typu. Byla zachycena dvě pojmenování odlišná lexikálně (*d'ed'ina* X *vesnice*).

Označení *d'ed'ina* je dle ČJA rozšířeno po celé Moravě a Slezsku, zatímco *vesnice* je pojmenováním českým. Proniká však i do slovní zásoby mladší generace v moravských městech. (ČJA1, s. 350–351).

Tato teze se jednoznačně potvrdila, neboť název *d'ed'ina* aktivně užívá třináct mluvčích, a to celý vzorek z nejstarší i střední generace, z nejmladší poté tři respondenti. Oproti tomu pojmenování *vesnice* užívají dva mluvčí z nejmladší generace.

2. JAK NAZVETE CESTU MEZI DOMY, NAPŘ. VE MĚSTĚ?

2.1. ulice, -e, f.

2.1.1. ôlêca: neprovedení přehlásky a ztráty jotace 'a → ě → e, změna u → ô, i → ê

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), III – 1 (1e)

2.1.2. ulice:

III – 0, II – 1 (2b), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1d)

Etymologie: odvozenino z psl. *ula* (rovno řec. *αυλή*), dvůr, nádvoří, vnitřek ohrady. Příbuzné je i arm. *ul* – cesta. V současné době označuje cestu mezi domy (srov. pol. i slov. *ulica* „ulice“). (Králik, 2015, s. 640; Machek, 2010, s. 668; Oliva II, s. 462)

SHRNUTÍ:

Dotaz na pojmenování cesty mezi domy se primárně soustředil na zmapování proteze. Byly zachyceny dvě hláskově odlišné formy (*ólêca* X *ulice*), ani jeden tvar však nebyl použit z protetickou souhláskou *h-*.

Dle ČJA má tvar *ulice* rozsah v české nářeční skupině s přesahem do centrální podskupiny středomoravských nářečí, tvar *ulica* postihuje většinu středomoravských, východomoravských i slezských nářečí, přičemž má většinou podobu s protezí. (ČJA4, s. 60–61)

Nejstarší generace aktivně užívá názvu *ólêca* se změnami typickými pro centrální nářeční podskupinu, *u* → *ó*, *i* → *ê*. Ve střední generaci převládá totéž, až na jednoho respondenta. Z nejmladší generace ale naopak toto označení použil pouze jeden, čtyři mluvčí již použili obecněčeský a zároveň spisovný výraz *ulice*.

3. JAKÝM SLOVESEM OZNAČÍTE, KDYŽ SE NĚKDE NĚKDO NASTÁLO ZDRŽUJE?

3.1. bývat, ned.

3.1.1. bévat: diftongizace *í* → *ej*, následně monoftongizace na *é* (*bívat* → *bejvat* → *bévat*)

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), I – 1 (1e)

3.1.2. bívat:

III – 0, II – 1 (2b), I – 1 (1a)

Etymologie: Kořen *bheuo-* ‘*esse*’ dával u Slovanů tvary *by-* a *bav-*. Od *by-* je č. *býti*, *byt*, *byti*, *byl*, *bývati*, *-bytek*. Původní význam ‘*růsti*, *vznikati*’ se rozšiřuje na ‘*býti*, *existovati*’, srov. *bývati* – sloveso existence, časového zařazení děje či nezacíleného děje, odtud *pobýti*, *obývati*, *přebývati* někde, srov. *bývati* – bydlet, přebývat. (ESSČ, 2006, cit. [2019-03-13]; Machek, 2010, s. 78; MSS, 1978, s. 29)

3.2. zůstávat, ned.

3.2.1. zůstávat:

III – 0, II – 0, I – 3 (1b, 1c, 1d)

Etymologie: stč. *ssátí* – setrvati, stanu: *státí se*, odtud *ostati*, *zůstati*, *ostávati někde* = bydleti. (Machek, 2010, s. 575)

SHRNUTÍ:

Dotaz zkoumající slovesný tvar ve významu bydlet zachytil označení rozdílné lexikálně (*bívat X zůstávat*), ale i hláskově (*bívat X bévat*)

Sloveso *bívat* je typický nářeční výraz pro středomoravská a východomoravský nářečí. Nezkrácená podoba infinitivu *zůstávat* je příznačná pro jižní Čechy. (ČJA1, s. 350)

Sloveso *bévat* užívají všichni respondenti z nejstarší generace, a s výjimkou jednoho respondenta zároveň i ze střední generace. Respondenti z nejmladší generace užívají častěji formu *zůstávat*, tvar *bívat*, shodný se spisovnou češtinou, užila pouze jedna informantka, jeho ekvivalent *bévat* pak pouze jeden informant.

4. JAK POJMENUJETE BUDOVU URČENOU K OBÝVÁNÍ, BYDLENÍ?

4.1. dům, domu, m.

4.1.1. dum: změna dlouhého vokálu na krátký *ú* → *u*, sekundární krácení

III – 3 (3a, 3c, 3e), II – 3 (2a, 2b, 2e), I – 2 (1c, 1e)

4.1.2. dům:

III – 1 (3b), II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. *dom*, *dom(č)ek*, stsl. *domъ* (srov. pol. *dom* „dům“), gen. *-u*, tedy u-kmen (odtud *-ov-*: *domový*, *domovník* ad.), srov. *domů* – přišel dům, dum, dumka. (Bartoš, 1906, s. 70; Machek, 2010, s. 134; Oliva I, s. 199)

4.2. barák, -u, m.

4.2.1. barák:

III – 1 (3d), II – 2 (2c, 2d), I – 0

Etymologie: evropské slovo ve významu dům, v běžném kontextu s předložkou *v* – dům, s předložkou *na* – ubytovna, kasárna. Proti tomu *barák* mohl znamenat i dřevěný výstupek přede dveřmi proti sněhu; palandu připevněnou na zdi pod stropem ve chlévě;

veverčí hnízdo. Ze sumer. *bárag* (akad. *parakku*, syr. *pərakka*) – komora, chrám, trůnní síň, královská rezidence, do špaň. *Barraca* a franc. *Baraque* – původně lehká bouda, na Balearech kamenný sedmiposchoďový úkryt ve tvaru pyramidy, poté do češtiny (Bartoš, 1906, s. 12; Hugo, 2009, s. 56; Machek, 2010, s. 46)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřila na zachycení pojmenování pro obytné stavení. Zjištěné podoby se liší hláskově (*dúm X dum*), ale také lexikálně (*dúm X barák*).

Nejčastěji je užívána zkrácená podoba *dum*, přesněji ji užili tři respondenti z nejstarší, tři ze střední, dva z nejmladší generace. Tvar s dlouhým vokálem použil z nejstarší generace jeden respondent, z nejmladší pak tři. Jde pravděpodobně o vliv spisovnosti. Označení *barák*, které se dle SNJČ (2016, cit. [2019-03-29]) vyskytuje na celém území ČR, užili tři mluvčí, jeden z nejstarší a dva ze střední generace. Je užíván s odlišnou expresivitou, může být neutrální či negativně zabarven. Při dotazu na upřesnění expresivity bylo zjištěno, že nejstarší respondentka a jedna ze středního okruhu takto označují stavení obecně, zbývající mluvčí pak označení používá pro veliký dům, které má zápornou expresivitu.

5. JAK NAZVETE KUSOVOU STŘEŠNÍ KRYTINU V PODOBĚ MENŠÍCH DESEK?

5.1. taška, -y, f., pl. gen. -šek

5.1.1. taška:

III – 1 (3e), II – 3 (2a, 2c, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1d)

Etymologie: význam pálené krytiny má původ v němčině, sthn. *tasca* (*Tasche* mimo jiné i „krytinová taška“). (Machek, 2010, s. 637; Widimský, 1991, s. 779)

5.2. křidlice, -e, f.

5.2.1. křêdlêca: neprovedení přehlásky a ztráty jotace 'a → ě → e, změna i → ê

III – 2 (3a, 3c), II – 1 (2d), I – 1 (1e)

5.2.2. křidlica: neprovedení přehlásky a ztráty jotace 'a → ě → e

III – 2 (3b, 3d), II – 0, I – 0

5.2.3. křidlice:

III – 0, II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: snad ze stč. *křidla* ve významu poklice, *kry-dla* od *kryti*, srov. *křidla* – poklice, moravské slovtvorné varianty *skřidla*, *křidlica* „střešní taška“. Dále je možná hlásková kontaminace *břidlice* → *křidlice*, srov. *břidla* „břidlice“. (Bartoš, 1906, s. 26; Hugo, 2009, s. 216; Machek, 2010, s. 301)

SHRNUTÍ:

Otázka se soustředila na zachycení označení pro kusovou střešní krytinu. Výsledkem dotazu jsou pojmenování odlišná lexikálně (*křidlice* X *taška*) a hláskově (*křêdlêca* X *křidlica* X *křidlice*).

Dle ČJA je uvedené označení *křidlice* typické pro střední a západní Moravu, dále Slezsko. Název *taška* je příznačné pro Čechy, ale dostává se i do městské mluvy na Moravě. (ČJA1, s. 376)

Tato teze se potvrdila, neboť označení *křidlice* (a jeho varianty *křidlica* a *křêdlêca*), užívá sedm respondentů. Do aktivní slovní zásoby mladší generace pronikl název *taška*, užívají jej čtyři mluvčí. Ze střední poté mluvčí tři, a dokonce jeden z nejstarší generace. Je možný i významový posun, neboť *taška* může označovat hladkou pálenou krytinu, kdežto *křidlice* pak tašku falcovou.

6. JAK POJMENUJETE NEOBÝVANÝ PODSTŘEŠNÍ PROSTOR NAD OBYTNÝMI MÍSTNOSTMI?

6.1. hůra, -y, f.

6.1.1. hura: změna *ú* → *u*, sekundární krácení

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: původ ve stč. *hóra*. Odtud vychází nvč. rozlišení *hora* a *hůra*. Výraz *hůra* je v nářečí interpretován jako místnost pod střešou nad stropem, ale zároveň i jako označení pro zemskou vyvýšeninu, tedy horu. (Bartoš, 1906, s. 111; Machek, 2010, s. 176)

6.2. půda, -y, f.

6.2.1. půda:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: výraz *půda* (stč. *póda*) ve sledovaném smyslu se vyvinul z původního významu *půda* „země“. Strop byl na svrchní straně pokryt uhnětenou hlínou, což působilo

dojmem nové podlahy, proto se uvádí i význam ponebí, vrch, podlaha. Toto pojmenování se poté rozšířilo na označení celého prostoru mezi stropem a střešinou. (Bartoš, 1906, s. 346; Machek, 2010, s. 497)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování nářečního pojmenování pro podstřešní prostory. Byly zachyceny dvě lexikálně odlišné varianty (*hura X púda*).

Označení *húra* je rozšířené ve středu Čech, na většině území Moravy a ve Slezsku. Název *púda* se vyskytuje v mluvě obyvatel Čech, západní Moravy, ale také ve městech obecně. (ČJA1, s. 363).

Výzkum potvrdil, že v aktivní slovní zásobě se vyskytuje především výraz *húra*, leč se ztrátou kvantity. Objevuje se v plné míře u nejstarší i střední generace. Označení *púda* se dostává do mluvy generace mladší, užívají jej tři respondenti.

7. JAK OZNAČÍTE PODZEMNÍ MÍSTNOST V DOMĚ, SLOUŽÍCÍ K UKLÁDÁNÍ VĚCÍ?

7.1. sklep, -a, m.

7.1.1. sklep:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), I – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e)

Etymologie: Výraz *sklep* je spojen se slovesem *klenouti*, stč. *sklep* – klenutí, klenutá místnost, ale také krám, totéž ve Slezsku *sklep* – kupecký krám, (srov. pol. *sklep* „obchod, prodejna“). Původně sloužil k označení zemní jámy pro úschovu potravin, která byla zakryta klenutím (klenuté sklepy pod zámky, hrady, městskými domy). (Bartoš, 1906, s. 379; Machek, 2010, s. 546; MSS, 1978, s. 450; Oliva II; s. 310)

SHRNUTÍ:

Předmětem dotazu bylo zachytit pojmenování pro podzemní místnost v domě, která zpravidla v současné době slouží k ukládání různých věcí (potravin, nápojů, ale i dalšího náčiní). Odpovědi odhalily jediný lexém, a to *sklep*, který je současně shodný se spisovným jazykem.

Dle ČJA je běžným v mluvě všech nářečních skupin, dokonce i tam, kde se užívá či v minulosti užívalo označení *loch* (česká nářečí) či *pivnice* (slezská nářečí). Tyto dva lexémy mají však odlišnou motivaci, *loch* označuje podzemní část sýpky mimo obytné

stavení, *pivnice* je sklep pro uchovávání nápojů, srov. pol. *piwnica* „sklep“. (ČJA1, s. 364; 367; Oliva II, s. 42)

Teze o rozšíření lexikální jednotky *sklep* se potvrdila, užívají jej všichni respondenti z nejstarší, střední i nejmladší generace.

8. JAK POJMENUJETE PŮLKULATÝ ŽLAB POD STŘECHOU, URČENÝ K ODTOKU VODY?

8.1. rýna, -y, f.

8.1.1. rêna: změna *i* → *ê*

III – 2 (3c, 3d), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

8.1.2. rina:

III – 3 (3a, 3b, 3e), II – 1 (2b), I – 1 (1a)

8.1.3. rína: samohláskové dloužení *i* → *í*

III – 0, II – 0, I – 2 (1b, 1d)

Etymologie: přejato z něm. *Rinne* „stružka, žlábek“, *rýna/ryna* označuje žlab pod střechou, okap. Původní je vokál bez kvantity, ve Slezsku označení *rynna* (srov. pol. *rynna* „okap“). (ČJA1, s. 381; Hugo, 2009, s. 359; Oliva, 2004, s. 280; Widimský, 1991, s. 651)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zachycení pojmenování pro okapový žlab. V tomto významu byla zachycena označení lišící se hláskově (*rina* X *rêna* X *rína*).

Název *ryna* je dle ČJA rozšířen téměř po celé Moravě se zásahem do jižních Čech, kde se vyskytuje s kvantitou *rýna*. Totéž je doloženo na Valašsku, ve Slezsku pak ekvivalent *rynna*. (ČJA1, s. 380–381).

Výzkum potvrdil rozšířenost tohoto označení. Pro zkoumanou oblast je navíc příznačná změna původního krátkého *i* → *ê*. Hláskový ekvivalent *rêna* užívá osm dotazovaných, zajímavé však je, že nejhojněji střední generace (4), nikoliv nejstarší (2), u které by se zachování charakteristické přehlásky obecně očekávalo. Dále jej užívají i dva respondenti z nejmladší generace. Nepřehlasované podoby užívá pět mluvčích, z nejstarší generace tři, ze střední jeden a z nejmladší rovněž jeden. Dloužení proběhlo v mluvě dvou respondentů, a to z nejmladší skupiny.

9. JAKÉ SLOVESO POUŽIJETE, KDYŽ CHCE NĚCO UZAVŘÍT NA ZÁMEK?

9.1. zamčít, dok.

9.1.1. zamčít:

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

9.1.2. zamčít:

III – 1 (3b), II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: ve významu zamknout na zámek či uzavřít. V případě významu zavřít je doloženo nejen zavírání dveří, ale i očí: *zamči očka* „zavři očka“. Vzniklo morfologickým vyrovnáním s participiem *zamčen* (srov. pol. *zamknąć* „zavřít“; *zamknąć na klucz* „zamknout“; *zamknąć oczy* „zavřít oči“). (Bartoš, 1906, s. 525; ČJA1, s. 360; Oliva II, s. 620)

SHRNUTÍ:

Dotaz se zabýval zjištěním, jaké sloveso se používá k označení uzamykání dveří. Byly zachyceny formy lišící se hláskově (*zamčít* X *zamčít*)

Dle ČJA má tento lexém dominantní postavení v části východomoravských a středomoravských nářečních skupin. (ČJA1, s. 360–361)

Tato teze byla jednoznačně potvrzena. Jediná diference byla v hláskosloví, tedy v kvantitě samohlásky, přičemž dlouhou samohlásku vyslovují pouze čtyři mluvčí, jeden z nejstarší generace a tři z nejmladší. Dalších jedenáct respondentů užívá variantu bez kvantity, tedy čtyři z nejstarší generace, všech pět ze střední a z nejmladší dva.

10. JAK OZNAČÍTE MÍSTNOST NA DŘÍVÍ?

10.1. kůlna, -y, f.

10.1.1. kůlna:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

10.1.2. kulňa: měkkost typu pekárna, sekundární krácení *ú* → *u*

III – 2 (3a, 3e), II – 2 (2a, 2d), I – 0

10.1.3. kulna: sekundární krácení *ú* → *u*

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I – 1 (1c)

Etymologie: *kůlna/kolna*, bylo i *kólně*, *kůlně* (srov. slov. *kólňa* „jednoduchá stavba z kůlů“). Výraz je odvozen od substantiva *kolo*, původní význam je tedy přístřeší pro kola,

a to stará i rezervní, ale také přístřeší pro kola ve významu vozy. (Králik, 2015, s. 295; Machek, 2010, s. 306)

10.2. šopa, -y, f.

10.2.1. šopa:

III – 2 (3c, 3d), II – 1 (2c), I – 1 (1e)

Etymologie: Z něm. nár. *Schoppa* asi od něm. *Schuppen* „kůlna“. Ve Slezsku a na východní Moravě označuje přístřešek na uschování dřeva (srov. pol. *szopa* „kůlna“), na Slovensku se výraz užívá pro přístřešek na seno či slámu. (Hugo, 2009, s. 402; Králik, 2015, s. 587; Machek, 2010, s. 618; Oliva, 2004, s. 388; Widimský, 1991, s. 697)

SHRNUTÍ:

Výzkum se zaměřil na sledování nářečního pojmenování pro přístřešek či samostatné stavení pro uskladnění dřeva. Byly zachyceny varianty lišící se lexikálně (*kůlna X šopa*) a hláskově (*kůlna X kulna X kulňa*).

Označení *kůlna* je příznačné původně pro česká nářečí, ale pronikla i do nářečí moravských. Pro středomoravská nářečí bývalo typické označení *drvárňe*. V moravských nářečích se setkáváme také s pojmenováním *šopa*, které se v Čechách vyskytuje v podobě *šupna*, a to pouze okrajově, zejména v Pojizeří. Dále je zachyceno ve Slezsku, na jihovýchodě Moravy, Přerovsku a Holešovsku. V oblasti Zábřezska byl pak zmapován ekvivalent *šupně*. (ČJA1, s 386–387)

Tuto tezi ovšem výzkum nepotvrdil. Mluvčí užívají převážně varianty *kůlna* (4), *kulna* (3), *kulňa* (4), přičemž tvar *kůlna*, shodný se spisovným jazykem, je dominantní u mladé generace, *kulňa* pak starší generace. Moravského lexému *šopa* užívají čtyři respondenti, dva z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší generace. Označení *drvárňe* ani jeho hláskové varianty zaznamenány nebyly.

11. JAKÝM SLOVESEM POJMENUJETE ČINNOST, PŘI KTERÉ ZAPÍNÁTE SVĚTLO?

11.1. rožnout, dok.

11.1.1. rožnót: monoftongizace *ou* → *ó*

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

11.1.2. rožnout:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. *rozžéci* „rozžehnouti, roznítiti“, srov. *rožnout* – rozsvítit světlo; přidat na rychlosti při jízdě. Vzniklo tedy ze slovesa *rozžehnouti* zjednodušením souhláskových skupin *-zžhn-* → *-žn-*. (ČJA1, s. 342; 344; Hugo, 2009, s. 357)

SHRNUTÍ:

Při sledování aktivního užívání slovesa ve významu uvést v činnost světlo byly zachyceny pouze varianty rozdílné hláskově (*rožnout* X *rožnót*).

Dle ČJA je toto sloveso stabilní na celé Moravě s přesahem do severních Čech. (ČJA1, s. 342; 344–345)

Předpoklad byl jednoznačně potvrzen. Pro centrální podskupinu středomoravských nářečí je navíc typická monoftongizace diftongu *ou* → *ó*. Monoftongizovanou podobu užívá celý výzkumný vzorek z nejstarší i střední generace, z nejmladší už ale pouze dva. Tři respondenti z nejmladší generace používají formu s diftongem.

12. JAK NAZVETE KUS NÁBYTKU K SEZENÍ PRO JEDNU OSOBU, ZPRAVIDLA S OPĚRADLEM?

12.1. židle, -e, f.

12.1.1. židla: tvarotvorná přípona *-a* vznikla analogicky dle neprovedené přehlásky (ČJA1, s. 300)

III – 2 (3b, 3c), II – 3 (2a, 2b, 2c), I – 1 (1e)

12.1.2. židle:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: původ v lat. *sedēre* „seděti“. K této činnosti určený kus nábytku byl lat. *sedile* „sedadlo“, z toho sthn. *sidella*, střhn. *sidele*. Židle bývala se čtyřmi široce rozkročenými nohama, vyřezávaným opěradlem, a sloužila k usazení váženého hosta. Také mohlo jít o označení pro zdobenou truhlici, která posloužila k případnému usazení. (Fürst, 1926, s. 323; Machek, 2010, s. 727)

12.2. legát, -u, m.

12.2.1. legát:

III – 3 (3a, 3d, 3e), II – 1 (1d), I – 1 (1c)

Etymologie: z lat. *lectica* „nosítka“. Jedná se o původní židli, tedy s vyřezávaným opěradlem, srov. *legát* – židle s vyřezávaným opěradlem. Dále je možno zachytit

i ekvivalent *legátko* n., *legátka* f. (Bartoš, 1906, s. 179–180; Fürst, 1926, s. 202; Machek, 2010, s. 324)

SHRNUTÍ:

Otázkou bylo zjišťováno označení kusového nábytku s opěradlem, určeného k sezení. Zachycené formy se lišily lexikálně (*židle* X *legát*), ale i hláskově (*židla* X *židle*).

Dle ČJA1 je tvar *židle* obecněčeský, shodný se spisovnou češtinou, ale dostává se i do městské mluvy na Moravu. Oproti tomu *legát* je forma typická pro Moravu. (ČJA1, s. 300–301)

Výzkum odhalil, že nejfrekventovanější je označení *židla*, které se vyskytuje u dvou zástupců nejstarší, tří zástupců střední a jednoho zástupce nejmladší generace. Tvar *židle* se vyskytuje u tří respondentů z nejmladší generace a jednoho ze střední. Moravský výraz *legát* užívají tři respondenti z nejstarší generace, ze střední už jen jeden a z nejmladší rovněž jeden.

13. JAK OZNAČÍTE MALÉ NÍZKÉ SEDÁTKO, ZPRAVIDLA BEZ OPĚRADLA?

13.1. stolička, -y, f.

13.1.1. stolěčka: změna *i* → *é*

III – 2 (3d, 3e), II – 2 (2a, 2d), I – 1 (1e)

13.1.2. stolička:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: deminutivum ke *stolice*, které je z psl. *stolъ* „stůl, židle“. Odvozeniny *stolice* a *stolec* dokazují, že původní význam psl. *stolъ* nebyl jídelní stůl, jak jej známe dnes, nýbrž malý stoleček, na kterém bylo jídlo podáváno každému zvlášť, srov. *stolec* – trůn; též *stolicě* – židle, trůn. *Stolъ* byl pravděpodobně podobným něm. *Gestell* „podstavec, stojan“. (Machek, 2010, s. 590; MSS, 1978, s. 480; Widimský, 1991, s. 375)

13.2. štokrle, -te, n.

13.2.1. štokrle:

III – 3 (3a, 3b, 3c), II – 3 (2b, 2c, 2e), I – 1 (1c)

Etymologie: z něm. *Stockerl* „stolička“, což je deminutivum k něm. *Stock*, jehož jeden význam může být „pařez“. Starší české *štok* znamenalo mimo stůl v hospodě

i např. řeznický špalek, srov. *štok* – kláda, hrubý stůl. (Hugo, 2009, s. 412; MSS, 1978, s. 505; NŘ, 1994, 202–207; Widimský, 1991, s. 759–760)

SHRNUTÍ:

Otázkou bylo zjišťováno označení pro malé nízké sedátko bez opěradla. Zachycená pojmenování se odlišují lexikálně (*stolička* X *štokrle*), ale také hláskově (*stolička* X *stolěčka*).

Pojmenování *stolička* je obecněčeské, vyskytuje se v mluvě obyvatel Čech, kromě Klatovska a Strakonicka, a téměř po celé Moravě s výjimkou severní části východomoravských nářečí. (ČJA, 2012, s. 304–306)

Výzkum potvrdil užívání lexému *stolička*, ten se vyskytuje v mluvě tří respondentů z nejmladší generace. Dalších pět užívá jeho hláskovou variantu *stolěčka*, přesněji dva z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace. Dalších sedm respondentů aktivně užívá odlišného názvu, a to *štokrle*. Objevuje se u třech dotazovaných z nejstarší, třech ze střední, a jednoho z nejmladší generace. Dvě mluvčí dokonce na okraj poznamenaly, že *stolěčka* je skutečně nízké sedátko, zatímco *štokrle* je vysoké jako židle, ale nemá opěradlo (viz dotazník 2a, 3d).

14. JAK POJMENUJETE KUS NÁBYTKU URČENÝ KE SPANÍ?

14.1. lůžko, -a, n.

14.1.1. luško: změna *ú* → *u*, sekundární krácení

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: stč. *lůžko* (srov. pol. *łóżko* „postel“), deminutivum k *lože*, které vzniklo z *log-jo-m* od *legti* – *ležeti*, stč. *ležěti*, pův. *legh-*. Významy se posouvají – ložní světnice; postel se dvěma čely; ložní prádlo. (Bartoš, 1906, s. 187; Gebauer, 1916, s. 242; Machek, 2010, s. 342; Oliva I, s. 500)

14.2. postel, -e, f.

14.2.1. postel:

III – 1 (3b), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stsl. *postelja* (srov. pol. *pościel* „ložní vybavení, povlečení, též lůžko“) od *stláti*, tedy vše, čím bylo postláno lože, nikoliv konstrukce, srov. *postel*, -a – slavník a peřiny. Podobnost je v stind. *upa-star-ana-* (žíněnka na lože), kde *star-* může být *stel-*, *upo* pak *po-*. (Bartoš, 1906, s. 318; Machek, 2010, s. 474; Oliva II, s. 111)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování označení kusového nábytku, na kterém se spí. Ve sledovaném významu byly zachyceny dvě varianty lišící se lexikálně (*luško X postel*).

Pojmenování *luško* je dle ČJA užíváno v oblasti střední Moravy a Slezska. Naopak označení *postel* je běžným v Čechách a na západě Moravy, v moravských městech obecně jen u mladší generace. (ČJA1, s. 308–309)

Výsledek zkoumaného je v souladu s tímto tvrzením, neboť tvar *luško* užívá většina respondentů jak z nejstarší (4), tak ze střední generace (4). Z nejmladší jej užívají mluvčí dva. Pojmenování *postel* užívají tři respondenti z nejmladší generace, ze střední jeden a z nejstarší také jeden.

15. JAK NAZVETE PLÁTĚNOU POKRÝVKU LŮŽKA, NA NÍŽ SE LEŽÍ?

15.1. prostěradlo, -a, n.

15.1.1. prostěradlo:

III – 3 (3a, 3b, 3c), II – 3 (2a, 2b, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1d, 1e)

Etymologie: Dříve *prostíradlo*, označující svrchní plachtu na peřinách, vzniklo ze stč. deverbativa *prostieradlo* (srov. pol. *prześcieradło*), od *prostierati*, stč. *prostierati lože* znamená nachystat lože ke spánku. (ČJA1, s. 310; Machek, 2010, s. 551; MSS, 1978, s. 371; Oliva II, s. 171)

15.2. podslámka, -y, f.

15.2.1. potslámka:

III – 2 (3d, 3e), II – 2 (2c, 2d), I – 1 (1c)

Etymologie: plachta na slámu v postelích. Vzniklo spojením předpony *po-* (*pod-*) se základem *slam-*, od *pod-stlát* zjednodušením *stl* → *sl*, srov. *postlámka*, *postlat' se*. (Bartoš, 1906, s. 318; ČJA1, s. 310)

SHRNUTÍ:

Dotaz se zaměřoval na sledování názvu pro plátěnou pokrývku lůžka, na které se spí. Byla zachycena dvě označení odlišná lexikálně (*prostěradlo X potslámka*).

Dle ČJA je pojmenování *prostěradlo* spíše obecněčeskou variantou, která proniká do mluvy mladších obyvatel moravských měst. *Potslámka* je formou užívanou opět

v Čechách se zásahem na severní Moravu. Typickým moravským označením je *plachta*. (ČJA1, s. 311–312)

Zjištěné výsledky ale tuto tezi vyvrací. Nejen, že obecněčeský lexém *prostěradlo* je rozšířen napříč generacemi (z nejmladší čtyři, ze střední i z nejstarší tři mluvčí), ale i lexém *potslámka* zde má své uživatele, tedy dva z nejstarší, dva ze střední, dokonce jednoho z nejmladší. Typické moravské označení *plachta* však nepoužil žádný zástupce.

16. JAK POJMENUJETE VYŠŠÍ KUS NÁBYTKU NA UKLÁDÁNÍ/VĚŠENÍ ŠATSTVA?

16.1. skříň, -e, f.

16.1.1. skříň: ztráta kvantity v důsledku moravské krátkosti

III – 2 (3c, 3d), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2e) – I – 2 (1c, 1e)

16.1.2. skříň:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. *škříně*, označení pro truhlu, srov. *škříně* – skříň, truhla (MSS, 1978, s. 452). Skříň dnešního významu se nazývala *almara*. Přejato ze sthn. *scrīni*, a to z lat. *scrīnium*. Změna rodu (pův. neutrum) proběhla pravděpodobně vlivem označovaného předmětu – truhla, bedna (srov. pol. *skrzynia* „bedna, ozdobná truhla“; *szafa* „skříň“). (Machek, 2010, s. 550; Oliva II, s. 317; 374)

16.2. armara, -y, f.

16.2.1. harmara: varianta s protetickou souhláskou *h-*

III – 2 (3a, 3e), II – 1 (2d), I – 0

16.2.2. armara: hlásková obměna *almara* → *armara*

III – 1 (3b)

Etymologie: ze střlat. *armaria*, hlásková obměna z *almara* – pův. *almaria*, též (*h*)*almařě*, srov. *almaryja* (-je) – *almara*. Původně skříň na uskladnění zbraní či náradí, truhla, schránka, nyní velká skříň. (Bartoš, 1906, s. 7; ČJA5, s. 356; Hugo, 2009, s. 46)

SHRNUTÍ:

Dotazem se soustředil na pojmenování nábytku pro ukládání šatstva. Byla zachycena označení lišící se lexikálně (*skříň* X *armara*), ale i hláskově (*skříň* X *skříň*, *armara* X *harmara*).

ČJA dokládá pouze informace o protezi, a to užití protetického *h-* ve středomoravských nářečích (*harmara*, *halmara*). Na území Čech ani ve východomoravských nářečích se protetické *h-* neobjevuje. (ČJA5, s. 355–356)

Dotaz se nesoustředil pouze na protetickou hlásku. Pojmenování (*h*)*armara* užívá jen málo mluvčích, celkem čtyři (*harmara* dva ze starší a jeden ze střední generace, *armara* jeden s nejstarší). Ačkoliv respondent, který používá formu bez proteze, pochází z oblasti Valašska, a zbývající mluvčí pocházejí přímo ze zkoumané obce, je to stále příliš chabý doklad pro potvrzení či vyvrácení teze. V mnohem větší míře bylo zachyceno pojmenování *skříň*, které užívají dva z nejstarší, čtyři ze střední a dva respondenti z nejmladší skupiny. Zde je charakteristickým rysem moravská krátkost. Variantu s kvantitou *skříň*, která je zároveň shodná se spisovným jazykem, užívají jen tři respondenti z nejmladší generace.

17. JAK OZNAČÍTE LOŽNÍ PŘIKRÝVKU PLNĚNOU PEŘÍM, POD KTEROU SE SPÍ?

17.1. peřina, -y, f.

17.1.1. peřina:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

17.1.2. peřena: změna *i* → *ê*

III – 2 (3a, 3e), II – 1 (2a), I - 0

Etymologie: stč. *perina* (srov. pol. *pierzyna* „peřina“), odvozenina od *peří* (*peřie*) – „pokrývka ptačího těla z peřiček a per“ (StSČ, 1968-2008, cit. [2019-03-18]), z toho pokrývka plněná peřím. (ČJA1, s. 312; Oliva II, s. 36)

17.2. duchna, -y, f.

17.2.1. dôchna: změna *u* → *ô*

III – 2 (3c, 3d), II – 2 (2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

17.2.2. duchna:

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I - 0

Etymologie: Původ nejasný, pravděpodobně od slovenského *dúchať* „douti, foukati“, z toho *duchna*, která je nadutá (srov. slov. *duchna* „nadýchaná, peřím vycpaná pokrývka“). (Králik, 2015, s. 138; Machek, 2010, s. 444)

SHRNUTÍ:

Pro pojmenování příkrývky plněné peřím byly zachyceny jednotky lišící se lexikálně (*peřina X duchna*), ale i hláskově (*peřina X peřěna, duchna X dôchna*).

Dle ČJA je název *peřina* užívaný v Čechách, někde s atributem *velká*, a rozšířil se i do moravských měst. Oproti tomu *duchna* je v Čechách pojmenováním pro peřinu „horší, velkou a těžkou“ (ČJA1, s. 314), zatímco ve středomoravské a východomoravské skupině je to označení běžné. (ČJA1, s. 313–314)

Výzkum potvrdil, že označení *peřina* skutečně proniká i na Moravu, neboť jej užívají čtyři mluvčí (tři z nejmladší a jeden i ze střední generace). Hláskový ekvivalent s typickou změnou *i* → *é* *peřěna* užívá jeden mluvčí ze střední, a dokonce dva z nejstarší generace. Naopak ale tvar *duchna* zdá se na ústupu, v této hláskové podobě jej používá pouze jeden mluvčí z nejstarší a jeden ze střední generace, s typickou změnou *u* → *ó* *dôchna* pak dva mluvčí z nejstarší, dva ze střední a dva z nejmladší generace.

18. JAK NAZVETE MĚKCE VYCPANOU PODLOŽKU POD HLAVU?

18.1. zhlavec, -ce, m.

18.1.1. zhlavec:

III – 3 (3a, 3b, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: derivát k základu *hlav-*. Stč. *zhlavec* – podhlavník, z psl. *vъz-golvъje* ve významu „co je proti hlavě“ (ČJA1, s. 316), srov. *zhlavec* (-ca), poduška, val. *zhlavek*. (Bartoš, 1906, s. 543; ESSČ, 2006, cit [2019-03-15])

18.2. polštář, -e, m.

18.2.1. polštář:

III – 2 (3c, 3d), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: z něm. *polster* „polštář, poduška“, podobnost i ve sthn. *bolstar*, srov. *polštář* – podložka z látky nebo kůže. (Machek, 2010, s. 470, StSČ, 1968-2008, cit. [2019-03-20]; Widimský, 1991, s. 611)

SHRNUTÍ:

Zde se výzkum soustředil na zmapování pojmenování podložky pod hlavu. Byly zachyceny dvě označení lišící se lexikálně (*polštář X zhlavec*).

Dle ČJA je *polštář* rozšířen na území Čech a jihozápadě Moravy, dostává se však i do mluvy mladších obyvatel moravských měst. *Zhlavec* je pak obecným moravským lexémem. (ČJA1, s. 314–315)

Tato teze byla potvrzena, neboť pojmenování *zhlavec* užívají tři respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a dva z nejmladší generace. Označení *polštář* pak dva z nejstarší, jeden ze střední a tři z nejmladší skupiny mluvčích.

19. JAK OZNAČÍTE NÁČINÍ, KTERÝM PŘIPEVNÍTE PRÁDLO NA PRÁDELNÍ ŠŇŮRU?

19.1. kolíček, -u, m.

19.1.1. koléček: diftongizace a monoftongizace *í* → *ej* → *é*

III – 3 (3c, 3d, 3e), II – 1 (2a), I – 1 (1e)

19.1.2. kolíček:

III – 0, II – 1 (2b), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: deminutivum ke *kolík*, to pak deminutivum ke *kůl* (*kól*), kolík stanový – kolík zarážející do země, který něco upevňuje, tam je pravděpodobně význam kolíčku na prádlo, nástroj, jímž se upevňuje prádlo. (ESSČ, 2006, cit. [2019-03-21])

19.2. kraml, -u, m.

19.2.1. kraml:

III – 2 (3a, 3b), II – 1 (2c), I – 0

Etymologie: Z něm. *Klammer* „svorka, sponka, prádelní kolíček“, přesmyčkou na *kramle* – svorka. Evidentní je rodový přechod z rodu ženského na mužský. (Hugo, 2009, s. 195; 211; Widimský, 1991, s. 462)

19.3. kramlík, -u, m.

19.3.1. kramlík:

III – 0, II – 2 (2d, 2e), I – 1 (1c)

Etymologie: deminutivum od *kramle* (viz. kraml 19.2.), *klamerka* – kolíček na prádlo (srov. pol. *klamerka* „sponečka, přeztička na pásku“). Něm. *Klammer* přesmyčkou na *kramle* – svorka, se slovo tvornou příponou *-ík* – *kramlík*. (Hugo, 2009, s. 195; 211; Oliva I, s. 388)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na pojmenování náčiní, jímž se přichytí prádlo na šňůru. Byly zachyceny dvě lexikálně odlišné formy (*količek X kraml*), dále slovotvorně (*kraml X kramlik*), a v neposlední řadě hláskově (*količek X koléček*).

Výsledný rozdíl není markantní. Pojmenování *količek* užívá jeden mluvčí střední generace a tři z generace nejmladší. Hláskovou variantu s monoftongizací *koléček* užívají tři respondenti z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší generace. Lexému *kraml* má zastoupení u dvou dotazovaných z nejstarší a jednoho ze střední generace. Jeho deminutivum pak používají dva ze střední a jeden z nejmladší generace.

20. JAK NAZVETE PODLOUHLOU NÁDOBU URČENOU K PEČENÍ, ZPRAVIDLA SE DVĚMA UCHY?

20.1. pekáč, -e, m.

20.1.1. pekáč:

III – 4 (3b, 3c, 3d, 3e), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1c)

Etymologie: od slovesa *péci* (psl. *pek-tb*), tedy kuchyňské náčiní určené k pečení, srov. *pekáč* (-a) – placka. (Bartoš, 1906, s. 285; Machek, 2010, s. 440)

20.2. brutvan, -u, m.

20.2.1. brôtvan: změna *u* → *ô*

III – 1 (3a), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 1 (1e)

20.2.2. brutvan:

III – 0, II – 1 (2b), I – 1 (1d)

Etymologie: z něm. *Bratpfanne* „plech na pečení“, přičemž *braten* „péci“ (*Braten* „pečeně), *Pfanne* „pekáč, pánev“. Oproti tomu zdánlivá podoba u Huga – z něm. *Brotpfanne*, plech na pečení, *Brot* „chléb“, *Pfanne* „pekáč, pánev“ (srov. pol. *brytfanna* „pekáč“). (Machek, 2010, s. 70; Hugo, 2009, s. 75; Oliva, 2004, s. 104; Widimský, 1991, s. 228)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování lexémů užívaných k označení kuchyňské podlouhlé nádoby na pečení. Byla zachycena dvě označení lišící se lexikálně (*pekáč X brutvan*), přičemž byla zjištěna i diferenciací hlásková (*brutvan X brôtvan*).

Výzkum zjistil, že se daleko častěji užívá obecněčeského lexému *pekáč*, a to i v nejstarší generaci. Tam jej užívají čtyři mluvčí, ze střední jeden, z nejmladší tři. Označení se změnou *u* → *ô* *brôtvan* aktivně užívá jeden z nejstarší, tři ze střední a jeden z nejmladší generace, variantu beze změny pouze mluvčí dva, a to jeden ze střední a jeden z nejmladší generace.

21. JAK POJMENUJETE KUCHYŇSKÉ NÁČINÍ URČENÉ K NABÍRÁNÍ TEKUTIN, ZPRAVIDLA Z HRNCE?

21.1. šufánek, -u, m.

21.1.1. šófánek: změna *u* → *ô*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

21.1.2. šufánek:

III – 1 (3b), II – 2 (2b, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. pouze *šufan/šufán*, též *šufek*, srov. *šoufek* – sběračka, od německého nářečního *Schufen, Schuffe* (srov. strhn. *schufel*). (ČJA1, s. 288; Hugo, 2009, s. 402; 416)

SHRNUTÍ:

Sledovalo se nářeční pojmenování pro *naběračku*, tj. kuchyňské náčiní k nabírání tekutin z hrnce. Rozdílnost zjištěných označení je pouze hlásková (*šófánek* a *šufánek*).

Dle ČJA je pojmenování *šufánek* příznačné pro moravská nářečí, v okrajových oblastech se znělou souhláskou *ž*-. (ČJA1, s. 286; 288–289)

Tato teze se jednoznačně potvrdila, navíc devět mluvčích užívá výrazu se změnou, tedy *šófánek*, a to přesněji čtyři mluvčí z nejstarší generace, tři ze střední a dva z nejmladší. Tvar *šufánek* užívá jeden respondent z nejstarší, dva ze střední a tři z nejmladší generace. Znělá varianta se mezi mluvčími nevyskytla.

22. JAK OZNAČÍTE DŘEVĚNÉ KUCHYŇSKÉ NÁČINÍ NA MÍCHÁNÍ POKRMŮ?

22.1. vařejka, -y, f.

22.1.1. vařéka: monoftongizace *ej* → *é*

III – 4 (3a, 3b, 3c, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: z psl. *var-ěja* od slovesa *vařiti*, slouží k míchání, tedy z *tvar-* - míchati, kvedlati, (srov. pol. *warzaczew, warzęcha* „vařečka“;). (Machek, 2010, s. 678; Oliva II, s. 493)

22.2. vařečka, -y, f.

22.2.1. vařečka:

III – 1 (3d), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: *vařečka* (*vařejčka*) z psl. *var-ěja* od slovesa *vařiti*, slouží k míchání, tedy z *tver-* – míchati, kvedlati, přípona *-ečka* je spisovná. (Machek, 2010, s. 678)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zjištění pojmenování dřevěného náčiní na míchání pokrmů. Byla zjištěna označení odlišná slovtvorně (*vařéka* a *vařečka*).

Dle ČJA je *vařejka* typické označení pro centrální, západní a jižní Moravu. Název *vařečka* se běžně vyskytuje ve východní polovině Čech. (ČJA1, s. 290; 293)

Výsledky bádání jsou v souladu s tímto tvrzením, navíc ještě bylo v případě podoby *vařejka* užito charakteristické monoftongizace *ej* → *é*. Tvar *vařéka* se tedy vyskytuje v aktivní zásobě čtyř mluvčích nejstarší i střední generace, v nejmladší pak u dvou dotazovaných. České pojmenování *vařečka* proniklo do mluvy jednoho zástupce nejstarší a střední generace, z nejmladší jej užívají respondenti tři.

23. JAK NAZVETE NÁSTROJ S OSTŘE VYRAŽENÝMI OTVORY, NA KTERÉM SE STROUHÁJÍ TUHÉ HMOTY?

23.1. struhadlo, -a, n.

23.1.1. strôhadlo: změna *u* → *ô*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

23.1.2. struhadlo:

III – 1 (3b), II – 2 (2b, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. *strúhadlo*, deverbativum od *strouhat*, psl. *strugati*, tedy náčiní, na kterém se tuhá hmota upravuje strouháním, srov. též *struhadla* (plt.) – náčiní, na kterém se krouhalo zelí. (Bartoš, 1906, s. 407; ČJA1, s. 296)

SHRNUTÍ:

Dotaz byl zaměřen na zjištění pojmenování kuchyňského náčiní na strouhání tuhých hmot. Rozdíl forem je pouze hláskový (*strôhadlo* a *struhadlo*).

Dle ČJA označení *struhadlo*, které je shodné se spisovným jazykem, převládá v českých nářečích, na Moravě se vyskytuje pouze okrajově. (ČJA1, s. 294; 296–297)

Toto tvrzení není na základě dosaženého výsledku možno potvrdit. Označení *struhadlo* užívá šest respondentů, jeden z nejstarší, dva ze střední a tři z nejmladší. Dalších devět užívá variantu se změnou *u* → *ô*, tedy *strôhadlo*, přesněji čtyři mluvčí z nejstarší, tři ze střední a dva z nejmladší generace.

24. JAK POJMENUJETE STOLNÍ NÁDOBKU NA SŮL?

24.1. solnička, -y, f.

24.1.1. solnička:

III – 3 (3b, 3c, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1d, 1e)

Etymologie: odvozenina od *solný*, psl. *sol-ьнъ*, která vznikla z původního *sól*, nyní *sůl*. *Solnička* (srov. pol. *solniczka* „slánka, solnička“) je malá nádobka na sůl a je deminutivem od slova *solnice*. (Bartoš, 1906, s. 389; Machek, 2010, s. 592; Oliva II, s. 330)

24.2. slánka, -y, f.

24.2.1. slánka:

III – 2 (3a, 3d), II – 0, I – 1 (1c)

Etymologie: odvozenina od *slaný*, psl. *sol-нъ*, malá nádobka na sůl, srov. *slanička* – slánka. Velká nádoba na sůl je *slanice*, srov. *slanica* – lázeňská slaná voda. (Bartoš, 1906, s. 382; ESSČ, 2006, cit. [2019-03-03]; Machek, 2010, s. 592)

SHRNUTÍ:

Sledovaný význam zachytil dvě slovotvorně odlišná pojmenování (*solnička* X *slánka*).

Dle ČJA je varianta tvořená od adjektiva *solný* rozšířena po celé Moravě se zásahem na Vysokomýtsko. Oproti tomu varianta tvořená od adjektiva *slaný* je rozšířena na celém území Čech. (ČJA1, s. 246; 248–249)

Výzkum tuto tezi potvrdil, lexém *slánka* používají pouze tři respondeti, dva z nejstarší a jeden z nejmladší. Typická *solnička* je ve slovní zásobě třech mluvčích z nejstarší, všech pěti ze střední, a dokonce čtyř z nejmladší generace.

25. JAK OZNAČÍTE MÍRNĚ PROHLOUBENÉ KUCHYŇSKÉ NÁČINÍ K NABÍRÁNÍ TEKUTÝCH ČI SYPKÝCH POKRMŮ Z TALÍŘE?

25.1. lžička, -y, f.

25.1.1. lžička:

III – 1 (3b), II – 2 (2b, 2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

25.1.2. žěčka: zjednodušená podoba s počátečním ž-, změna *i* → *ê*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 0

Etymologie: formální deminutivum k *lžíce*, stč. *lžice*, psl. *lżica*. *Lžice* – 1. náčiní k nabírání pokrmů, 2. objemová jednotka odpovídající velikosti. Oproti tomu *lžička* – malá lžíce. *Lžička/žička* označuje náčiní velikosti lžíce. (Bartoš, 1906, s. 560). (ČJA1, s. 288; ESSČ, 2006, cit. [2019-03-03])

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování pojmenování mírně prohloubeného náčiní k nabírání tekutých či sypkých látek z talíře. Diferenciace, kterou výzkum odhalil, je pouze hlásková (*lžička* X *žěčka*).

Dle ČJA je označení *žička* variantou, která se vyskytuje v centrální a jižní podskupině středomoravských nářečí. (ČJA1, s. 288; 291)

Výsledky však odhalily, že variantu se zjednodušeným počátečním ž- užívají čtyři respondenti z nejstarší skupiny a tři ze střední. Mimo to je doloženo i užití změny *i* → *ê*. Oproti tomu varianta *lžička*, která je zároveň ve shodě se spisovností, je užívána jedním respondentem z nejstarší, dvěma ze střední a všemi z nejmladší generace.

26. JAK NAZVETE VAŘENÉ MOUČNÉ JÍDLO KULOVITÉHO TVARU?

26.1. knedle, -y, f.

26.1.1. knedla:

III – 2 (3c, 3d), II – 3 (2b, 2c, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1c)

Etymologie: z jhněm. *Knödel* „knedlík“ (srov. pol. *knedel* „knedlík“), původně v lidové mluvě s kvantitou *knédla* (srov. slov. *knedľa*). (Králík, 2015, s. 272; Machek, 2010, s. 262; Oliva I, s. 396; Widimský, 1991, s. 469)

26.2. šiška, -y, f.

26.2.1. šěška: změna $i \rightarrow \acute{e}$

III – 2 (3a, 3e), II – 2 (2a, 2d), I – 1 (1e)

26.2.2. šiška:

III – 1 (3b), II – 0, I – 1 (1d)

Etymologie: z psl. *šišbka*, stč. znamenalo knedlík, a to se uchovalo především ve vm. nářečích, srov. *šiška* – 1. knedlík, 2. šišky křesné – sypané perníkem, 3. šišky kyslé – namáčené do mléka, 4. šišky zapárkové – trhané a maštěné, sypané tvarohem či mákem. (Bartoš, 1906, s. 423; Machek, 2010, s. 609)

SHRNUTÍ:

Dotaz se zaměřil na sledování pojmenování pro vařené moučné kulovité jídlo. Zachycené formy se liší lexikálně (*knedla X šiška*), dále hláskově (*šěška X šiška*).

Dle ČJA je označení *knedla* příhodné pro západní polovinu Moravy, zatímco východní polovina Moravy běžně užívá název *šiška*. Označení *knedla* ale dubletně v určitých lokalitách rovněž nachází své uživatele. (ČJA1, s. 210; 212–213)

Data z ČJA byla výzkumem potvrzena, rozdíl mezi dvěma získanými lexémy nebyl markantní. Označení *knedla* užívají tři respondenti z mladší, tři ze střední a dva z nejstarší generace. Pojmenování *šěška* s typickou změnou $i \rightarrow \acute{e}$ se objevuje v mluvě dvou dotazovaných z nejstarší, dvou ze střední a jednoho z nejmladší generace. Pojmenování *šiška* bez přehlásky pak u jednoho mluvčího z nejstarší a jednoho z nejmladší generace.

27. JAK POJMENUJETE ZELENÝ DUŽNATÝ PLOD PODLOUHLÉHO TVARU, NAPŘ. NA SALÁT?

27.1. oharek, -rku, m.

27.1.1. oharek:

III – 4 (3a, 3b, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: slc. *uhorka*, nářečně i *ugorka*, též rodová změna. Původ není příliš jasný, možná příkloněním ke jménu *Uhry*. Běžně označuje okurku, ale na Třebíčsku též něco ohořelého. (Bartoš, 1906, s. 255; ČJA1, s. 214)

27.2. okurek, -rku, m.

27.2.1. okurek:

III – 1 (3c), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: morfologická změna *okurka* → *okurek*. Původ slova je z řec. *agguron*, ale znalost této plodina se do Česka dostala pravděpodobně z Polska, srov. pol. *ogórek* „okurka“ [ogurek]. Ze slovanštiny pochází i něm. *Gurke* „okurka“. (Machek, 2010, s. 413; Oliva I, s. 706; Widimský, 1991, s. 393)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro zelený podlouhlý dužnatý plod. Byla zaznamenána dvě označení, obě rodu mužského, ale odlišná lexikálně (*okurek* X *oharek*).

Dle ČJA je maskulinum *okurek* užíváno ve východních Čechách se zásahem na západní Moravu, ale proniká i do mluvy moravských měst. Maskulinum *oharek* je běžný pro východní polovinu středomoravských nářečí a všechna východomoravská. (ČJA1, s. 214–215)

Tvrzení se potvrdilo, neboť pojmenování *oharek* se vyskytuje u čtyř mluvčích z nejstarší, čtyř ze střední a dvou z nejmladší generace. Maskulinum *okurek* pronikl do slovní zásoby jednoho z nejstarší, jednoho ze střední a třech dotazovaných z nejmladší generace.

28. JAK NAZVETE POVLAK NA POVRCHU MLÉKA?

28.1. škráloup, -u, m.

28.1.1. škráloup:

III – 1 (3b), II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

28.1.2. škrálóp: monoftongizace *ou* → *ó*

III – 1 (3d), II – 2 (2c, 2e), I – 1 (1e)

Etymologie: stč. *škrálúp* – strup, skvrna, srov. něm. *Schorf* „strup“, z psl. *skorlupa* – utvořená blána, přičemž *skora* = kůže, srov. přerovské *škráupina* – škráloup. (Bartoš, 1906, s. 424; ČJA1, s. 220; Widimský, 1991, s. 697)

28.2. blaňa, -ě, f.

28.2.1. blaňa: měkkost u jmen typu *kost'*, *loket'*, *host'*, podtyp *pekárňa*

III – 3 (3a, 3c, 3e), II – 3 (2a, 2b, 2d), I – 1 (1c)

Etymologie: z psl. *bolna* (srov. pol. *blona* „blána“), sledovaný význam vznikl přenesením z významu původního, tedy kůže, kožešina, srov. *blaňa* (-ně) – blána, škraloup na povrchu tekutin, tj. kávy, mléka apod. (Bartoš, 1906, s. 18; Gebauer, 1903, s. 59; MSS, 1978, s. 21; Oliva I, s. 91)

SHRNUTÍ:

Dotaz zjišťoval pojmenování pro povlak na povrchu mléka. Zachycená označení se liší lexikálně (*škraloup* X *blaňa*) a hláskově (*škraloup* X *škralóp*).

Dle ČJA je *škraloup* označením běžným na západní a severní polovině Čech. V části východomoravských nářečí je pak označení *škarloup*. Pojmenování *blaňa* se vyskytuje v jižní části centrálních středomoravských nářečích. (ČJA1, s. 220–222)

Výzkum ale odhalil, že pojmenování *škraloup*, které by mělo být spíše v Čechách, se dostává do mluvy obyvatel zkoumané obce. V původním tvaru jej užívají tři mluvčí z nejmladší generace, z nejstarší jeden. S typickou monoftongizací *ou* → *ó* se setkáváme u jednoho mluvčího z nejstarší, dvou ze střední a jednoho z nejmladší generace. Oproti tomu palatalizovaná forma *blaňa* se dodnes udržela v zásobě tří mluvčích z nejstarší, tří ze střední a jednoho z nejmladší generace.

29. JAK OZNAČÍTE VYZRÁLÝ, ULEŽELÝ SÝR Z TVAROHU? NAPŘ. OLOMOUCKÉ ...

29.1. tvarůžky, -ů, m.

29.1.1. tvaruškê: změna *ú* v *u*, změna *i* → *ê*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 2 (2a, 2c), I – 0

29.1.2. tvarúški:

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I – 2 (1a, 1b)

29.1.3. tvaruški: změna *ú* v *u*, neprovedena změna *i* → *ê*

III – 0, II – 1 (2e), I – 1 (1d)

Etymologie: od všesl. *tvarog* (srov. pol. *twaróg* „tvaroh“). Původ slova ale není jasný, snad obměna slov z Asie, např. mongolské *tarak* – sedlé mléko, srov. *tvarůžek* (-žka) – syreček. (Bartoš, 1906, s. 455; Machek, 2010, s. 662; Oliva II, s. 445)

29.2. tvargle, -ů, m.

29.2.1. tvargle:

III – 0, II – 1 (2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: přejato z něm. *Quargel* „syreček“ (změna skupiny *kv-* na *tv-*), srov. německé nářeční *Twarg*, dem. *Twargel* ze slovanského *twarog*, odtud spisovné *Quark* „tvaroh“. (ČJA1, s. 229; Hugo, 2009, s. 436; Widimský, 1991, s. 625)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala nářeční pojmenování uleželého sýra z tvarohu. Byla zaznamenána pojmenování odlišná lexikálně (*tvarúški* X *tvargle*) a hláskově (*tvarúškê* X *tvaruški* X *tvarúški*).

Dle ČJA jsou všechna tato označení typická pro Moravu, *tvargle* jsou spíše expresivní a slangové povahy v mluvě mládeže.

Výzkum tezi jednoznačně potvrdil, *tvaruškê* se vyskytují u čtyř mluvčích z nejstarší a u dvou ze střední generace. *Tvarúški* u jednoho z nejstarší, jednoho ze střední a dvou z nejmladší generace. Krátká varianta *tvaruški* pak u jednoho ze střední a jednoho z nejmladší generace. Zabarvený výraz *tvargle* byl zachycen u jednoho mluvčího ze střední a dvou z nejmladší generace.

30. JAKÝM SLOVESEM OZNAČÍTE PROCES, PŘI KTERÉM TĚSTO ZVĚTŠUJE SVŮJ OBJEM?

30.1. kynout, nedok.

30.1.1. kênót: změna *i* → *ê*, monoftongizace *ou* na *ó*

III – 2 (3a, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

30.1.2. kinout:

III – 0, II – 1 (2b), I – 3 (1a, 1b, 1d)

30.1.3. kinót: monoftongizace *ou* → *ó*

III – 0, II – 1 (2e), I – 0

Etymologie: souvislost s psl. *kypěti* – *kypnōti*, v laštině dříve spojeno s *kapati*, odtud význam přetékat, srov. stč. *kynúti* – *kynouti*. (Gebauer, 1916, s. 194; Machek, 2010, s. 314)

30.2. kysat, nedok.

30.2.1. kêsat: změna *i* → *ê*

III – 2 (3c, 3d), II – 0, I – 0

30.2.2. kisat:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: pravděpodobně od psl. *kysati*, s-ové intensivum od *kypěti*, totéž je u lot. *kūsāt* – kypěti, vřítí. (Machek, 2010, s. 315)

SHRNUTÍ:

Dotazem bylo zjišťováno užití slovesa pro děj, kdy těsto zvětšuje svůj objem. Zachycené rozdíly nejsou jen lexikální (*kinout* X *kisat*), ale i hláskové (*kinout* X *kénót* X *kinót*; *kisat* X *késat*).

Dle ČJA se lexém *kinout* vyskytuje na Moravě jen zřídka, a to v mluvě měst, důsledným je však po celém území Čech. Lexém *kisat* je moravský, s mírným zásahem do východních Čech. (ČJA1, s. 256; 258–259)

Tato teze ovšem potvrzena nebyla, neboť sloveso *kisat* používá jeden respondent z nejstarší generace, hláskový ekvivalent *késat* pak dva respondenti z nejstarší generace. Oproti tomu obecněčeský lexém *kinout* je užíván jedním mluvčím ze střední a třemi mluvčími z nejmladší generace, hláskovou variantu s monoftongizací *ou* → *ó* užívá jeden dotazovaný ze střední generace, a hláskovou variantu s monoftongizací *ou* → *ó* a změnou *i* → *é* užívají dva respondenti z nejstarší, tři ze střední a dva z nejmladší generace.

31. JAK POJMENUJETE NAHUSTO SVAŘENÉ ŠVESTKY?

31.1. trnky, -nek, f.

31.1.1. trnkê: provedena změna *i* → *é*

III – 3 (3a, 3c, 3d), II – 2 (2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

31.1.2. trnki:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: název vznikl přenesením ze slova *trnky*, označující švestkové stromy i plody, srov. *trnka* – švestka, strom i plod. Z toho pak pojmenování sladkého pokrmu. Původně asi od slova *trn*, srov. „*trnec* (-nca) – mladý trnový (švestkový) stromek“. (Bartoš, 1906, s. 451; ČJA1, s. 274; Machek, 1906, s. 652)

31.2. povidla, -del, n.

31.2.1. povidla:

III – 1 (3e), II – 3 (2a, 2b, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: psl. *povi-dlo* (srov. pol. *powidla* „povidla“), je možné, že odpovídá neutru *pavitra-m* „čisté“, stind. *pavitra* „sítko“, původně svařená ovocná šťáva. (Machek, 2010, s. 477; Oliva II, s. 117)

SHRNUTÍ:

Otázka se soustředila na zmapování názvů pro svažené švestky. Nejpodstatnější zjištěný rozdíl je v rovině lexikální (*trnki* X *povidla*) a hláskové (*trnki* X *trnkê*).

Dle ČJA je označení *trnki* rozšířeno na střední Moravě. Ve východomoravské skupině bývá standardně s atributem smažené, kotlové, vařené. Pojmenování *povidla* je příznačné pro celé Čechy, Zábřežsko a východní část slezských nářečí. Proniká také do mluvy měst obecně. (ČJA1, s. 274–275; 277)

Výzkum potvrzuje rozšíření názvu *trnki*, ale i pronikání lexému *povidla* do mluvy na Moravě, neboť výsledný počet respondentů je v obou případech vcelku vyrovnaný. Se změnou *i* → *ê*, *trnkê*, se vyskytuje v mluvě tří zástupců nejstarší, dvou střední a dvou nejmladší generace. Variantu *trnki* užívá jen jeden respondent z nejstarší generace. Označení *povidla* se objevuje u jednoho respondenta z nejstarší, tří ze střední a tří z nejmladší generace.

32. JAK NAZVETE SMĚS MOUKY, CUKRU A MÁSLA, KTERÁ JE URČENA K SYPÁNÍ KOLÁČŮ?

32.1. posýpka, -y, f.

32.1.1. posépká: diftongizace *i* → *ej*, poté monoftongizace v *é*

III – 2 (3c, 3d), II – 0, I – 1 (1e)

32.1.2. posipka:

III – 0, II – 1 (2b), I – 1 (1d)

Etymologie: deverbativum od slovesa *posypat*, které je frekventativem k *sypati* ze stč. *spu sůti*, srov. *sypati* – čím posypávat. Základem je tedy *syp-*, s předponou *po-*, s připojením přípony *-ka*, která tak tvoří femininum. (ČJA1, s. 278; ESSČ, 2006, cit. [2019-03-04]; Machek, 2010, s. 599)

32.2. posýpátko, -a, n.

32.2.1. posépátko Chyba! Záložka není definována.: diftongizace a monoftongizace *i* → *ej* → *é*

III – 2 (3a, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 1 (1c)

32.2.2. posípatko:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: deverbativum od slovesa *posypat*, viz posýpka 32.1. Základem je tedy *syp-*, s předponou *po-*, zde s připojením přípony *-átko*, která tak tvoří neutrum. (ČJA1, s. 278; ESSČ, 2006, cit. [2019-03-04]; Machek, 2010, s. 599)

32.3. drobenka, -y, f.

32.3.1. drobenka:

III – 0, II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

Etymologie: od slovesa *drobiti*, z toho *drob*, drobení – kousky, drobky, srov. *drobenie* – kolektivum drobení. (ESSČ, 2006, cit. [2019-03-04]; Machek, 2010, s. 128)

SHRNUTÍ:

Cílem dotazu bylo prozkoumat označení směsi mouky, cukru a másla k sypání koláčů. Zachycené názvy se liší lexikálně (*posíp-ka/-átko X drobenka*), slovotvorně (*posipka X posípátko*) a hláskově (*poséпка X posipka, posípátko X posépátko*).

Dle ČJA jsou označení se základem *sip-* a prefixem *po-* rozšířené po celé Moravě, oproti tomu *drobenka* pokrývá areál Čech. (ČJA1, s. 278–279)

Získaná data potvrdila převahu označení odvozených od slovesa *sypat*. Název vzniklý diftongizací a následnou monoftongizací *poséпка* užívají dva respondenti z nejstarší a jeden z nejmladší generace, název bez kvantity *posipka* jeden ze střední a jeden z nejmladší generace. Slovotvorně odlišné označení *posépátko* se vyskytuje u dvou mluvčích z nejstarší, třech ze střední a jednoho z nejmladší generace, s původním *i* pak jednoho z nejstarší generace. Lexikálně diferentní pojmenování *drobenka* používá pouze jeden ze střední a dva respondenti z nejmladší generace.

33. JAK OZNAČÍTE MOUČNÍK Z PIŠKOTOVÉHO TĚSTA?

33.1. cviboch, -u, m.

33.1.1. cvibôch: změna *i* → *ê*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

33.1.2. cvibuch:

III – 0, II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: z něm. *Zwieback* „suchar“ (zweimal gelbacknes Weissbrot), které je napodobeninou střlat. *biscoctus*. Z toho poté starší české *cvíbok*, *cvíbak*, *cvíboch*, ve významu dvojpečený chléb, přičemž *cvíbak* – trvanlivé pečivo, do 17. st. námořní strava, *zwei* – dvě, *backen* – péci, srov. *cwibak* „sucharek“. (Hugo, 2009, s. 89; NŘ, 1926, s. 223; USJP, 2006; Widimský, 1991, s. 1017)

33.2. piškot, -u, m.

33.2.1. piškot:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

33.2.2. piškót: samohláskové dlužení *o* → *ó*

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: něm. *Biscott*, z it. *Biscotto*, z toho i slov. *piškóta* (srov. pol. *biszkojt* „piškot“), název známý od 16. st. (Machek, 2010, s. 452; Oliva I, s. 87)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřovala na název moučníku z piškotového těsta. Výzkum dokládá označení rozdílná v lexikální rovině (*piškot* X *cvibuch*), a také v hláskové (*piškot* X *piškót*; *cvibuch* X *cvibôch*).

Frekventovanějším označením je forma *cvibôch*, kterou užívají čtyři respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a dva z nejmladší generace. Nepřehlasovanou variantu *cvibuch* pak jeden respondent ze střední generace. Lexikálně odlišné označení *piškot* užívají tři zástupci nejmladší generace, variantu s kvantitou *piškót* jeden dotazovaný z nejstarší generace.

Je otázkou, zda je skutečně správná hlásková varianta *cvibôch* (tedy změna *u* → *ô*), neboť starší doložené slovo je *cviboch*, viz 33.2. Nicméně, *cvibuch* je mluvčími chápán jako původní, pravděpodobně splynutím formy *cviboch*, označující moučník z piškotového těsta, s významem buchta. Pak by zřejmě oprávněně užívali variantu se změnou, protože by se mohlo jednat o složeninu těchto názvů, ač pravděpodobně mylně vzniklou.

34. JAK POJMENUJETE NEDOJEDENÉ JÍDLO ZBYLÉ NA TALÍŘI?

34.1. zbytek, -u m.

34.1.1. zbêtek: změna *i* → *ê*

III – 3 (3a, 3c, 3e), II – 1 (2a), I – 1 (1c)

34.1.2. zbitek:

III – 0, II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: deverbativum od *zbýti*, tedy zbylá část jídla na talíři, zde v jednotném čísle. (Machek, 2010, s. 78)

34.2. zbytky, -ů, m.

34.2.1. zbitki:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

34.2.2. zbêtkê: změna *i* → *ê*

III – 0, II – 1 (2c), I – 1 (1e)

Etymologie: deverbativum od *zbýti*, tedy zbylá část jídla na talíři, zde v množném čísle. (Machek, 2010, s. 78)

34.3. cuchanec, -ce, m.

34.3.1. còchanec: změna *u* → *ò*

III – 1 (3d), II – 1 (2d), I – 0

Etymologie: deverbativum od *cuchati*, které v moravských nářečích nabývá nejen významu „plýtvat“, ale zároveň „přebírat se v jídle“, srov. *cuchat* – co, plýtvat čím. (Bartoš, 1906, s. 40; Machek, 2010, s. 89)

34.4. cuchan, -u, m.

34.4.1. cuchan:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: deverbativum od *cuchati* (viz. 34.2), v této formě však můžeme pokládat za pejorativum. (Bartoš, 1906, s. 40; Machek, 2010, s. 89)

SHRNUTÍ:

Předmětem otázky bylo zjistit označení pro nedojené jídlo na talíři. Nejdůležitější se nejvíce rozdíly lexikální (*zbitek* X *cuchan*) či slovotvorný (*cuchan* X *còchanec*), případně hláskový (*zbitek*, *zbitki* X *zbêtek*, *zbêtkê*, *cuchan* X *còchanec*), nýbrž morfologický (*zbitek*, *zbêtek* X *zbitki*, *zbêtkê*).

Výzkum zjistil, že používání singuláru je stejně časté jako užití plurálu. Singuláru s typickou změnou *i* → *ê* užívají tři respondenti z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší skupiny, variantu *zbitek* jeden respondent ze střední generace. Plurál

se změnou $i \rightarrow \acute{e}$ se objevuje v mluvě jednoho zástupce střední a jednoho nejmladší generace, beze změny $i \rightarrow \acute{e}$ jednoho ze střední a tří z nejmladší generace. Lexikálně odlišnou variantu *cuchan* užívá jeden respondent z nejstarší generace. Slovotvornou a hláskovou obměnu *côchanec* užívá jeden mluvčí z nejstarší a jeden ze střední generace.

35. JAK OZNAČÍTE ČÁST ODĚVU KRYJÍCÍ NOHY?

35.1. gatě, -í, f.

35.1.1. ga'e:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 3 (1c, 1d, 1e)

Etymologie: stč. *hacě, hacē*, lehké a krátké, pracovní (chodící), srov. *gatě* – kalhoty, pracovní *hacě*. Původ souvisí s psl. kořenem *gā-jíti* „choditi“, psl. *gatja*, zpětně přejato z maďarského *gatyá*, nyní označuje kalhoty či spodní kalhoty, podvlíkačky (srov. pol. *gacie* „podvlíkačky, spodky“). (Bartoš, 1906, s. 82; ČJA1, s. 188; Hugo, 2009, s. 145; Machek, 2010, s. 153-154; Oliva I, s. 282)

35.2. kalhoty, -hot, f.

35.2.1. kalhoti:

III – 0, II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

Etymologie: přejato z it. *caligotte*, stč. *kali(h)oty, gali(h)oty*, srov. *kalihoty* – kalhoty. Původně dvě oddělené nohavice, tzn. obuv vybíhající v teplé kamaše, které těsně obepínají nohu, srov. lat. *calīga* „obuv“, až poté se pojmenování přeneslo ve spojené dlouhé nohavice. (Gebauer, 1916, s. 12; Machek, 2010, s. 236)

SHRNUTÍ:

Dotaz se zaměřil na zmapování pojmenování části oděvu kryjící nohy. Zaznamenané rozdíly byly pouze v lexikální rovině (*ga'e* X *kalhoti*).

Dle ČJA je označení *ga'e* výrazem moravským, na západní Moravě s hláskovou obměnou *katě*. Oproti tomu označení *kalhoty* je výraz český, který se však šíří na Moravu i do Slezska. (ČJA1, s. 186–187)

Výzkum beze sporu potvrzuje převahu lexému *gatě*. Vyskytuje se ve slovní zásobě celého vzorku nejstarší generace, dále čtyř respondentů ze střední a tří z nejmladší generace. Obecněčeské označení *kalhoti*, které je ve shodě se spisovností, aktivně užívá jeden mluvčí ze střední a dva z nejmladší generace.

36. JAK NAZVETE PRUŽNÉ PÁSKY PŘES RAMENO K DRŽENÍ KALHOT?

36.1. šráky, -ů, m.

36.1.1. šrákê: změna *i* → *ê*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 1 (1e)

36.1.2. šráki:

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I – 1 (1a)

Etymologie: přejato z něm. *Schräg* „šikmý“, vzniklo kontaminací se stč. označením *traky* „popruhy“. Může tedy označovat šle u kalhot, ale i popruhy na záda, srov. *šráky* – šle, popruhy na záda, např. pro nůši. (ČJA1, s. 192; Hugo, 2009, s. 408; Widimský, 1991, s. 698)

36.2. kšandy, -nd, f.

36.2.1. kšandi: III – 0, II – 0, I – 2 (1b, 1c)

Etymologie: z něm. *Geschande*. Dřívější *šand/šanda* se užívalo pro pojmenování popruhu přes rameno, který složil pro jízdu s trakařem. Dnes *šandy* i *kšandy* označují zpravidla šle, srov. *kšanda* – šle. (Hugo, 2009, s. 217; Machek, 2010, s. 602)

36.3. šle, -í, f.

36.3.1. šle:

III – 0, II – 1 (2e), I – 1 (1d)

Etymologie: z něm. *Siele*, původně řemen v koňském postroji, srov. *šle* – koňský postroj. Přejato pravděpodobně v plurálu (srov. pol. *szelki* „šle, popruhy“). (Machek, 2010, s. 616; MSS, 1978, s. 503; Oliva II, s. 381)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřila na zjištění označení pro pružné pásky přes ramena na držení kalhot. Byly zaznamenány rozdíly lexikální (*šráki* X *kšandi* X *šle*), ale i hláskové (*šrákê* X *šráki*).

Dle ČJA je název *šráki* rozšířen na východní Moravě a v moravských městech. Označení *kšandi* pokrývá téměř celé Čechy a zasahuje na západní Moravu, Litovelsko, Zábřežsko. Dubletně se vyskytuje v moravských městech. Pojmenování *šle*, které je shodné se spisovnou češtinou, se vyskytuje běžně v severočeské oblasti, ale šíří se i do mluvy nejmladší generace moravských měst. (ČJA1, s. 192–194)

Výzkum zaznamenal převahu označení *šráki*. Variantu *šráké* užívají čtyři respondenti z nejstarší, tři ze střední a jeden z nejmladší generace. Formu *šráki* je možné pozorovat u jednoho mluvčího z nejstarší, také ze střední i z nejmladší generace. Označení *kšandi* proniklo do mluvy dvou respondentů z nejmladší generace, zatímco *šle* do mluvy jednoho ze střední a jednoho z nejmladší generace.

37. JAK OZNAČÍTE KOUSEK LÁTKY URČENÝ KE SPRAVENÍ POŠKOZENÉHO MÍSTA ODĚVU?

37.1. lata, -y, f.

37.1.1. lata:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2b, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: deverbativum od *látati*, případně od psl. *lata* (srov. pol. *lata* „záplata“). *Lata*, mimo sledovaného významu záplata na oděvu, může v brněnské mluvě označovat i díru. (ČJA1, s. 194; Hugo, 2009, s. 229; Oliva I, s. 494)

37.2. záplata, -y, f.

37.2.1. záplata:

III – 0, II – 1 (2a), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: deverbativum od *plátati*, tzn. našívát kousky tkaniny na díru v oděvu či obuvi. Od označení *záplata* bylo odvozeno nové sloveso *záplatovati* (srov. slov. *zaplátat'* „zalepit co čím“). (Králik, 2015, s. 444; Machek, 2010, s. 455)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování názvu pro kousek látky určený ke spravení poškozeného místa oděvu. Byla zachycena dvojice lexikálně odlišných názvů (*lata* X *záplata*).

Dle ČJA pokrývá označení *lata* východní polovinu Moravy a Slezsko, zatímco *záplata* je běžná ve středočeském nářečí a přilehlých oblastech severovýchodních a jihozápadních Čech, také proniká do oblastí výskytu lexikálně diferentní výpůjčky *flek* a do mluvy mladých obyvatel moravských měst. (ČJA1, s. 194–195)

Výzkum potvrdil rozšíření pojmenování *lata* i pronikání lexému *záplata* do mluvy moravské mladší generace. Označení *lata* užívá celý vzorek nejstarší generace, čtyři

ze střední a dva z nejmladší. Jeden informátor ze střední a tři z nejmladší generace užívají lexému *záplata*.

38. JAK OZNAČÍTE OBUV? JEDNA Z PÁRU.

38.1. botek, -ku, m.

38.1.1. botek:

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: přejato z francouzského *botte* „střevíc“ asi ve 14. st, původně jako označení pro obuv vysokou. *Boty* zpravidla označovaly obuv vysokou (srov. *bot* – vysoká kožená obuv), zatímco *botky* obuv polovysokou, obuv nízkou pak označoval *střevíc*. Nyní je ale významová rovina značně setřená a název *boty* i *botky* má neutrální povahu, je těžké tedy určit hranici, kdy jsou *botky* označením pro nízké boty či obuv vůbec. (ČJA1, s. 199; ESSČ, 2006, cit. [2019-03-05]; Machek, 2010, s. 61; Rejzek, 2001, s. 85)

38.2. bota, -y, f.

38.2.1. bota:

III – 1 (3b), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: přejato z francouzského *botte* „střevíc“, viz botek 38.1. Zde je patrné příklonění k femininu. (Machek, 2010, s. 61)

38.3. bot, -u, m.

38.3.1. bot:

III – 0, II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: přejato z francouzského *botte* „střevíc“, viz botek 38.1. Zde příklonění k maskulinu. (Machek, 2010, s. 61)

SHRNUTÍ:

Cílem otázky bylo zachytit označení pro jednu část z páru obuvi. Rozdíl v doložených názvech je slovotvorný (*bot* X *botek*) a morfologický (*bot*, *botek* X *bota*).

Dle ČJA je maskulinum *bot/botek* typické pro Moravu. Femininum *bota*, které je shodné se spisovným jazykem, je rozšířeno na českém území, ale proniká i do mluvy moravských měst. (ČJA1, s. 197–198)

Výzkum potvrdil převahu v užívání maskulina *bot/botek*, ale také tvrzení, že femininum *bota* proniká do moravských měst. Nejčastěji je užíváno slovotvorné varianty *botek*, která

se vyskytuje u čtyř mluvčích z nejstarší, tří ze střední a dvou z nejmladší generace. Variantu *bot* užívá jen jeden informátor ze střední generace. Rodově diferentní označení *bota* se objevuje u jednoho respondenta z nejstarší, jednoho ze střední a tří z nejmladší generace.

Hospodářství

39. JAK OZNAČÍTE VELKOU USEDLOST?

39.1. statek, -u, m.

39.1.1. statek:

III – 3 (3b, 3c, 3d), II – 1 (2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

Etymologie: z psl. *statъкъ*, původně označení pro dobytek. *Dobytěk* chápeme jako zvířata chovaná v hospodářství. Od hospodářství je pak *hospodářská usedlost*, tedy *statek*, odtud i význam majetek, srov. *statek* – majetek, moc. (Machek, 2010, s. 575; MSS, 1978, s. 477)

39.2. grunt, -u, m.

39.2.1. grônt: změna *u* → *ô*

III – 2 (3a, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 0

39.2.2. grunt:

III – 0, II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: přejato z něm. *Grund* „půda, pozemek, základ“, srov. *grunt* – pozemek, půda. Poněkud zastaralý název označující pozemky i s domem, srov. *grunt* – pozemek, *statek*, základ. (ČJA3, s. 62; Hugo, 2009, s. 150; MSS, 1978, s. 63; Widimský, 1991, s. 391)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřila na zjištění pojmenování pro velkou hospodářskou usedlost. Zachycená označení se liší lexikálně (*statek* X *grunt*) a hláskově (*grônt* X *grunt*).

Dle ČJA je lexém *statek* rozšířen v Čechách s výjimkou západočeského nářečí a okrajových úseků jihočeského nářečí. Lexikálně odlišná forma *grunt* je v podstatě celostátní, pokrývá Moravu, Slezsko i západ Čech, okazionálně s hláskovými obměnami – např. na Strakonicku *krunt*. (ČJA3, s. 62–64)

Výzkum však odhalil převahu českého lexému *statek*, který užívají tři respondenti z nejstarší, jeden ze střední a všech pět z nejmladší generace. Hlásková podoba *grônt* se vyskytuje u dvou mluvčích z nejstarší a tří ze střední generace, varianta *grunt* pak pouze u jednoho informátora ze střední generace.

40. JAK OZNAČÍTE KULATOU PŘÍČKU V ŽEBŘÍKU?

40.1. špruše, -e, f.

40.1.1. šprôšla: neprovedena přehláska a ztráta jotace 'a → ě → e, změna u → ô

III – 1 (3a), II – 2 (2d, 2e), I – 1 (1e)

40.1.2. špruše:

III – 0, II – 0, I – 4 (1a, 1b, 1c, 1d)

40.1.3. šprušla: neprovedena přehláska a ztráta jotace 'a → ě → e

III – 1 (3b), II – 2 (2a, 2c), I – 0

Etymologie: z něm. *Sprosse* „příčka, příčel“, zde ženský rod. (ČJA3, s. 296; Hugo, 2009, s. 407; Widimský, 1991, s. 742)

40.2. šprušel, -šlu, m.

40.2.1. šprôšl: změna u → ô

III – 2 (3c, 3d), II – 0, I – 0

40.2.2. šprušl:

III – 1 (3e), II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: z něm. *Sprosse* „příčka, příčel“. Zde mužský rod, elipsa samohlásky *e* možná vlivem deklinace nebo vlivem rodového kolísání (f. *špruše* X m. *šprušel*). (ČJA3, s. 296; Hugo, 2009, s. 407; Widimský, 1991, s. 742)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování názvu pro kulatou příčku v žebříku. Zachycená označení jsou rozdílná v morfologické rovině (*šprôšla*, *špruše*, *šprušla* X *šprôšl*, *šprušl*) a v hláskové (*šprôšla* X *špruše* X *šprušla*; *šprôšl* X *šprušl*).

Dle ČJA se ve zkoumané oblasti vyskytují obě rodové varianty s hláskovými obměnami. (ČJA3, s. 295–296; 301)

Výzkum ukázal, že častěji je užíváno feminina s hláskovými obměnami. Označení *šprôšla* užívá jeden respondent z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace, hláskovou variantu *špruše* čtyři z nejmladší generace a variantu *šprušla* jeden z nejstarší a dva ze střední generace. Maskulinum v podobě *šprôšl* se vyskytuje v mluvě dvou zástupců nejstarší generace, varianta *šprušl* pak u jednoho z nejstarší a jednoho ze střední generace.

41. JAK POJMENUJETE NÁŘADÍ S JEDNÍM KOLEM NA PŘEPRAVU BŘEMEN, NAPŘ. HLÍNY?

41.1. kolečko/-a, -a/-ek, n.

41.1.1. kolečka plt.:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2b, 2c, 2d, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1d, 1e)

41.1.2. kolečko:

III – 0, II – 1 (2a), I – 1 (1c)

Etymologie: zdobnělina od *kolo*, *kolec*, nástroj, jehož důležitou součástí je *kolo*. Původ je možný v něm. argotu *Go(h)le* „vozidlo“, (*Schub*)*gole* pak znamenalo ruční vozík v nucené práci. Poté pravděpodobně došlo k významovému splynutí se zdobnělinou. Jako pluralia tantum se ruční vozidlo o jednom kole užívá jen nářečně, srov. *kolečka* – kolečko. (Bartoš, 1906, s. 150; Gebauer, 1916, s. 79; Machek, 2010, s. 268)

SHRNUTÍ:

Cílem otázky bylo zmapovat označení pro nástroj s jedním kolem, který je určený pro přepravu např. hlíny. Zachycená rozdílnost je v morfologii (*kolečka plt.* X *kolečko*).

Dle ČJA se pomnožné *kolečka* vyskytuje ve východní polovině střm. nářečí a v jižním úseku vm. nářečí. Singulární podoba *kolečko*, která je ve shodě se spisovným jazykem, je rozšířena ve většině Čech, ale šíří se i do oblastí s jiným pojmenováním. (ČJA3, s. 376–378)

Výzkum potvrdil rozšíření podoby *kolečka*, neboť jej užívá celý vzorek nejstarší generace, dále čtyři informátoři ze střední a čtyři z nejmladší skupiny. Oproti tomu singulární *kolečko* se vyskytuje pouze u jednoho mluvčího ze střední a jednoho z nejmladší generace.

42. JAK NAZVETE NÁŘADÍ S JEDNÍM KOLEM A NAKLÁDACÍ PLOŠINKOU Z PŘÍČEK K PŘEPRAVĚ MENŠÍCH BŘEMEN?

42.1. trakač, -e, m.

42.1.1. tragač:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 1 (1e)

Etymologie: stč. *trak*, původ je pravděpodobně ve střhn. *tragāri* od *tragen* „nésti“, možná i v německém *Tragkarren/Tragkarre*, kde *Karre* znamená „kára“, či v německém *Träger* „nosič“, a to splynutím se slovem *trák* „popruh“, srov. pol. *tragarz* „nosič - osoba“.

Označují nástroj s jedním kolem a plošinkou z příček na přepravu břemen, druhým významem může být označení velikonoční pojízdné řehtačky. (Bartoš, 1906, s. 447; Hugo, 2009, s. 429; Machek, 2010, s. 649)

42.2. trakař, -e, m.

42.2.1. trakař: záměna neznělého *k* namísto původního znělého *g*

III – 0, II – 2 (2b, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1d)

Etymologie: slovotvorně odlišné, ale původ totožný jako u substantiva *tragač*, viz 42.1.

SHRNUTÍ:

Dotaz zjišťoval pojmenování pro nástroj s jedním kolem a plošinkou z příček. Zaznamenané lexémy se liší slovotvorně (*tragač* X *trakař*).

Dle ČJA je označení *tragač* rozšířeno na východní polovině Moravy a větší části Slezska. Slovotvorně diferentní varianta *trakař* se vyskytuje na většině území Čech. (ČJA3, s. 379–380)

Výzkum potvrdil frekventovanější výskyt označení *tragač*, objevuje se v mluvě celého vzorku nejstarší generace, dále tří mluvčích ze střední a jednoho z nejmladší generace. Obecněčeské pojmenování *trakař* užívají dva respondenti ze střední a čtyři z nejmladší generace.

43. JAKÉ SLOVESO POUŽIJETE K OZNAČENÍ KRMENÍ DOBYTKA?

43.1. poprav-it/-ovat, dok., nedok.

43.1.1. popravít:

III – 2 (3c, 3d), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 1 (1c)

43.1.2. popravovat:

III – 3 (3a, 3b, 3e), II – 1 (2e), I – 1 (1e)

Etymologie: od *praviti* vzniklého z *pravý*, tzn. vésti správným směrem, srov. *praviti* – na pravou cestu vésti, z toho tvar *spraviti* – vykonati, pokliditi, *spraviti krávu* – poklidit. Sloveso *popravít* a jeho iterativum *popravovat* může být mimo jiné interpretováno jako napraviti, zdokonaliti, uvést do náležitého stavu. Z toho pravděpodobně význam poklidit dobytek, srov. *popravít, popravovat* – polepšiti, uklízeti, přilepšiti na stravě (srov. pol. *poprawić* dok. – *poprawiac* nedok. „zlepšovat – zlepšit“). (Bartoš, 1906, s. 315; 392;

Machek, 2010, s. 481; 571; Oliva II, s. 98; StčS, 1968–2008, cit.[2019-03-09]; Šimek, 1947, s. 137)

43.2. krmit, nedok.

43.2.1. krmit:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: z psl. *krmiti* (srov. pol. *karmić* „krmit koho čím“). Zde ve významu pěstovat, chovat, živit, srov. *krmiti* – živit, pěstovat. (ČJA3, s. 418; MSS, 1978, s. 108; Oliva I, s. 373)

SHRNUTÍ:

Otázkou se zjišťovalo sloveso pro krmení dobytka. Zachycené formy se liší lexikálně (*poprav-it/-ovat* X *krmit*), ale i morfologicky (*popravít* X *popravovat*).

Dle ČJA se na jihozápadní Moravě vyskytuje forma *spravít*, od toho je pak odvozeno *popravovat* s výskytem směrem na východ Moravy. Sloveso *krmit* je rozšířeno v severní polovině Čech, tedy oblast severočeská a podstatná část středočeské. (ČJA3, s. 417–418; 420)

Výzkum potvrdil rozšíření slovesného tvaru *popravovat*, častěji v dokonavé formě *popravít*. Tu užívají dva respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a jeden z nejmladší generace. Nedokonavou formu *popravovat* užívají tři informátoři z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší. Nelze však vyloučit aktivní užívání obou vidů. Oproti tomu slovesný tvar *krmit* užívají pouze tři dotazovaní z nejmladší generace.

44. JAK OZNAČÍTE SAMICI KURA DOMÁCÍHO?

44.1. slípka, -y, f.

44.1.1. slípka: sekundární krácení *í* → *i*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: původně *slépka*, úžením *é* → *i* slípka, srov. *slepice* – slípka; *slépka* – slepice. Motivace od *slepý*, viz 44.2. (Bartoš, 1906, s. 383; ČJA, 2014, s. 492)

44.2. slepice, -e, f.

44.2.1. slepice:

III – 1 (3b), II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. *slepice*, motivace je možná od adjektiva *slepý*, neboť slepice nevidí za šera. Lexém český, ve slovenštině *sliepka*, v polštině *kura*. (Králik, 2015, s. 538; Machek, 2010, s. 553; Oliva I, s. 456)

SHRNUTÍ:

Dotaz zjišťoval pojmenování pro samici kura domácího. Zaznamenané rozdíly byly pouze ve slovtvorné rovině (*slipka* X *slepice*).

Dle ČJA je označení *slipka* rozšířené ve východní polovině středomoravských nářečí s přesahem na jih (Kyjovsko, Břeclavsko). Obecněčeský lexém *slepice*, vyrovnaný se spisovnou češtinou, pokrývá kromě Čech úsek západní Moravy po linii Šumperk, Boskovice, Brno, Mikulov. (ČJA3, s. 492–493)

Získané odpovědi potvrdily hojnější výskyt pojmenování *slipka*. Vyskytuje se běžně u čtyř respondentů z nejstarší, čtyř ze střední a dvou z nejmladší generace. Slovtvorně odlišný lexém *slepice* používá jeden informátor z nejstarší, jeden ze střední a tři z nejmladší generace.

45. JAK OZNAČÍTE ZKAŽENÉ VEJCE?

45.1. záprtek, -u, m.

45.1.1. záprtek:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

Etymologie: z psl. *zapъrtъkъ*, původní význam byl vejce s počínajícím plodem, odvozeno od kořene *per* „plodit“, předpona *za-* znamenala počátek, ale následně zahynutí plodu. Slepice vejce převrací, aby je naseděla rovnoměrně, někdy se ovšem některé odkutálí a prochladne, čímž vznikne zkažené vejce, srov. *záprtek* – shnilé vejce. (Bartoš, 1906, s. 529; Machek, 1906, s. 710)

SHRNUTÍ:

Předmětem dotazu bylo zachytit pojmenování pro zkažené vejce. Byla zjištěna jediná varianta, a to *záprtek*.

Dle ČJA lexém pokrývá celé území Moravy, dále západní části Slezska, Benešovsko a jižní Čechy. (ČJA3, s. 516–517)

Výskyt tohoto názvu se jednoznačně potvrdil, používá jej celý výzkumný vzorek všech generací.

46. JAK POJMENUJETE VELKÉHO KUROVITÉHO PTÁKA S LYSÝM ČERVENÝM KRKEM (AMERICKÉHO PŮVODU)?¹

46.1. morák/morka, -a/-y, m./f.

46.1.1. morák/morka:

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: označení *morák*, k němuž bylo přitvořeno fem. *morka*, srov. slov. *moriak*, *morka* „krocán, krůta“, vzniklo asi ze spojení *mořský kohout*. Mořskými bývala nazývána zvířata, která se dostala do Evropy ze zámoří (srov. pol. *indyk* „krocán, pták z Indie“). To se uchovalo v moravských nářečích, srov. *morák*, *morka* – krocán, krůta. (Bartoš, 1906, s. 205; Machek, 2010, s. 373; Oliva I, s. 335)

46.2. krocán/krůta, -a/-y, m./f.

46.2.1. krocán/krůta:

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: je možné, že označení *krocán* je slovo domácí, srov. *krocán* – slovo zvukomalebné, ale také je možný původ v němčině, a to v něm. *Truthahn*, z toho disimilací v češtině *krutan*, z toho pak *krocán*. Femininum *krůta* původ v němčině skutečně má, a to v hornoněmeckém *Grutte*. (ČJA3, s. 542; Machek, 2010, s. 294)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřila na zjištění pojmenování velkého kurovitého ptáka amerického původu. Zachycená pojmenování se liší pouze lexikálně (*morák/morka* X *krocán/krůta*).

Dle ČJA je forma *morák/morka* typická pro Moravu a Slezsko s výběžkem na Ledčsko až téměř ke Kolínu. Lexikálně odlišná forma *krocán/krůta*, shodná se spisovností, převažuje v Čechách se zásahem na Zábřežsko, ale také proniká do mluvy mladé generace ve městech i oblastech, kde je příznačné označení *morka/morák*. (ČJA3, s. 542–544)

Jak výzkum potvrdil, lexém *morka/morák* mají zastoupení především u nejstarší a střední generace. Užívají jej čtyři respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a dva z nejmladší generace. Označení *krocán/krůta* se vyskytuje v mluvě jednoho informátora z nejstarší, jednoho ze střední a tří z nejmladší generace.

---

¹ Zde byla otázka zavádějící, nebylo zřejmé, zda se ptáme na samici nebo samce. Zaznamenány jsou oba přirozené rody, avšak v analýzách nerozlišujeme.

47. JAK NAZVETE HLÍZU ROSTLINY LILEK BRAMBOR, KTERÁ JE BĚŽNOU POTRAVINOU?

47.1. zemské jablko, -ého -a, n.

47.1.1. zemski:

III – 3 (3a, 3c, 3d), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: sousloví vzniklé doslovným překladem z něm. *Erdapfel* „zemské jablko“. Často dochází k elipse atributu *zemské*, užívá se tedy pouze *jablko*, srov. *brambor* – na Hané *jabka*, *jabliška* či *jablůška*, na Litovelsku pak jen *zemsky*. (Bartoš, 1906, s. 23; ČJA3, s. 268)

47.2. brambora, -y, f.

47.2.1. brambora:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: m. *brambor* i f. *brambora* má zřejmě původ ve jméně *Branibor*, neboť se obecně tvrdí, že do Česka se tato plodina dostala za třicetileté války právě přes Německo. Podporou je nejen jedno z českých nářečních označení *branibor*, ale i jiné jazyky, např. maď. *burgonya* „plodina z Burgundska“. (Machek, 2010, s. 63–64)

47.3. zemák, -u, m.

47.3.1. zemák:

III – 2 (3b, 3e), II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: deadjektivum od *zemský*, odvozenina od *země* → *zemiak* „brambor“. (ČJA3, s. 268; Machek, 2010, s. 714)

SHRNUTÍ:

Otázka se soustředila na zmapování nářečního pojmenování pro hlízu rostliny lilek brambor. Zachycená označení se liší lexikálně (*zemski* X *brambora* X *zemák*).

Dle ČJA se femininum *brambora* objevuje ve střední části Čech, v severočeském a jihočeském nářečí, ale i na východním Jihlavsku a severozápadním Znojemsku. Ekvivalent *zemské jablko*, často s elipsou atributu *zemské*, pokrývá severozápadní polovinu Moravy a jižní část podorlického úseku. Východně od Prostějova, zejména na Valašsku, se vyskytuje forma *zemák*. Ta se zároveň vyskytuje zpravidla i v severních částech jiných území, v Čechách pak v Podkrkonoší. (ČJA3, s. 268–270)

Výzkum potvrzuje, že s největší frekvencí se v dané oblasti vyskytuje lexém *zemské jabko*, nikoliv však s elipsou atributu. Naopak je u dotazovaných zaznamenána elipsa subjektu, užívají tedy pouze zpodstatnělého tvaru *zemski*. Tato varianta se vyskytuje v mluvě tří respondentů z nejstarší, tři ze střední a dvou z nejmladší generace. Lexikálně odlišné femininum *brambora*, o jejímž výskytu na tomto území ČJA nehovoří, užívá jeden mluvčí ze střední a tři z nejmladší generace. Forma *zemák* pronikla do mluvy dvou informátorů z nejstarší generace a jednoho ze střední, přičemž mluvčí 1b je pravděpodobně ovlivněn svým rodným domovem na Valašsku.

48. JAK OZNAČÍTE OBILNOU PLODINU, ZPR. KLASY DROBNÝCH ŽLUTÝCH OBILEK?

48.1. kukuřice, -e, f.

48.1.1. kukuřica: neprovedena přehláska a ztráta jotace 'a → ě → e

III – 2 (3b, 3c), II – 3 (2a, 2b, 1c), II – 1 (1c)

48.1.2. kukuřice:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: nejasného původu, je možné, že je ze slovanského *kukurjav* „rozčepýřený“ (srov. pol. *kukurydza* „kukuřice“, slov. *kukurica* „kukuřice“). (Králik, 2015, s. 306; Machek, 2010, s. 306; Oliva I, s. 453)

48.2. turkyně, -ě, f.

48.2.1. tôrkiňa: změna u → ô, neprovedena přehláska a ztráta jotace 'a → ě → e

III – 2 (3a, 3e), II – 0, I – 1 (1e)

48.2.2. tôrkêňa: změna u → ô a i → ê, neprovedena přehláska a ztráta jotace 'a → ě → e

III – 1 (3d), II – 1 (2d), I – 0

Etymologie: slovo vzniklo univerbizací dřívějšího sousloví *turecké obilí*, lat. *Turcicum frumentum*. Kukuřice nepochází přímo z Ameriky, dostala se k nám prostřednictvím Turků, resp. osmanské říše, věci z východu bývají obecně často nazývány *tureckými*. Rovněž tomuto odpovídá něm. *Türkisch Korn*, *Türkenkorn* „turecké zrno“ a rakouské pojmenování *Türken*. (Hugo, 2009, s. 435; Machek, 2010, s. 661; Widimský, 1991, s. 480; 807)

SHRNUTÍ:

Otázka se soustředila na zmapování názvu pro obilnou plodinu s klasy žlutých obilek. Zachycené formy se liší lexikálně (*kukuřice* X *tôrkiňa*) a hláskově (*kukuřice* X *kukuřica*; *tôrkiňa* X *tôrkěňa*).

Dle ČJA výraz *kukuřice* a jeho hláskové obměny pokrývá celé Čechy se zásahem až na západní a severní okraje Moravy, také oblasti slezských nářečí. Proniká i dubletně do mluvy mladší generace v oblastech, kde se vyskytuje název *turkiň*. Naopak femininum *turkiň* je výlučně moravské s četnými typickými hláskovými obměnami, které se ale nerealizují zcela pravidelně, tudíž jsou doloženy kromě příznačných podob *torkeň*, *torkeňa* i varianty *torkiň*, *turkeňa* apod. (ČJA3, s. 281–282; 284)

Výzkum odhalil výraznou převahu pojmenování *kukuřice* a hláskové obměny s neprovedenou přehláskou a ztrátou jotace $'a \rightarrow \check{e} \rightarrow e$. Tvar *kukuřica* užívají dva respondenti z nejstarší, tři ze střední a jeden z nejmladší generace. Tvar shodný se spisovným jazykem *kukuřice* užívá jeden respondent ze střední a tři z nejmladší generace. Lexikálně odlišné pojmenování se změnou $u \rightarrow \acute{o}$ *tôrkiňa* se vyskytuje u dvou respondentů z nejstarší a jednoho z nejmladší generace. Varianta se změnou $u \rightarrow \acute{o}$ a zároveň $i \rightarrow \acute{e}$ *tôrkěňa* je běžná u jednoho mluvčího z nejstarší a jednoho ze střední generace. U obou těchto tvarů je navíc příznačné i neprovedení přehlásky a ztráty jotace $'a \rightarrow \check{e} \rightarrow e$.

49. JAK NAZVETE NÁDOBU URČENOU KE KROPENÍ ZÁHONKŮ?

49.1. konva,

49.1.1. konva:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

Etymologie: ze sthn. *channa*, sln. st. *kônva* (srov. slov. *kanva* „nádoba s rourovitým rozšířením k vylévání“). Substantivum ukazuje na přechod k typu žena (a-kmen), srov. psl. *kony*, gen. *konъve*. (Králik, 2015, s. 254; ČJA2, s. 78; Machek, 2010, s. 273; Rejzek, 2001, s. 293)

SHRNUTÍ:

Otázka se soustředila na zmapování pojmenování pro nádobu určenou ke kropení záhonků. Zachycená lexikální jednotka je pouze *konva*.

Dle ČJA je forma *konva* charakteristická pro celou Moravu a Slezsko, také se dubletně objevila na Českobudějovicku. (ČJA2, s. 77–79)

Výzkum potvrdil rozšíření a uchování lexému *konva*, i přes vlivy spisovnosti či pobytu v jiných lokalitách, jej užívají všichni dotazovaní ze všech generací.

50. JAK OZNAČÍTE ODRŮDU BRUKVE ZELNÉ S KADEŘAVÝMI LISTY TVOŘÍCÍMI HLÁVKU?

50.1. kél, -u, m.

50.1.1. *kchél*: aspirace vlivem výslovnosti

III – 3 (3a, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

50.1.2. *kél*:

III – 2 (3b, 3c), II – 0, I – 0

Etymologie: přejato z něm. dialektu, střhn. *Koele*. K aspiraci náslovného *k* došlo vlivem německé výslovnosti. Možná i obě varianty z něm. dial. *Khöl (köl)* „zelí, kapusta“ (srov. slov. *kel* „kapusta“). (ČJA2, s. 82; Hugo, 2009, s. 192; Králik, 2015, s. 263)

50.2. kapusta, -y, f.

50.2.1. *kapusta*:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: nyní *Brassica oler. sabauda*, dříve zelí, srov. *kapusta* – zelí. Snad přejato z nářečního tvaru rom. *kq̄pusta* z lat. *composita*. Možný je i původ v něm. *Kappust*, které vzniklo kontaminací lat. *compositum* „věc naložená“ a něm. *Kabisz* (srov. pol. *kapusta* „brukev, zelí“, *kapusta włoska* „kapusta“). (Bartoš, 1906, s. 139; Machek, 2010, s. 241; Oliva I, s. 370)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro odrůdu brukve zelné s kadeřavými listy. Byly zachyceny dvě lexikálně diferentní formy (*kapusta* X *kél*), dále hláskově (*kél* X *kchél*).

Dle ČJA je slovo *kapusta* běžné v Čechách a nově proniká do Slezska a mluvy měst. Zároveň je lexém shodný se spisovnou češtinou. Podoba *kél* se objevuje od Šumperka po Kyjov, dále v určitých lokalitách východní Moravy. Podoba *kchél* pak západní část středomoravských nářečí. (ČJA2, s. 80, 82–83)

Výzkum potvrdil, že frekventovaněji je užívána podoba *kchél*, a lexikálně odlišná *kapusta* proniká i do měst mimo centrum původu. Výraz *kapusta* užívá jeden mluvčí ze střední generace a tři z nejmladší. Předpokládané označení s aspirací *kchél* se vyskytuje ve slovní zásobě tří mluvčích z nejstarší, čtyř ze střední a dvou z nejmladší generace. Varianta bez aspirace *kél* se objevuje pouze u dvou mluvčích z nejstarší generace.

51. JAK OZNAČÍTE JEDNU MALOU CIBULKU Z PALIČKY ČESNEKU?

51.1. stroužek, -u, m.

51.1.1. stróžek: monoftongizace *ou* → *ó*

III – 2 (3a, 3e), II – 2 (2d, 2e), I – 2 (1c, 1e)

51.1.2. stroužek:

III – 0, II – 1 (2b), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: odvozeno od slovesa *strouhat*, resp. příklonem původního *strouček* ke slovesu *strouhati*, stč. *strúhati*, *strúžek*, srov. *strúžek* – od *strúhati*, drobné kousky vzniklé nařezáním. (ESSČ, 2006, cit. [2019-03-11]; Machek, 2010, s. 583)

51.2. strouček, -u, m.

51.2.1. stróček: monoftongizace *ou* → *ó*

III – 2 (3c, 3d), II – 2 (2a, 2c), I – 0

51.2.2. strouček:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: odvozeno od substantiva *struk*, přenesením významu, psl. asi *strǫkъ* či *strukъ* „lusk“ (*stróčí* „luštěniny“), zpravidla zdrobněle *strúček* (někdy i *struk*) je dílek česneku (srov. slov. *strúčik* „stroužek česneku“). (Bartoš, 1906, s. 407; Gašparíková, 1967, s. 584, Machek, 2010, s. 583)

SHRNUTÍ:

Cílem dotazu bylo zmapovat pojmenování pro jeden dílek z paličky česneku. Rozdílnost zachycených označení je v rovině lexikální (*stroužek* X *strouček*) a hláskové (*stroužek*, *strouček* X *stróžek*, *stróček*).

Dle ČJA jsou názvy *stroužek* a *strouček* územně nejrozšířenější, přičemž podoba *strouček* je typická pro většinu Moravy, Slezska, dále západočeské a severozápadočeské okraje.

Oproti tomu lexém *stroužek* pokrývá značnou část Čech s přesahem až na Znojemsko. (ČJA2, s. 90–92)

Výzkum toto rozptýlení lexémů nepotvrdil, neboť nadpoloviční většina mluvčích užívá formy *stroužek* s hláskovými obměnami. Monoftongizovanou podobu *stróžek* užívají dva respondenti z nejstarší, dva ze střední a dva z nejmladší generace, variantu s diftongem jeden ze střední a tři z nejmladší generace. Původem odlišnou monoftongizovanou formu *stróček* užívají dva mluvčí z nejstarší a dva ze střední generace, podobu s diftongem jen jeden informátor z nejstarší generace.

52. JAK NAZVETE MODROU PECKOVICI VEJČITÉHO TVARU?

52.1. karlátka, -ek, n.

52.1.1. kadlátka: změna původního *rl* → *dl*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

52.1.2. karlátka:

III – 1 (3b)

Etymologie: pojmenování *karlátka*, též *karle*, je odvozeno od jména českého panovníka *Karla IV.*, jež podporoval výsadbu slív. Z původního *karlátka* vzniklo hláskovou změnou *rl* → *dl* *kadlátka*, srov. *karlátka* – švestky, špendlíky, častěji *kadlátka*, výslovnostní varianta *Karle/Kadle*. (ČJA2, s. 52; Hugo, 2009, s. 189; Machek, 2010, s. 243)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zjištění názvu pro malou modrou peckovici. Zachycené formy se liší pouze hláskově (*kadlátka* X *karlátka*).

Dle ČJA převládá ve středomoravských nářečích hlásková varianta *kadlátka*. Ta se dále vyskytuje v přílehlé severní části českomoravských nářečí a v nejvýchodnějším okraji severočeských. Původní varianta *karlátka* je zaznamenána částečně z Prostějovska, západního Brněnska, a jižní části východomoravských nářečí. (ČJA2, s. 52–53)

Výzkum potvrdil rozšíření označení s hláskovou změnou *rl* → *dl*, tedy *kadlátka*. I přes to, že lokalita sběru dat je oblastí Prostějovska, užívá variantu se změnou čtrnáct dotazovaných, tedy čtyři z nejstarší generace a celý vzorek ze střední i nejmladší generace. Naopak původní variantu užívá jen jeden mluvčí nejstarší generace. Za ústřední vliv tohoto jevu můžeme pokládat spíše jeho původní bydliště na Valašsku než obecné doložení výskytu formy na Prostějovsku.

53. JAK POJMENUJETE PLODY ČERNÉHO BEZU?

53.1. kozičky, -ek, f.

53.1.1. kozički:

III – 2 (3b, 3e), II – 1 (2e), I – 1 (1c)

53.1.2. kozěčkê: změna $i \rightarrow \acute{e}$

III – 2 (3a, 3c), II – 2 (2c, 2d), I – 0

Etymologie: Přenesením pojmenování květu na plod, srov. *kozičky* – bezový květ. Původ nejasný, zpravidla plt., asi namísto *chebzičky*, laš. *kozinky* „nejmenší peckové ovoce“. ((Bartoš, 1906, s. 159; ČJA2, s. 290; Machek, 2010, s. 286)

53.2. bezinky, -ek, f.

53.2.1. bezinki:

III – 0, II – 1 (2b), I – 3 (1a, 1b, 1d)

53.2.2. bezinkê: změna $i \rightarrow \acute{e}$

III – 1 (3d), II – 1 (2a), I – 1 (1e)

Etymologie: derivace od *bez*, z psl. *bъzъ* i *bъzgъ*, stč. *bez*. Původ nejasný, *bezinky* zpr. plurál. Označení plodů se přeneslo na označení celého keře, srov. *bezinky* – plod bezu. (Bartoš, 1906, s. 16; ČJA2, s. 290; Machek, 2010, s. 52)

SHRNUTÍ:

Otázkou bylo zkoumáno pojmenování plodů černého bezu. Byla zachycena označení, která se diferencují lexikálně (*bezinki* X *kozički*), ale i hláskově (*bezinki* X *bezinkê*, *kozički* X *kozěčkê*).

ČJA dokládá pojmenování *kozički* na Prostějovsku s přesahem až k Uherskému Brodu. Oproti tomu název *bezinki* převládá v Čechách, na Moravě je u horského typu středomoravských nářečí. (ČJA2, s. 288–290)

Výzkum zaznamenal téměř vyrovnaný poměr mezi dvěma zmíněnými lexémy. Variantu *kozički* užívají dva mluvčí z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší generace. Podobu se změnou $i \rightarrow \acute{e}$ *kozěčkê* užívají dva z nejstarší a dva ze střední generace. Lexikálně odlišné označení *bezinki* užívá jeden zástupce střední a tři nejmladší generace, variantu se změnou $i \rightarrow \acute{e}$ *bezinkê* pak jeden z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší generace.

54. JAK NAZVETE BOBULE TRNITÉHO KEŘE, ZPRAVIDLA MÍRNĚ PICHLAVÉ NA DOTEK?

54.1. srstka, -y, f.

54.1.1. srstka:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 3 (1c, 1d, 1e)

Etymologie: odvozeno od *srst*, *srstnatý*, z psl. *sbrstb*, srov. pol. *sierśc* „srst“. Původně chlupaté plody angreštu, nyní angrešt obecně, srov. *srstka* – nářečně angrešt. (ČJA2, s. 51; Hugo, 2009, s. 377; Machek, 2010, s. 572; Oliva II, s. 304)

54.2. angrešt, -u, m.

54.2.1. angrešt:

III – 0, II – 0, I – 2 (1a, 1b)

Etymologie: stč. *agrest* (srov. pol. *agrest* „angrešt“), *-n-* je pravděpodobně vkladné. Nyní *srstka*, též han. chlupáček. Od 15. stol. znamenalo šťáva z nezralých hroznů, z it. *agresto* „kyselá odrůda hroznů, kyselý“, srov. *agrest* – víno angreštové. (Bartoš, 1906, s. 7; Machek, 2010, s. 36; Oliva I, s. 38; Šimek, 1947, s. 26)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování označení pro mírně pichlavé bobule trnitého keře. Byla zachycena dvě lexikálně odlišná pojmenování (*srstka* X *angrešt*).

Dle ČJA je varianta *angrešt*, shodný se spisovným jazykem, běžná v Čechách a v části východomoravských nářečí. Název *srstka*, rovněž shodný se spisovným jazykem, pokrývá část středomoravských nářečí, dále severní polovinu českomoravských, okazionalmente se objevuje i na západní Moravě a ve východních Čechách. (ČJA2, 48–49; 51)

Výzkum potvrdil, že běžnější je pro středomoravská nářečí pojmenování *srstka*, užívá jej celý výzkumný vzorek nejstarší i střední generace, z nejmladší pak tři. Pouze dva respondenti z nejmladší generace používají označení *angrešt*.

Příroda

55. JAK NAZVETE MĚLKOU PROHLUBEŇ SE ZACHYCENOU VODOU PO DEŠTI?

55.1. kaluž, -e, f.

55.1.1. kaluš:

III – 1 (3b), II – 2 (2b, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1d)

55.1.2. kalôš: změna *u* → *ô*

III – 2 (3c, 3e), II – 2 (2a, 2c), I – 1 (1e)

Etymologie: z psl. *kaluža*, vzniklého asi haplogií z *kalo-luža* „kalová louže“ (srov. pol. *kaluża* „louže“, slov. *kaluž*, *kaluža* t/v). Z původního *kaluža* pak *kaluže*, přechýlením ke vzoru píseň pak forma *kaluž*. (ČJA2, s. 318; Králik, 2015, s. 249; Machek, 2010, s. 237; Oliva I, s. 364)

55.2. kaluha, -y, f.

55.2.1. kalôha: změna *u* → *ô*

III – 2 (3a, 3d), II – 1 (2d), I – 0

Etymologie: z původního psl. *kaluža* (viz kaluž 57.1.) hláskovým ztvrdnutím souhlásky *ž* → *h*, srov. *kaluha* – kaluže. (Bartoš, 1906, s. 137; ČJA2, s. 318)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřila na zachycení pojmenování pro mělkou prohlubeň se zachycenou vodou po dešti. Zjištěná označení se odlišují slovtvorně (*kalôš* X *kalôha*) a hláskově (*kaluš* X *kalôš*).

Dle ČJA je výraz *kaluš* rozšířen v severočeské a středočeské oblasti, také na západočeském a jihočeském okraji, dále na Jihlavsku, střední, jižní a severní Moravě. Označení *kaluha* se vyskytuje v malých areálech na Litovelsku. (ČJA2, s. 316–318)

Výzkum zaznamenal převahu lexému *kaluš* a jeho hláskové obměny *kalôš*. Podobu bez samohláskové změny užívá jeden respondent z nejstarší, dva ze střední a čtyři z nejmladší generace. Variantu se změnou *u* → *ô* užívají dva respondenti z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace. Slovtvorně odlišný lexém, navíc se změnou vokálu *u* → *ô* *kalôha* užívají dva informátoři z nejstarší a jeden ze střední generace.

56. JAK NAZVETE ČÁST STROMU VYRŮSTAJÍCÍ Z KMENE?

56.1. haluz, -e, f.

56.1.1. halôs: změna *u* → *ô*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 2 (2c, 2d), I – 1 (1e)

56.1.2. halus:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: stč. *haluzě*, z pls. *galozь*, srov. pol. *gałąź* „větev“. Dříve spíše kolektivum *haluzí*, než sg. *haluz*, srov. *haluzčí* – drobné haluzí. (Bartoš, 1906, s. 89; Machek, 2010, s. 158; Oliva I, s. 283)

56.2. větev, -tve, f.

56.2.1. vjetef:

III – 0, II – 2 (2a, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

56.2.2. vjetva:

III – 0, II – 1 (2b), I – 1 (1c)

Etymologie: původ nejasný, možná od psl. *věja* „ratolest“. Přechodem původního *větev* ke vzoru *žena* vznikla *větva*, srov. *větva* – větev, ratolest. (ČJA2, s. 196; MSS, 1978, s. 546)

SHRNUTÍ:

Cílem otázky bylo zachytit pojmenování pro část stromu vyrůstající z kmene. Zjištěná označení se odlišují lexikálně (*halus* X *vjetef*) a hláskově (*halus* X *halôs*; *vjetef* X *vjetva*).

Dle ČJA je označení *halus* typické pro východní a střední část Moravy a Slezsko, na západní Moravě pak varianta *haluza*. V oblasti vymezené městy Brno, Boskovice, Prostějov a Kyjov se vyskytují obě varianty. Označení *vjetev*, shodné se spisovným jazykem, pokrývá česká města. Do měst moravských proniká v podobě *vjetva*. (ČJA2, s. 194–195)

Výzkum odhalil převahu lexému s typickou hláskovou změnou *u* → *ô* *halôs*. Používají jej čtyři respondenti z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace. Hláskovou variantu *halus* pak užívá jeden mluvčí z nejstarší generace. Obecněčeské označení *vjetef* proniklo do mluvy mladších obyvatel, je běžné pro dva respondenty ze střední a tři z nejmladší generace. Do moravských měst pronikající podoba *vjetva* se vyskytuje u jednoho informátora ze střední a jednoho z nejmladší generace.

57. JAK POJMENUJETE MNOŽSTVÍ NEJRŮZNĚJŠÍCH KVĚTIN?

57.1. kvítka, -tek, n.

57.1.1. kvítka: sekundární krácení *í* → *i*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 3 (1a, 1c, 1e)

Etymologie: z psl. *kvěť* (srov. pol. *kwiat* „květina“). Označení, které přešlo z maskulina k neutru. Jedná se o pl. od *kvítka*. (ČJA2, s. 238; 240)

57.2. kvítí, -í, n.

57.2.1. kvítí:

III – 1 (3b), II – 1 (2e), I – 2 (1b, 1d)

Etymologie: obě z psl. *kvěť* (srov. pol. *kwiat* „květina“). *Kvítí* je označení utvořené příponou *-í* a změnou kvantity, srov. *kvietie* – kolektivum od *květ*, stsl. *cvětije* „kvítí“. (ČJA2, s. 238; 240; Gebauer, 1906, s. 191; Oliva I, s. 462)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro množství nejrůznějších květín. Zachycená kolektiva se liší pouze slovtvorně (*kvítka* X *kvítí*).

Dle ČJA zaujímá západní polovinu Moravy jediné označení *kvítka*. Objevuje se i směrem na východ, většinou však dubletně. Poněkud archaické pojmenování *kvítí* převládá na Moravě a Slezsku, ale uchovalo se i v severočeské a částečně středočeské oblasti. (ČJA2, s. 239–240).

Výzkum odhalil převahu označení se sekundární krátkostí *kvítka*. Používají jej čtyři respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a tři z nejmladší generace. Slovtvorně odlišné pojmenování *kvítí* je běžné u jednoho informátora z nejstarší, jednoho ze střední a dvou z nejmladší generace.

58. JAK NAZVETE HMYZ SE ZKRÁCENÝMI KŘÍDLY A POHYBLIVÝMI KLÍŠŤKOVITÝMI PŘÍVĚŠKY NA ZADEČKU?

58.1. ušák, -a, m.

58.1.1. ušák: změna *u* → *ó*

III – 3 (3a, 3c, 3d), II – 2 (2c, 2d), I – 1 (1e)

58.1.2. ušák:

III – 1 (3b), II – 2 (2b, 2e), I – 0

Etymologie: odvozeno od *ucho* (srov. slov. dial. *ucholak* „škvor“), *ušák*, též nazývaný *ucholez*, neboť údajně rád vlez do ucha člověku, který spí. (Králik, 2015, s. 640; Machek, 2010, s. 668)

58.2. škvor, -a, m.

58.2.1. škvor:

III – 0, II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: zřejmě odvozeno od zvukomalebného *skvor-*, neboť údajně *škvor* vydává jakýsi vrzavý zvuk. Asi ze *skvorč* z psl. *skvor-jb*. Možný je i příklon ke kořenu *sker-b* „škvíra“, protože si dle zdrojů libuje v temných škvírách. (ČJA2, s. 162; Machek, 2010, s. 615)

58.3. klíšťák, -a, m.

58.3.1. klíšťák:

III – 1 (3e), II – 1 (2a), I – 1 (1c)

Etymologie: derivace z psl. *klěščь* ze základu *klěsk-*, „patří tedy ke *kleviti* a *za-klesnouti*“ (srov. pol. *kleszcz* „klíšť“). (ČJA2, s. 162; Machek, 2010, s. 257; USJP, 2006)

SHRNUTÍ:

Cílem dotazu bylo zmapovat označení pro hmyz se zkrácenými křídly a pohyblivými klíšťkovitými přívěšky na zadečku. Zachycená pojmenování se odlišují lexikálně (*ušák* X *škvor* X *klíšťák*) a hláskově (*ošák* X *ušák*).

Dle ČJA je označení *škvor*, shodné se spisovným jazykem, rozšířeno v Čechách kromě západočeských a východočeských okrajů, v severní a střední části východomoravských nářečí a na Jablunkovsku. Do měst obecně proniká pozvolna do mluvy mladé generace. Lexém *ušák* se vyskytuje ve střední části středomoravských nářečích a přesahuje na Vysokomýtsko a Tábořsko, též Kladsko a Pošumaví. Prostějovsko, Kroměřížsko a další moravské lokality se vyznačují pojmenováním *klíšťák*, které proniká i do moravských měst obecně. (ČJA2, 159–160; 162)

Výzkum potvrdil rozšíření pojmenování *ušák*. Hláskovou obměnu *ošák* užívají tři respondenti z nejstarší a dva ze střední generace. Podobu bez typické změny *u* → *ó* *ušák* užívá jeden mluvčí z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace. Obecněčeské označení *škvor*, shodné též se spisovným jazykem, se objevuje zejména u mladší generace. Vyskytuje se v mluvě tří informátorů z nejmladší generace. Pojmenování

klíšťák, tradiční pro Prostějovsko, je běžné u jednoho respondenta z nejstarší, jednoho ze střední a jednoho z nejmladší generace.

59. JAK NAZVETE KOPEČEK HLÍNY NAVRŠENÝ KRTKEM?

59.1. krtičinec, -ce, m.

59.1.1. krtičinec:

III – 1 (3b), II – 3 (2b, 2c, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1d)

59.1.2. krtičěnece: změna *i* → *é*

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 2 (2a, 2d), I – 1 (1e)

Etymologie: z psl. *krъtъ*, deadjektivum/desubstantivum suffixem *-inec*, srov. *krtičinec* – krtí hromádka (vých. Morava). (Bartoš, 1906, s. 167; ČJA2, 1906, s. 94)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro kopeček hlíny navršený krtkem. Zachycené lexikální jednotky se liší pouze hláskově (*krtičinec* X *krtičěnece*).

Dle ČJA lexém *krtičinec* zaujímá střed a jihovýchod Moravy. (ČJA2, 94–96)

Jak odhalil výzkum, název *krtičinec* je jedinou lexikální jednotkou užívanou ve zkoumané oblasti, ale s hláskovou obměnou. Původní název *krtičinec* užívá jeden respondent z nejstarší, tři ze střední a čtyři z nejmladší generace. Variantu se změnou *i* → *é* *krtičěnece* užívají čtyři respondenti z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace.

60. JAK POJMENUJETE PRUDKÝ A VYDATNÝ DÉŠŤ?

60.1. liják, -u, m.

60.1.1. liják:

III – 1 (3b), II – 1 (2e), I – 3 (1b, 1c, 1d)

60.1.2. lěják: změna *i* → *é*

III – 3 (3c, 3d, 3e), II – 2 (2a, 2d), I – 0

Etymologie: odvozeno od *líti*, z psl. *lъjati* (srov. slov. *lejak* „prudký déšť“), odvozeno z nvč. přítomného kmene *lij-*, stč. *liú*. (Králik, 2015, s. 325; Machek, 2010, s. 336)

60.2. slejvák, -u, m.

60.2.1. slévák: diftongizace a monoftongizace *i* → *ej* → *é*

III – 1 (3a), II – 2 (2b, 2c), I – 1 (1e)

60.2.2. slejvák: diftongizace *i* → *ej*

III – 0, II – 0, I – 1 (1a)

Etymologie: ze stč. *léti* - *lej*, stsl. *lějo*, srov. *léti* – líti, z toho *slejvat* a následně odvozeno *slejvák* ve významu prudký déšť. (Gebauer, 1916, s. 236; Hugo, 2009, s. 370; Machek, 2010, s. 336)

SHRNUTÍ:

Předmětem otázky bylo zachytit pojmenování pro prudký a vydatný déšť. Zjištěná označení se liší jak slovtvorně (*liják* X *slejvák*), tak hláskově (*liják* X *lěják*; *slévák* X *slejvák*).

Dle ČJA je označení *liják* obecněčeské, kromě celého území Čech zaujímá i západní a střední Moravu, zhruba západní polovinu slezského nářečí. Slovtvorná podoba *slejvák* je taktéž doložena z celého území Čech s přesahem na jižní a severozápadní Moravu. (ČJA2, s. 354; 356–357)

Výzkum potvrdil rozšířenost obou forem. Hláskové varianty *liják* a *lěják* jsou vyrovnané, označení bez fonetické změny užívá jeden respondent z nejstarší, jeden ze střední a tři z nejmladší. Označení se změnou *i* → *é* používají tři respondenti z nejstarší a dva ze střední generace. Slovtvorně odlišnou variantu s monoftongizací *ej* → *é slévák* užívá jeden mluvčí z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace. Hláskový ekvivalent se zachovaným obecněčeským *ej* pak jeden informátor z nejmladší generace.

61. JAK NAZVETE ZMRZLOU VODNÍ PÁRU?

61.1. jinovatka,

61.1.1. jinovatka:

III – 3 – (3b, 3c, 3d), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

Etymologie: deadjektivum od *jinovatý*, případně depalatalizací z *jinovatka*, která je deverbativem od *jinovat'*. Tento lexém vznikl podobně jako *ledovatka*, je výrazem lidovým. (ČJA2, s. 366; Machek, 2010, s. 227)

61.2. jíní,

61.2.1. jíní:

III – 2 (3a, 3e), II – 0, I – 0

Etymologie: z psl. *inъjъ* m., „realizace s hiátovým j-“ (ČJA2, s. 366), stč. *jínie*. Z maskulina přešlo označení k neutru. (Gebauer, 1903, s. 651; Machek, 2010, s. 227)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro zmrzlou vodní páru. Zachycené jednotky se diferencují lexikálně (*jinovatka* X *jíňí*).

Dle ČJA je označení *jinovatka* rozšířena po celém území republiky, kromě Čech se tedy vyskytuje i v městské mluvě na Moravě. Označení *jíňí*, které je ve shodě se spisovným jazykem, je doloženo v severozápadních, jihozápadních a jihovýchodních okrajích Čech, dále v západní polovině Moravy. (ČJA2, s. 366–368)

Na základě dosažených výsledků není možné potvrdit převahu lexému *jíňí*, neboť jej aktivně užívají pouze dva mluvčí, a to z nejstarší generace. Naopak označení *jinovatka* je užíváno třemi mluvčími z nejstarší generace a celým vzorkem střední i nejmladší skupiny.

Člověk a jeho život

62. JAKÝ JE ČLOVĚK, KDYŽ MÁLO VÁŽÍ?

62.1. hubený, -ého

62.1.1. hubené: diftongizace a monoftongizace $i \rightarrow ej \rightarrow é$

III – 2 (3b, 3c), II – 1 (2b), I – 0

62.1.2. hubenej: diftongizace $i \rightarrow ej$

III – 0, II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

62.1.3. hôbené: změna $u \rightarrow ô$, diftongizace a monoftongizace $i \rightarrow ej \rightarrow é$

III – 2 (3a, 3d), II – 0, I – 0

Etymologie: z psl. *gubiti* „hubiti“, které je kauzativem ke *gybnŏti* „hynouti“. Stč. *hubený* „bídny, ubohý“, srov. „*hubený* – bídný, ubohý, chudý, nešťastný“. (Rejzek, 2001, s. 218; Šimek, 1947, s. 53)

62.2. chudý, -ého

62.2.1. chôdé: změna $u \rightarrow ô$, diftongizace a monoftongizace $i \rightarrow ej \rightarrow é$

III – 1 (3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

62.2.2. chudej: diftongizace $i \rightarrow ej$

III – 0, II – 0, I – 1 (1d)

Etymologie: z psl. *chudъ*, všesl. (srov. pol. *chudawy*, *chudy* „hubený“, slov. *chudý* t/v). Původní význam hubený přešel na bídný, nemajetný. Na Moravě platí stále původní význam hubený, např. „chudý jak tříška“. (Bartoš, 1906, s. 122; Králik, 2015, s. 224; Machek, 2010, s. 208–209; Oliva I, s. 134)

SHRNUTÍ:

Cílem dotazu bylo zmapovat názvy pro člověka, který málo váží. Zachycená adjektiva se liší lexikálně (*hubenej* X *chudej*), ale podstatně výraznější rozdíl je v hláskosloví (*hubené* X *hubenej* X *hôbené*; *chôdé* X *chudej*).

Dle ČJA jsou oba lexémy (*hubení*, *chudí*) shodné se spisovným jazykem, avšak se základním sémantickým rozdílem – spisovné *chudí* znamená nemajetný. Pro česká nářečí je typické označení *hubení*, pro moravská (mimo západní části) pak nářečně *chudí*, v tomtéž významu. (ČJA1, s. 178; 181)

Výzkum však odhalil celkovou vyrovnanost v užívání těchto adjektiv, leč s mnoha hláskovými odlišnostmi. Obecněčeskou variantu *hubenej* užívají tři mluvčí, jeden ze střední a dva z nejmladší generace. Variantu s monoftongizací tvarotvorné přípony *hubené* užívají rovněž tři mluvčí, dva z nejstarší a jeden ze střední generace. Dva respondenti z nejstarší generace dokonce užívají podobu *hōbené*. Poměrně široké rozšíření má monoftongizované označení se změnou $u \rightarrow \acute{o}$ *chódé*, objevuje se v mluvě jednoho respondenta z nejstarší, třech ze střední a dvou z nejmladší generace.

63. JAKÝ JE ČLOVĚK, KDYŽ HODNĚ VÁŽÍ?

63.1. *tlustý*, -ého

63.1.1. *klôsté*: změna souhláskových skupin $tl \rightarrow kl$, změna $u \rightarrow \acute{o}$, diftongizace a monoftongizace $i \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 2 (2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

63.1.2. *tlustej*: diftongizace $i \rightarrow ej$

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

63.1.3. *tlusté*: diftongizace a monoftongizace $i \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I – 0

63.1.4. *tlôsté*: změna $u \rightarrow \acute{o}$, diftongizace a monoftongizace $i \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$

III – 0, II – 1 (2a), I – 0

Etymologie: z psl. *тъlstъ*, které má nejblíže k lit. *tulžti* „zvětšovat objem“. Všeslovanské, např. pol. *tlusty* „mastný, tlustý, otlý“, slov. *tlstý* t/v. (Králik, 2015, s. 615; Machek, 2010, s. 646; Oliva II, s. 426)

SHRNUTÍ:

Předmětem otázky bylo zjistit označení pro člověka, který hodně váží. Zachycená adjektiva se liší pouze hláskově (*klôsté* X *tlustej* X *tlusté* X *tlôsté*).

ČJA dokládá, že forma *tlustí* pokrývá mluvu v Čechách, rovněž ve většinové části středomoravských nářečích, a také ve městech. Hlásková varianta *klustí* se vyskytuje především ve středomoravských nářečích vyjma okrajových úseků (Zábřežsko, záp. Třebíčsko, Holešovsko), také pro většinu středomoravských měst. (ČJA5, s. 448–450)

Výzkum potvrdil užívání těchto adjektiv, avšak s dalšími jevy hláskoslovné povahy. V označení se změnou souhláskových skupin $tl \rightarrow kl$ navíc mluvčí užívají změnu $u \rightarrow \acute{o}$,

dále vokál vzniklý diftongizací a následnou monoftongizací $i \rightarrow ej \rightarrow é$. Adjektivum *klóste* je zároveň nejrozšířenějším, užívají jej čtyři dotazovaní z nejstarší, dva ze střední a dva z nejmladší generace. S původní souhláskovou skupinou *tl*, ale s výše zmíněnou samohláskovou změnou a monoftongizací, *tlóste*, je však pouze jeden záznam, užívá jej mluvčí ze střední generace. Označení s monoftongizovanou příponou *tlusté* užívá jeden mluvčí z nejstarší a jeden ze střední generace. Obecněčeské *tlustej* pak jeden ze střední a tři z nejmladší skupiny respondentů.

64. JAK NAZVETE PŘEDNÍ ČÁST TĚLA MEZI HRUDNÍKEM A PÁNVÍ?

64.1. břich, -u, m.

64.1.1. břôch: změna $u \rightarrow ô$

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 3 (2a, 2c, 2d), I – 2 (1c, 1e)

64.1.2. břuch:

III – 1 (3b), II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: stč. *břuch*, též *břucho*, rodové kolísání *břuch* m, *břucho* n., srov. „*břuch* (*břich*) m., *břucho* (*břicho*) n. = břicho“ (Šimek, 1947, s. 31). Přesný původ je málo jasný, dnes spisovně *břich(o)* (přehláska $u \rightarrow i$ ve 14. st.), ale dřívější vokál *u* zachován v moravských nářečích (srov. pol. *brzuch* „břicho“; slov. *brucho* t/v). (Králik, 2015, s. 84; Machek, 2010, s. 73; Oliva I, s. 105)

64.2. břicho, -a, n.

64.2.1. břicho:

III – 0, II – 1 (2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: stč. *břuch* či *břucho*, viz břich 64.1. (Machek, 2010, s. 73)

SHRNUTÍ:

Otázka se soustředila na zmapování pojmenování části těla, která se nachází mezi hrudníkem a pánví. Byly zachyceny difference rodové (*břicho* X *břuch*) i hláskové (*břicho* X *břuch* X *břôch*).

Dle ČJA je hranice rodového protikladu poměrně ostrá. Maskulinum *břich* (s hláskovými obměnami) je typické pro Moravu a část severočeské oblasti, zatímco neutrum *břicho* je označení české a shodné se spisovným jazykem. Dubletně proniká do mluvy, kde je jiné tradiční pojmenování. (ČJA1, s. 146)

Výzkum toto tvrzení jednoznačně potvrdil. Zatímco neutrum *břicho* užívají pouze čtyři respondenti, a to jeden ze střední a tři z nejmladší skupiny, maskulinum užívá respondentů jedenáct, přičemž někteří zachovávají původní vokál *u*, někteří se změnou *u* → *ô*. Hláskovou variantu *břuch* je možné pozorovat u jednoho respondenta z nejstarší a jednoho ze střední generace. Nejpočetnější je varianta *břôch*, která se vyskytuje u čtyř dotazovaných z nejstarší, tři ze střední a dvou z nejmladší generace.

65. JAK OZNAČÍTE OTLAK NA CHODIDLE ZPŮSOBENÝ OBUVÍ?

65.1. puchýř, -e, m.

65.1.1. *pôchéř*: změna *u* → *ô*, diftongizace a monoftongizace *í* → *ej* → *é*

III – 2 (3a, 3d), II – 2 (2a, 2d), I – 1 (1c)

65.1.2. *puchejř*: diftongizace *í* → *ej*

III – 0, II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

Etymologie: původně asi *pucheř*, deverbativum od *puchnouti* „otékati, botnati“ (srov. pol. *pęcherz* „puchýř“), možná i *puchel* z participia *puchlъ*. (Machek, 2010, s. 498, Oliva II, s. 30)

65.2. pliskýř, -e, m.

65.2.1. *pliskéř*: diftongizace a monoftongizace *í* → *ej* → *é*

III – 1 (3b), II – 2 (2a, 2d), I – 2 (1d, 1e)

65.2.2. *plěskéř*: změna *i* → *é*, diftongizace a monoftongizace *í* → *ej* → *é*

III – 2 (3c, 3e), II – 1 (2c), I – 0

Etymologie: stč. *pryskéř* i *pryskýř*, dnes *pryskýř*. Z původního *pluskýřъ*, vzniklé od *pluskat’* s příponou *-ýř* (srov. slov. *pluzgier* „puchýř“). Název bubliny na hladině vody se přenesl na název pro tekutinu naplněný puchýř, jak na rukou od práce, tak na nohou od bot, srov. *pliskýř* – puchýř zákožní. (Bartoš, 1906, s. 294; Králik, 2015, s. 449; MSS, 1978, s. 375).

SHRNUTÍ:

Otázkou bylo zjišťováno pojmenování otlaku na noze, který je způsoben obuví. Zachycené jednotky se liší lexikálně (*puchejř* X *pliskéř*) a hláskově (*puchejř* X *pôchéř*; *pliskéř* X *plěskéř*).

Výzkum ukázal, že poměr mezi užíváním lexikálně odlišných jednotek je vcelku vyrovnaný. Nejvýraznější je diference hlásková. Zatímco označení *pôchéř* užívají dva

respondenti z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace, obecněčeská podoba *puchejř* se objevuje u jednoho mluvčího ze střední a dvou z nejmladší generace. Lexém *pliskěř*, s příznačným monoftongizovaným vokálem $i \rightarrow ej \rightarrow é$, užívá jeden respondent z nejstarší, dva ze střední a dva z nejmladší generace. Podoba po změně $i \rightarrow ê$ – *plěskěř* – se vyskytuje u dvou mluvčích z nejstarší a jednoho ze střední generace.

66. JAK OZNAČÍTE PRARODIČE ŽENSKÉHO POHLAVÍ?

66.1. babička, -y, f.

66.1.1. babička:

III – 0, II – 2 (2c, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: z psl. *baba*, slovo s citovou platností, deminutivum k *baba/bába*, viz *bába* 66.2. (Machek, 2010, s. 40)

66.2. bába, -y, f.

66.2.1. bába:

III – 0, II – 1 (2a), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: obě z psl. *baba*, slova s citovou platností. *Baba/bába* původně produktem dětské řeči. Výraz přešel do jazyka dospělých, kteří mu dali význam. Jde o zdvojení otevřené slabiky se samohláskou *a*. Někdy nabývá i opačné expresivity ve významu stará žena (srov. pol. *baba* „stará žena, babka“ *babcia* „babička“). (Machek, 2010, s. 40, MSS, 1978, s. 15; Hugo, 2009, s. 51; Oliva I, s. 61)

66.3. stařenka, -y, f.

66.3.1. stařenka:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 2 (2b, 2d), I – 0

Etymologie: od *stařena*, jež je odvozeno od adjektiva *starý*, z psl. *starъ* (srov. pol. *stary* „starý“). Stč. *starší* znamenalo mimo jiné rodiče. Nyní označení pro babičku, stařenka se užívá na Hané a západní Moravě. (Bartoš, 1906, s. 55; Machek, 2010, s. 574, Oliva II, s. 350)

SHRNUTÍ:

Dotaz se zaměřil na označení pro prarodiče ženského pohlaví. Zachycené formy se liší lexikálně (*babička* X *stařenka*) a slovtvorně (*bába* X *babička*).

Dle ČJA je označení *bába* výrazem archaickým a je doložen z okrajů Čech a ze západní Moravy. Slovtvorně odlišné pojmenování *babička* se objevuje v Čechách a na západní polovině Moravy (po linii Litovel, Brno, Mikulov). Od této linie na východ je běžné pojmenování *stařenka*. (ČJA1, s. 78–80)

Výzkum odhalil vcelku vyrovnaný poměr mezi lexikálně odlišnými názvy. Označení *babička* je běžné u dvou mluvčích ze střední a tří z nejmladší generace. Základové slovo *bába* se vyskytuje u jednoho dotazovaného ze střední a dvou z nejmladší generace. Oproti tomu název *stařenka* je běžný zejména v nejstarší generaci, užívá jej celý vzorek, poté dva respondenti ze střední generace. Je tedy zřejmé, že označení *stařenka* je ve slovní zásobě starších mluvčích, mladším je podstatně bližší pojmenování *babička*.

67. JAK OZNAČÍTE PRARODIČE MUŽSKÉHO POHLAVÍ?

67.1. děda, -y, m.

67.1.1. d'eda:

III – 0, II – 2 (2a, 2c), I – 3 (1c, 1d, 1e)

Etymologie: odvozeniny od *děd*, z psl. *dědъ*, všeslovanské (srov. pol. *dziad* „děd, dědoušek“). Slovo s citovou platností, které vznikla dětským mluvčím (viz *bába* 66.2.) nedokonalým zdvojením slabiky. (Machek, 2010, s. 113; Oliva I, s 237)

67.2. dědeček, -a

67.2.1. d'edeček:

III – 0, II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

Etymologie: deminutivum od *děd*, z psl. *dědъ*, viz *děda* 67.1. (Machek, 2010, s. 113)

67.3. stařeček, -a, m.

67.3.1. stařeček:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 2 (2b, 2d), I – 0

Etymologie: odvozeno od *starý* (viz *stařenka* 66.2.), stč. *starček*, nyní *stařeček*, užíváno na Hané a západní Moravě (Bartoš, 1906, s. 55; Machek, 2010, s. 574)

SHRNUTÍ:

Otázkou byla zjišťována pojmenování pro prarodiče mužského pohlaví. Zachycené názvy se liší lexikálně (*d'edeček* X *stařeček*) a slovotvorně (*d'edeček* X *d'eda*).

Dle ČJA se výraz *d'edeček* objevuje dubletně téměř v celých Čechách, do oblastí s tradičním pojmenováním *stařeček* zasahuje jen málo. Vyskytuje se však v mluvě měst u mladší generace. Slovotvorně odlišné označení *d'eda* zahrnuje celé Čechy a přesahuje na západní Moravu. Na východě, po linii Olomouc, Kroměříž, se běžně vyskytuje lexikální jednotka *stařeček*. (ČJA1, s. 76–78)

Získaná data opět odhalila téměř vyrovnaný poměr lexikálně odlišných názvů. Označení *d'eda* se vyskytuje v mluvě dvou zástupců střední a tří nejmladší generace. Varianta *d'edeček* je užívána jedním respondentem ze střední a třemi z nejmladší generace. Lexikálně odlišná forma *stařeček* je opět nejbližší starší generaci, užívá ji celý vzorek nejstarší generace, ze střední pouze dva respondenti. Můžeme tedy říci, že v mluvě mladší generace již převládá označení *d'edeček*, případně *d'eda*.

68. JAK OZNAČÍTE RODIČE ŽENSKÉHO POHLAVÍ?

68.1. máma, -y, f.

68.1.1. máma:

III – 3 (3a, 3b, 3c), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 3 (1c, 1d, 1e)

Etymologie: *Máma*, *mama* jsou označení vytvořená reduplikací v dětské řeči (viz bába 66.2.), kterému význam dali dospělí jedinci, původně bez kvantity (srov. pol. *mama* „expr. máma, maminka“), srov. *mama* – matka v řeči dětské a domácké. (Gebauer, 1916, s. 309; Machek, 2010, s. 355; Oliva I, s. 512)

68.2. maminka, -y, f.

68.2.1. maminka:

III – 2 (3d, 3e), II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

Etymologie: deminutivum od *máma*, viz máma 68.1.

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zmapování označení pro rodiče ženského pohlaví. Zachycené varianty se liší pouze slovotvorně (*mama* X *maminka*).

Dle ČJA je podoba *mama* rozšířena na Valašsku a dubletně v oblasti střední Moravy a ve Slezsku. Deminutivum *maminka* je označením obecněčeským. (ČJA1, s. 72–74)

Výzkum potvrdil rozšíření pojmenování *mama*. Užívají jej tři respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a tři z nejmladší generace. Deminutivní *maminka* je běžná u dvou mluvčích z nejstarší, jednoho ze střední a dvou z nejmladší generace.

69. JAK OZNAČÍTE RODIČE MUŽSKÉHO POHLAVÍ?

69.1. táta, -y, m.

69.1.1. tata:

III – 3 (3a, 3b, 3c), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2d), I – 3 (1c, 1d, 1e)

Etymologie: *Táta, tata* jsou produktem dětské řeči, kterému dali význam dospělí, podobně jako *bába, máma* (viz 66.2., 68.1.). Původně bez kvantity *tata* (srov. pol. *tata* „expr. táta, tatínek“). (Machek, 2010, s. 637, Oliva II, s. 417)

69.2. tatínek, -a, m.

69.2.1. taťínek:

III – 0, II – 1 (2e), I – 2 (1a, 1b)

69.2.2. taťínek: změna *í* → *i*

III – 2 (3d, 3e), II – 0, I – 0

Etymologie: deminutivum k *táta*, viz *táta* 69.1.

SHRNUTÍ:

Cílem otázky bylo zjistit označení pro rodiče mužského pohlaví. Zachycená pojmenování se liší slovotvorně (*tata* X *taťínek*) a hláskově (*taťínek* X *taťínek*).

Dle ČJA je podoba *tata* typická pro Valašsko, dubletně se také vyskytuje na střední Moravě a ve Slezsku. U podoby *taťínek* dochází často v Čechách a na Moravě samohláskovému krácení *í* → *i*. (ČJA1, s. 72–74)

Dosažené výsledky potvrzují rozšíření označení *tata* bez kvantity, zatímco tvar *táta* své uživatele mezi informátory nezískal. Tvar *tata* užívají tři mluvčí z nejstarší, čtyři ze střední a tři z nejmladší generace. Deminutivum *taťínek* se vyskytuje u jednoho mluvčího ze střední a dvou z nejmladší generace. Rovněž je potvrzeno krácení vokálu *í* → *i* *taťínek*, leč v malé míře. Konkrétně se vyskytuje u dvou informátorů z nejstarší generace.

70. JAK OZNAČÍTE PŘEDMĚT, KTERÝ SE DÁVÁ NEMLUVNĀTŮM, A JSOU V NĚM DROBNÉ KULIČKY, KTERÉ PŘI POHYBU VYDÁVAJÍ ZVUKY?

70.1. hrkáček, -u, m.

70.1.1. hrkáček:

III – 3 (3a, 3b, 3e), II – 2 (2a, 2b), I – 1 (1e)

Etymologie: deminutivum od slova *hrkač*. To je odvozeno od slovesa *hrkati*, ze zvukomalebného *hr-* příponou *k-ati*. (Machek, 2010, s. 184)

70.2. chrastítko, -a, n.

70.2.1. chrastítko:

III – 0, II – 2 (2c, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: deverbativum od *chrastit*, z psl. *chorstati* z původního *kork-stati*, expresivní změna souhlásky *k* → *ch*. Jedná se o zvukomalebné pojmenování. (ČJA1, s. 109)

70.3. štěrkátko, -a, n.

70.3.1. šťerkátko:

III – 2 (3c, 3d), II – 1 (2d), I – 1 (1c)

Etymologie: odvozeno od slovesa *štěrkat* ve významu třást, mávat, z toho *štěrkátko* „dětské chrastítko“. Souhláska *k* je původní. (Hugo, 2009, s. 411–412; Machek, 2010, s. 625)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro předmět, který se dává nemluvnatům a který vydává zvuky při třesení. Zachycená označení se liší lexikálně (*hrkáček* X *chrastítko* X *šťerkátko*).

Dle ČJA se deriváty od základu *hrk-* vyskytují na východní polovině Moravy i ve východní polovině Čech. Deriváty od základu *chrast-* vytvářejí areál v západní části Čech, na Příbramsku a Táborsku. Deriváty od základu *štěrch-/štěrk-* se jsou pak typické pro západní polovinu Moravy a Slezsko. (ČJA1, s. 109)

Výzkum potvrdil rozšíření derivátu se základem *hrk-*, v našem případě *hrkáček*, který užívají tři mluvčí z nejstarší, dva ze střední a jeden z nejmladší generace. Pro Moravu netypické označení *chrastítko*, které je derivátem od základu *chrast-*, užívají dva zástupci

střední a tři nejmladší generace. Označení *šterkátka*, odvozené od základu *šterk-*, se pak vyskytuje u dvou respondentů z nejstarší, jednoho ze střední a jednoho z nejmladší generace.

71. JAK OZNAČÍTE GUMOVÝ PŘEDMĚT S KROUŽKEM, KTERÝ SE DÁVÁ DO ÚST NEMLUVŇATŮM?

71.1. dudlík, -u, m.

71.1.1. dudlík: změna *í* → *i*

III – 2 (3d, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2c, 2e), I – 1 (1c)

71.1.2. dudlík:

III – 1 (3b), II – 0, I – 3 (1a, 1b, 1d)

Etymologie: odvozeno od *dudati*, *dudlati*, zvukomalebná slova vystihující sání zavřenými ústy, též *dundat*, *cumlat*. *Dudlík* utvořen deminujícím příponou *-ík* od základu *dudl-*. (ČJA1, s. 106; Machek, 2010, s. 133)

71.2. cumel, -mlu, -mle, m.

71.2.1. cômél: změna *u* → *ó*

III – 2 (3a, 3c), II – 1 (2d), I – 1 (1e)

Etymologie: přeneseně z významu kousku látky s kaší či namočeného v něčem sladkém. Odvozeno od zvukomalebného *cumlati* (viz dudlík 71.1.), snad přeneseno i do něm. *Zummel* (srov. slov. *cumel'* „dudlík“). (ČJA1, s. 106; Gašparíková, 1967, s. 48; Hugo, 2009, s. 88; Machek, 2010, s. 90)

SHRNUTÍ:

Dotaz se soustředil na zachycení gumového předmětu s kroužkem, který se vkládá do úst nemluvňatům. Zjištěná označení se liší především lexikálně (*dudlík* X *cômél*), ale i hláskově (*dudlík* X *dudlík*).

Dle ČJA slovo *dudlík*, shodně se spisovnou češtinou, zaujímá celé Čechy a přesahuje až do středu Moravy, jediným názvem je ale v západní části středočeských a jihozápadočeských dialektů, jinde je označením dubletní. Pojmenování *cumel* vytváří areál téměř z celé Moravy a Slezska, ve východní části jako tradiční, na západní polovině Moravy se vyskytuje rozptýleně a většinou dubletně. (ČJA1, s. 104–106)

Výzkum potvrdil přesah označení *dudlík* na střední Moravu. S krátkostí *dudlík* se vyskytuje u dvou respondentů z nejstarší, čtyř ze střední a jednoho z nejmladší generace. Obecněčeské *dudlík* užívá jeden mluvčí z nejstarší a tři z nejmladší generace. Lexikálně odlišné a s typickou změnou *u* → *ô* *cômel* užívají dva informátoři z nejstarší, jeden ze střední a jeden z nejmladší generace.

72. JAK NAZVETE ZDUŘENINU ZPŮSOBENOU ÚDEREM?

72.1. boule, -e, f.

72.1.1. boule:

III – 0, II – 2 (2b, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1d)

72.1.2. bóla: monoftongizace *ou* → *ó*, neprovedení přehlásky a ztráty jotace *'a* → *ě* → *e*

III – 3 (3c, 3d, 3e), II – 1 (2a), I – 0

Etymologie: stč. *búla*, něm. *Beule*, od ie. *bheu-* „nadouvat se“. Německé *Beule* ze sthn. *būlla*, ale nejde o výpůjčku, vývoj probíhal paralelně. (Gebauer, 1903, s. 117; Machek, 2010, s. 62)

72.2. hrča, -e, f.

72.2.1. hrča:

III – 2 (3a, 3b), II – 1 (2d), I – 2 (1c, 1e)

Etymologie: *hrča*, též *hrč*, možná z psl. *grčča*, ale původ je nejasný. Možné je přenesení významu od dřívějšího pojmenování pro „suk ve dřevě“. Kromě původního významu nyní *boule*, nádor, ale i houf lidí (srov. slov. *hrča* „opuchlina“, *zhrčit' sa* „shromáždit se“). (Bartoš, 1906, s. 106, Králik, 2015, s. 208; Machek, 2010, s. 183)

72.3. hrmola, -y, f.

72.3.1. hrmola:

III – 0, II – 1 (2c), I – 0

Etymologie: asi z psl. *gr̥molv*, nářeční specifikace, též *hrmulec*, *hrmolec*, *hrmol*, blízké je možná i *hrbol*. Příbuzné je také lit. *gr̥mulas* „chuchvalec“. (Machek, 2010, s. 184)

SHRNUTÍ:

Předmětem dotazu bylo zjistit označení pro zduřeninu způsobenou úderem. Zachycené formy se liší lexikálně (*boule* X *hrča* X *hrmola*) a hláskově (*boule* X *bóla*).

Dle ČJA je označení *boule* rozšířeno na celém území s výjimkou východomoravských nářečí, na Moravě a ve Slezsku se však často vyskytuje dubletně vedle tradičních pojmenování. Hláskový ekvivalent *boula* se vyskytuje nejen na Moravě, ale i v jižních Čechách s hlubokým přesahem do středočeského území. Označení *hrča* zaujímá jižní část slezských a část východomoravských dialektů s přesahem do středomoravských nářečí. Pojmenování *hrmol(-a)* se vyskytuje v oblasti jižní Moravy se zásahem směrem na Prostějov. (ČJA1, 171–173)

Zjištěná data potvrdila stabilní výskyt označení *boule* a hláskové varianty *bóla*. Tvar *boule*, shodný se spisovným jazykem, užívá spíše mladší generace, tedy dva respondenti ze střední a tři z nejmladší generace. Monoftongizované označení s neprovedenou přehláskou a ztrátou $a \rightarrow \check{e} \rightarrow e$ *bóla* užívá naopak starší generace, a sice tři mluvčí z nejstarší a jeden ze střední generace. Pojmenování *hrča* je běžné u dvou respondentů z nejstarší, jednoho ze střední a dvou z nejmladší generace. Lexikálně odlišné označení *hrmola* užívá jeden informátor ze střední generace.

73. JAK OZNAČÍTE VELIKONOČNÍ NÁSTROJ VYDÁVAJÍCÍ ŘEHTAVÝ ZVUK?

73.1. řehťačka, -y, f.

73.1.1. řechťačka:

III – 2 (3b, 3e), II – 4 (2a, 2b, 2d, 2e), I – 3 (1a, 1b, 1c)

Etymologie: odvozeno od zvukomalebného slovesa *řehťat* se specifikací významu, původně ržání koně, přeneseno i na smích, ale i vydávání chrastivého zvuku. Řehťačka je tedy nástroj s pojízdným ozubeným kolem, který vydává řehťavý zvuk. (ESSČ, 2006, cit. [2019-04-15]; Hugo, 2009, s. 359–360; Machek, 2010, s. 529;)

73.2. hrkač, -e, m.

73.2.1. hrkač: III – 3 (3a, 3c, 3d), II – 1 (2c), I – 2 (1d, 1e)

Etymologie: odvozeno od zvukomalebného slovesa *hrkat*, tzn. vydávat chřestivý zvuk (viz hrkáček 70.1.). Označení *hrkač* může naplňovat význam ruční řehťačky, ale i pojízdné připomínající trakař. (Hugo, 2009, s. 167; Machek, 2010, s. 184)

SHRNUTÍ:

Otázka zjišťovala pojmenování pro velikonoční nástroj vydávající řehťavý zvuk. Zachycené formy se liší lexikálně (*řechťačka* X *hrkač*).

Dle ČJA se lexémy se základem *řeht-* vyskytují na území Čech, Slezska a severního Valašska. Formy od základu se slabikotvorným *r* pokrývají oblast Moravy a východních Čech. (ČJA2, s. 448; 451–452)

Výzkum však odhalil mírnou převahu lexému *řechtačka*, konkrétně jej užívají dva respondenti z nejstarší, čtyři ze střední a tři z nejmladší generace. Tradiční označení *hrkač* používají tři informátoři z nejstarší, jeden ze střední a dva z nejmladší generace.

74. JAK NAZVETE VELIKONOČNÍ OBCHŮZKU?

74.1. mrskut, -u, m.

74.1.1. mrskut:

III – 5 (3a, 3b, 3c, 3d, 3e), II – 4 (2a, 2c, 2d, 2e), I – 4 (1a, 1b, 1c, 1e)

Etymologie: odvozeno od *mrskati* „bíti prutem, řemenem“ aj. Pravděpodobně od *šmihati* „mrskati“, z toho pak zvyk *mrskut* ve významu velikonočního mrskání, tj. koleda, ale i výslužka. (Bartoš, 1906, s. 208; Hugo, 2009, s. 257; Machek, 2010, s. 380)

74.2. pomlázka, -y, f.

74.2.1. pomlázka:

III – 0, II – 0, I – 1 (1d)

Etymologie: odvozeno od slovesa *pomladit*, stč. *pomlazěti se* „mrskati se“. Označení zvyku je původní, z toho pak význam nástroje, šlehání údajně přenáší jarní sílu z rostlinstva na člověka, omlazuje ho. (Machek, 2010, s. 471; Šimek, 1947, s. 128)

74.3. šmigrust, -u, m.

74.3.1. šmigrus:

III – 0, II – 1 (2b), I – 0

Etymologie: přejato z něm. kompozita *Schmeckostern/Schmackostern*, *schmack* „bít, tlouci“, *Ostern* „Velikonoce“. Sám zvyk je německého původu, přechýlením počátku slova k mor. *šmigati* „mrskati“ vzniklo *mrskut* (viz. 74.1), *šmigrust* je tedy mrskačka. (Bartoš, 1906, s. 429; Hugo, 2009, s. 398; Machek, 2010, s. 617)

SHRNUTÍ:

Cílem otázky bylo zmapovat pojmenování pro velikonoční obchůzku. Zachycené názvy se lišily pouze lexikálně (*mrskut* X *pomlázka* X *šmigrus*).

Dle ČJA je označení *mrskut* s hláskovými obměnami typické pro jižní části střm. nářečí a *šmigrus* pak ve Slezsku. Oproti tomu pomlázka je základním pojmenování pro Čechy. (ČJA2, s. 456; 461)

Výzkum doložil, že nejfrekventovanější je označení *mrskut*. Vyskytuje se běžně u celého vzorku nejstarší generace, dále čtyři respondentů ze střední a čtyř z nejmladší generace. Naopak obecněčeské označení *pomlázka* se objevuje pouze u jednoho mluvčího z nejmladší generace, pravděpodobně proto, že delší dobu pobývá v Praze. Označení *šmigrus* se vyskytuje u jednoho zástupce střední generace. Ten byl pravděpodobně ovlivněn dlouhodobým pracovním pobytem v oblasti Ostravska, kde je toto pojmenování běžné.

75. JAK POJMENUJETE VELIKONOČNÍ SVAZEK PRUTŮ?

75.1. kocar, -u, m.

75.1.1. kocar:

III – 4 (3a, 3c, 3d, 3e), II – 5 (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), I – 5 (1a, 1b, 1c, 1d, 1e)

Etymologie: původ nejasný, pravděpodobně přenesení nář. pojmenování s významem bič, karabáč. (Bartoš, 1906, s. 148; Machek, 2010, s. 265)

75.2. karabáč, -e, m.

75.2.1. karabáč:

III – 1 (3b), II – 0, I – 0

Etymologie: původ možný v tur. *kyrbač*, možná i ve franc. *cravache* „jezdecký bičik“. Stč. *karváč* „karabáč“, ale způsob převzetí nejasný. Původně řemenný bič s krátkou násadou, specifikací významu nářečně pomlázka. (ČJA2, s. 454; Machek, 2010, s. 241; Šimek, 1947, s. 61)

SHRNUTÍ:

Otázka se zaměřovala na zjištění pojmenování pro velikonoční svazek prutů. Zaznamenané rozdíly spočívají pouze v lexikální rovině (*kocar* X *karabáč*).

Dle ČJA je označení *kocar* doloženo na Prostějovsku, zatímco *karabáč* východně od Ostravice, na východním okraji východomoravských nářečí pak ve variantě *korbáč*. (ČJA2, s. 454; 456–457)

Výzkum jednoznačně potvrdil rozšíření pojmenování *kocar*. Užívají jej čtyři respondenti z nejstarší a celý vzorek ze střední i nejmladší generace. Oproti tomu označení *karabáč* má pouze jednoho uživatele, a to z nejstarší generace.

Abecední rejstřík

A

angrešt · 81; *angrešt* · 81
armara · 44; *armara* · 44;
harmara · 44

B

bába · 93; *bába* · 93
babička · 93; *babička* · 93
barák · 33; *barák* · 33
bezinky · 80; *bezinkē* · 80;
bezinki · 80
blaňa · 54; *blaňa* · 54
bot · 65; *bot* · 65
bota · 65; *bota* · 65
botek · 65; *botek* · 65
boule · 99; *bóla* · 99; *boule* · 99
brambora · 74; *brambora* · 74
brutvan · 48; *brôtvan* · 48;
brutvan · 48
břich · 91; *břôch* · 91; *břuch* · 91
břicho · 91; *břicho* · 91
bývat · 32; *bévat* · 32; *bívat* · 32

C

cuchan · 61; *cuchan* · 61
cuchanec · 61; *côchanec* · 61
cumel · 98; *cômel* · 98
cviboch · 59
cvibuch: *cvibôch* · 59;
cvibuch · 59

D

děda · 94; *d'eda* · 94
dědeček · 94; *d'edeček* · 94
dědina · 31; *d'edina* · 31
drobenka · 59; *drobenka* · 59
dudlík · 98; *dudlik* · 98;
dudlík · 98
duchna · 45; *dôchna* · 45;
duchna · 45
dům · 33; *dum* · 33; *dúm* · 33

G

gatě · 62; *gaťe* · 62
grunt · 67; *grônt* · 67; *grunt* · 67

H

haluz · 83; *halôs* · 83; *halus* · 83
hrča · 99; *hrča* · 99
hrkač · 100; *hrkač* · 100
hrkáček · 97; *hrkáček* · 97
hromola · 99; *hromola* · 99
hubený · 89; *hóbené* · 89;
hubené · 89; *hubenej* · 89
hůra · 35; *hura* · 35

Ch

chrastítko · 97; *chrastítko* · 97
chudý · 89; *chódé* · 89;
chudej · 89

J

jíní · 87; *jíňí* · 87
jinovatka · 87; *jinovatka* · 87

K

kalhoty · 62; *kalhoti* · 62
kaluha · 82; *kalôha* · 82
kaluž · 82; *kalôš* · 82; *kaluž* · 82
kapusta · 77; *kapusta* · 77
karabáč · 102; *karabáč* · 102
karlátka · 79; *kadlátka* · 79;
karlátka · 79
kél · 77; *kél* · 77; *kchél* · 77
klíšťák · 85; *klíšťák* · 85
knedla · 52; *knedla* · 52
kocar · 102; *kocar* · 102
kolečko/-a · 69; *kolečka plt.* · 69; *kolečko* · 69
kolíček · 47; *koléček* · 47;
kolíček · 47

konva · 76; *konva* · 76
kozičky · 80; *kozéčkē* · 80;
kozički · 80
kraml · 47; *kraml* · 47
kramlík · 47; *kramlik* · 47
krmit · 71; *krmit* · 71
krocán/krůta · 73;
krocán/krůta · 73
krtičinec · 86; *krťičēnec* · 86;
krťičinec · 86
křídlice · 34; *křédľéca* · 34;
křídlica · 34; *křídlice* · 34
kšandy · 63; *kšandi* · 63
kukuřice · 75; *kukuřica* · 75;
kukuřice · 75
kůlna · 38; *kulna* · 38; *kulňa* · 38; *kůlna* · 38
kvítí · 84; *kvítí* · 84
kvítka · 84; *kvítka* · 84
kynout · 56; *kénót* · 56;
kinót · 56; *kinout* · 56
kysat · 56; *késat* · 56; *kisat* · 56

L

lata · 64; *lata* · 64
legát · 40; *legát* · 40
liják · 86; *lēják* · 86; *liják* · 86
lůžko · 42; *luško* · 42
lžička · 52; *lžička* · 52; *žéčka* · 52

M

máma · 95; *mama* · 95
maminka · 95; *maminka* · 95
morák/morka · 73;
morák/morka · 73
mrskut · 101; *mrskut* · 101

O

oharek · 53; *oharek* · 53
okurek: *okurek* · 54

P

pekáč · 48; *pekáč* · 48

peřina · 45; *peřena* · 45;
peřina · 45
piškot · 60; *piškot* · 60;
piškót · 60
pliskýř · 92; *pléskéř* · 92;
pliskéř · 92
podslámka · 43; *potslámka* ·
43
polštář · 46; *polštář* · 46
pomlázka · 101; *pomlázka* ·
101
poprav-it/-ovat · 70;
popravit · 70; *popravovat*
· 70
postel · 42; *postel* · 42
posypátko · 58; *posépátko* ·
58; *posípátko* · 59
posýpka · 58; *posépka* · 58;
posipka · 58
povidla · 57; *povidla* · 57
prostěradlo · 43;
prostěradlo · 43
půda · 35; *půda* · 35
puchýř · 92; *póchéř* · 92;
puchejř · 92

R

rožnout · 39; *rožnót* · 39;
rožnout · 39
rýna · 37; *rěna* · 37; *rina* ·
37; *rína* · 37

Ř

řehťačka · 100; *řehťačka* ·
100

S

sklep · 36; *sklep* · 36
skříň · 44; *skříň* · 44; *skříň* ·
44
slánka · 51; *slánka* · 51
slejšvák · 86; *slejšvák* · 87;
slévák · 86
slepice · 71; *slepice* · 71

slípka · 71; *slípka* · 71
solnička · 51; *solnička* · 51
srstka: *srstka* · 81
stařeček · 94; *stařeček* · 94
stařenka · 93; *stařenka* · 93
statek · 67; *statek* · 67
stolička · 41; *stolěčka* · 41;
stolička · 41
strouček · 78; *stróček* · 78;
strouček · 78
stroužek · 78; *stroužek* · 78;
stróžek · 78
struhadlo · 50; *stróhadlo* ·
50; *struhadlo* · 50

Š

šiška · 53; *šěška* · 53; *šiška* ·
53
škraloup · 54; *škrálop* · 54;
škrálop · 54
škvor · 85; *škvor* · 85
šle · 63; *šle* · 63
šmigrust · 101; *šmigrus* ·
101
šopa · 39; *šopa* · 39
šprušel · 68; *špróšl* · 68;
šprušl · 68
šprušle · 68; *špróšla* · 68;
šprušla · 68; *šprušle* · 68
šráky · 63; *šrákē* · 63; *šráki*
· 63
štěrkrátko · 97; *štěrkátko* ·
97
štokrle · 41; *štokrle* · 41
šufánek · 49; *šófánek* · 49;
šufánek · 49

T

taška · 34; *taška* · 34
táta · 96; *tata* · 96
tatínek · 96; *tařínek* · 96;
tařínek · 96
tlustý · 90; *klósté* · 90;
tlóstej · 90; *tlusté* · 90;
tlustej · 90

trakač · 69; *tragač* · 69
trakař · 70; *trakař* · 70
trnky · 57; *trnkē* · 57; *trnki* ·
57
turkyně · 75; *tórkēňa* · 75;
tórkíňa · 75
tvargle · 55; *tvargle* · 55
tvarůžky · 55; *tvarušké* · 55;
tvaruški · 55; *tvarúški* ·
55

U

ulice · 31; *ólēca* · 31; *ulice* ·
32
ušák · 84; *ošák* · 84; *ušák* ·
84

V

vařečka · 50; *vařečka* · 50
vařejka · 49; *vařéka* · 49
vesnice · 31; *vesňice* · 31
větev · 83; *vjetef* · 83; *vjetva*
· 83

Z

zamčít · 38; *zamčít* · 38;
zamčít · 38
záplata · 64; *záplata* · 64
záprtek · 72; *záprtek* · 72
zbytek · 60; *zbětek* · 60;
zbitek · 61
zbytky · 61; *zbětkē* · 61;
zbitki · 61
zemák · 74; *zemák* · 74
zemské jablko · 74; *zemski* ·
74
zhlavec · 46; *zhlavec* · 46
zůstávat · 33; *zústávat* · 33

Ž

židle · 40; *židla* · 40; *židle* ·
40

8 Závěr

Předkládaná diplomová práce se zabývala aktivní slovní zásobou obyvatel obce Čechy pod Kosířem, která spadá do oblasti centrálních středomoravských nářečí. Cílem práce bylo zmapovat současný stav běžně užívaného lexika, tedy zjistit, zda a jaké lexémy přetrvávají v mluvě obyvatel této obce a zároveň odhalit ústřední vlivy případného nářečního vyrovnávání. Lexikální analýzu jsme provedli na základě dat získaných prostřednictvím dialektologického dotazníku na onomaziologické bázi, který jsme pro potřeby této práce sestavili a předložili zástupcům tří generací, a to nejstarší, střední a nejmladší. Zaměřili jsme se na konkrétní označení, která jsou užívána mluvčími běžně, předmětem bádání tedy nebyla pasivní znalost slov, kterým dotazovaní rozumí, avšak sami je nepoužijí.

V úvodní kapitole jsme zmínili několik důležitých informací k historii a kultuře zkoumané obce Čechy pod Kosířem. Navázali jsme stručnou charakteristikou hláskoslovných a morfologických rysů včetně charakteristiky lexikální roviny. Dále jsme se zabývali typologií nářečních příruček se zvláštní pozorností na nářeční slovníky a jejich problematiku. V metodice výzkumu jsme se seznámili s jednotlivými fázemi a postupy, které byly v průběhu sběru materiálu uplatňovány, a představili jsme stavbu heslového odstavce, která byla v rozbořech dodržena. Praktická část se již věnovala vlastním lexikální analýzám sesbíraného materiálu. Výskytu konkrétních označení a dostupnému porovnání jsme se věnovali u každého dílčího hesla.

Na začátku celé práce stálo několik pracovních tezí. První z nich předpokládala, že aktivní slovní zásoba obyvatel obce Čechy pod Kosířem je ovlivňována obecnou češtinou a tradiční lexikální zásoba postupně mizí. Výzkum toto nářeční vyrovnávání potvrdil. Obecná čeština, a dosti možná i spisovný jazyk, který je mnohdy s obecněčeskými tvary shodný, proniká do mluvy především nejmladší generace. V našem bádání toto dokládá mluvčí 1a, 1b, 1d, a to nejen v samotném lexiku (např. *postel*, *peřina*, *boule* aj.), ale i v hláskosloví (*hubenej*, *tlustej*) a morfologii (*bota* namísto tradičního *bot*). Ve slovní zásobě mluvčí 1d je navíc významným faktorem dlouhodobý pobyt v nářečně diferentní oblasti, a to v Praze. U těchto respondentek je ústředním vlivem zároveň spisovnost, neboť 1a, 1b jsou studentkami střední školy, kde je úzus spisovného jazyka žádoucí, a mluvčí 1d dosáhla vysokoškolského titulu. Navzdory všem zmíněným faktorům jsou u nich však zaznamenána i tradiční

pojmenování (např. *šufánek, záprtek, konva, krůčinec*, plt. *kolečka, kadlátka* aj.), většinou se jedná o označení, která jsou užívána všemi zástupci všech zkoumaných generací. Rozšiřování obecné češtiny je také ve větší míře patrné v mluvě informátorky 2e (*kalhoti, lžička, slepice* apod.), přestože se nepohybovala v nářečně odlišné oblasti a má homogenní jazykové zázemí. Některá příznačná pojmenování však v její mluvě přetrvávají (*konva, záprtek, mrskut* aj.).

Změnou nářeční oblasti však není ovlivněna jen výše zmíněná mluvčí 1d. Tento faktor spatřujeme i u dalšího zástupce, a to ze střední generace. Informátor 2b je pravděpodobně ovlivněn dlouhodobým pracovním pobytem v oblasti Ostravska, kromě převzetí pojmenování *šmigrus* se pobyt projevil především v neprovedení hláskových změn $i \rightarrow \acute{e}$ (*kínout, šráki, bezinkí*), $u \rightarrow \acute{o}$ (např. *duchna, grunt, šprušl*). Diftongizace s následnou monoftongizací $i \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$ se vyskytuje náhodně (*bívat, kolíček, posípátko X slévák, hubené, tlusté*) stejně jako $ú \rightarrow ou \rightarrow \acute{o}$ (*stroužek X rožnót*). Byl tedy potvrzen i předpoklad vlivu dlouhodobých pobytů. Mluvčí, kteří pocházejí ze zkoumané lokality, bohatě přejímají prvky nářečí, ve kterých se pohybovali či pohybují v rámci studijních a pracovních pobytů.

Výzkum však odhalil další pozoruhodný fakt, a to naopak zachování nářečního původu téměř v plném rozsahu. Důkazem je toho informátor 3b, který pochází z etnografické oblasti Valašska. Již více jak 50 let žije v obci Čechy pod Kosířem, ale ve většině se promítá jeho domovina, především v neprovedení hláskových změn $i \rightarrow \acute{e}$ (např. *šiška, křisat, krůčinec*), $u \rightarrow \acute{o}$ (*šufánek, cuchan, břuch*) a monoftongizací $ou \rightarrow \acute{o}$ (*strouček*). S vlastním hanáckým nářečím se sblížil okazionálně (*ólêca, bévat, rožnót, hubené, tlusté, pliskěř*).

Zmapování předestřených hláskových změn bylo dalším předmětem této práce. Z předchozího pozorování a bádání jsme věděli, jaké hláskové rysy jsou v této lokalitě zakonzervovány. Nyní bylo naším cílem zjistit, zda a do jaké míry ovlivňují lexikální rovinu. Předpokládali jsme, že se promítnou nejen do tradičních pojmenování, ale také do tvarů obecněčeských. Tato teze byla jednoznačně potvrzena. Kromě tradičních pojmenování se vyskytují napříč generacemi i výrazy obecněčeské, ale s hláskovými prvky typickými buď pro celou Moravu, tzv. obecné moravismy, nebo pouze pro centrální středomoravská nářečí. Z obecných moravismů je to moravská krátkost (např. *skříň*), sekundární krácení (př. *dum, kulna*), neprovedení přehlásky a ztráty jotace $'a \rightarrow \acute{e} \rightarrow e$ (př. *ólêca, kukuřica*) a měkkost typu *loket', kořeň, host' (kulňa)*. Z rysů příznačných pro

centrální středomoravská nářečí je tomu změna $i \rightarrow \acute{e}$ (*ólêca, stolêčka, peřêna, tvaruškê, kênót, bezinkê, lêják*), $u \rightarrow \acute{o}$ (*ólêca, strôhadlo, grônt, kalôš, hôbené, tlôsté*) a diftongizace s následnou monoftongizací $ej \rightarrow \acute{e}$ (*koléček, slévák, hubené, tlôsté*), $ú \rightarrow ou \rightarrow \acute{o}$ (*škralóp, kênót, strôžek, bóla*). Totéž se současně projevuje i v pojmenováních tradičních. Z obecných moravismů je to neprovedení přehlásky a ztráty jotace $\acute{a} \rightarrow \acute{e} \rightarrow e$ (*křidlica, tôrkiňa*), sekundární krácení (*hura, zamčit, luško, slipka, kvitka*), dále měkkost typu *pekárňa* (*blaňa*). Z rysů specifických pro centrální středomoravská nářečí jsou to především označení se změnou $i \rightarrow \acute{e}$ (*rêna, žêčka, šêška, kêsat, trnkê, šrákê, tôr kêňa, krťičê nec*), se změnou $u \rightarrow \acute{o}$ (*brôtvan, šôfánek, cvibôch, šprôšl/šprôšla, tôrkiňa/tôr kêňa, halôs, kalôha, ôšák, chôdé, tlôsté/klôsté, břôch, cômel*), s diftongizací a následnou monoftongizací $i \rightarrow ej \rightarrow \acute{e}$ (*bévat, posépátko, chôdé, klôsté*) a $ú \rightarrow ou \rightarrow \acute{o}$ (*rožnót*). Hláskové změny jsou nejvíce zastoupeny u nejstarší generace, až na výjimky se vyskytují důsledně u informátorů 3a (*rina, tôrkiňa*), 3c (*hubené*), 3d (*křidlica*), 3e (*rina, šprušl, tôrkiňa, kozički*). Ve střední generaci jsou hláskové změny prováděny důsledně a téměř bez výjimek, a to u třech respondentů – 2a (*šprušla*), 2c (*krťičinec*) a 2d (*šprušla, pliskér*), z nejmladší generace pak u dvou informátorů 1c a 1e bez výjimek. Byla tedy potvrzena i hypotéza, že s mírou aktivního užívání tradičního lexika a příslušných hláskových obměn souvisí věk respondentů, neboť v nejvyšší míře jsou zastoupeny v nejstarší generaci, zatímco do mladší generace výrazně proniká obecná čeština, a proto ubývají i hláskové změny.

Kromě hláskosloví byly dalším zjištěným jevem i tzv. rodové dublety, na které se původně práce nezaměřovala, ale jsou nepochybně cenným dokladem. Jedná se např. o dvojice *bota* f. X *bot(-ek)* m., *okurka* f. X *okurek/oharek* m., *břicho* n. X *břuch* m., přičemž první tvar (*X) z každé dvojice je obecněčeský a druhý (X*) je obecný moravismus.

Dalším významným zjištěním byla absence dubletních tvarů. Informátoři sami uvedli významové posuny pro zdánlivě synonymní položky. Protože dotazy směřovaly k označení konkrétního jevu (věci, osoby, činnosti), nebylo možné formy s významovým, byť mírným, posunem považovat za dublety.

Také jsme předpokládali, že značný vliv by na lexikum mohlo mít i dosažené vzdělání, tedy s vyšším stupněm vzdělání by mohl být přímo úměrný úzus spisovnosti. Vzhledem k tomu, že v našem vzorku je pouze jedna mluvčí s magisterským titulem, dvě

studují střední školu a zbývající respondenti získali středoškolské vzdělání, nelze tuto tezi jednoznačně potvrdit.

I přes viditelné pronikání obecné češtiny a spisovného jazyka do slovní zásoby se podařilo sesbírat lexikum nářečně příznakové. Bylo zaznamenáno mnoho lexémů, které pokrývají většinu moravského území, např. *dědina, křidlice, zamčít, rožnout, hůra, šufánek, tragač, hrmola, kél*, plt. *kolečka, krtičinec, konva, kadrátka, srstka, kysat, haluz, mrskut, šiška, šprušel, trnky, turkyně, záprtek, morák/morka, mrskut* aj., ale i pro zkoumanou lokalitu, např. *kaluha, klíšák, kocar, kozičky, legát*, na širším území pak např. *lůžko, zhlavec, zemsky, popravovat* aj. (zde uvádíme základní gramatický tvar bez hláskových obměn).

Také byla zjištěna přítomnost několika germanismů, tj. slova německého původu, která se do českého lexika dostala buď přímo z němčiny, nebo z jiných jazyků právě přes němčinu. (Newerkla, 2017, cit. [2019-04-19]) Jsou to slova obecněčeská (např. *grunt, kapusta, polštář, kšandy* aj.), ale i tradiční (např. *šprušel, turkyně, kél, štokrle, brutvan, šufánek* a také kalk *zemské jabko*.)

Důsledným srovnáváním jednotlivých zjištěných lexémů s jinými jazyky byla také zjištěna přítomnost prvků podobných těm, které se vyskytují v polském lexiku (např. *popravít – poprawić, solnička – solniczka, povidla – powidla, lata – lata, břuch – brzuch* aj.) či slovenském lexiku (*slípka – sliepka, morák/morka – moriak/morka, konva – kanva, kél – kel, strouček – strúčik, břicho – břucho* aj.), v některých případech pak s obojím (*šopa – szopa – šopa, kukuřica – kukurydza – kukurica*).

9 Zdroje

Monografie

BARTOŠ, František. *Dialektologie moravská II*. Brno: Matice Moravská, 1895.

BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN, 1972.

BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. upravené vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-033-9.

BRATTEROVÁ, Hana. *Čechy pod Kosířem*. Čechy pod Kosířem: Obec Čechy pod Kosířem, 2017.

HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 2. vydání. Praha: SPN, 1986.

LAMPRECHT, Arnošt. *České nářeční texty*. Praha: SPN, 1976.

MADER, Zdeněk a František GRAČKA. *Čechy pod Kosířem*. Rozšířené, doplněné a upravené vydání z roku 2000. Čechy pod Kosířem: Obec Čechy pod Kosířem, 2018. ISBN 978-80-270-3840-4.

SOCHOVÁ, Zdeňka. Nářeční lexikografie. In: BLATNÁ, Renata a František ČERMÁK. *Manuál lexikografie*. Jinočany: H & H, 1995, s. 249-264. ISBN 80-85787-23-7.

VOJTOVÁ, Jarmila. Perspektivy nářeční lexikografie. In: *SPFFBU A 50*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2002, s. 105-110. ISBN 80-210-2819-X. ISSN 0231-7567.

Slovníky a jazykové atlasy

[ČJA1] BALHAR, Jan a Pavel JANČÁK. *Český jazykový atlas 1* [online]. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 2012 [cit. 2019-04-09]. ISBN 978-80-86496-67-2. Dostupné z: <https://cja.ujc.cas.cz/CJA1/>

[ČJA2] BALHAR, Jan a Pavel JANČÁK. *Český jazykový atlas 2* [online]. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 2012 [cit. 2019-04-09]. ISBN 978-80-86496-68-9. Dostupné z: <https://cja.ujc.cas.cz/CJA2/>

[ČJA3] BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 3* [online]. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 2014 [cit. 2019-04-09]. ISBN 978-80-86496-80-1. Dostupné z: <https://cja.ujc.cas.cz/CJA3/>

[ČJA4] BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4* [online]. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 2014 [cit. 2019-04-09]. ISBN 978-80-86496-81-8. Dostupné z: <https://cja.ujc.cas.cz/CJA4/>

[ČJA5] BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5* [online]. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 2016 [cit. 2019-04-09]. ISBN 978-80-86496-95-5. Dostupné z: <https://cja.ujc.cas.cz/CJA5/>

BARTOŠ, František. *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.

[MSS] BĚLIČ, Jaromír, Adolf KAMIŠ a Karel KUČERA. *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1978.

[ESSČ] *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006– [cit. 2019-04-09].

Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

FÜRST, Kamil. *Slovník latinsko-český: se zřetelem k potřebě žactva středních škol*. 7. vydání. Praha: Kvasnička a Hampl, 1926.

GAŠPARÍKOVÁ, Želmíra a Adolf KAMIŠ. *Slovensko-český slovník*. Praha: SPN, 1967.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský: díl I A-J*. Praha: Nákladem České grafické akciové společnosti "Unie", 1903.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský: díl II K-N*. Praha: UNIE, 1916.

HUGO, Jan. *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 3. rozšířené vydání. Praha: Maxdorf, 2009. ISBN 978-80-7345-198-1.

HLADKÁ, Zdeňka. *Dialektismus*. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ. *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DIALEKTISMUS>

KRÁLÍK, Ľubor. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2015. ISBN 978-80-224-1493-7.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.

NEWERKLA, Stefan Michael. *Germanismy v českém lexiku*. In: KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ. *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2019-04-19].

Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/GERMANISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU

OLIVA, Karel. *Polsko-český slovník I*. Dotisk 2. vydání. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1233-8.

OLIVA, Karel. *Polsko-český slovník II*. Dotisk 2. vydání. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1233-8.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

[SNČJ] *Slovník nářečí českého jazyka* [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2016– [cit. 2019-04-09]. Dostupné z: <https://sncj.ujc.cas.cz/>

[StčS] *Staročeský slovník*. [Seš.] 1–26 [online]. Praha: Academia, 1968–2008 [cit. 2019-04-09]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

ŠIMEK, František. *Slovníček staré češtiny*. Praha: Orbis, 1947.

[USJP] *Uniwersalny słownik języka polskiego* (DVD-ROM) (USJP). Wydawnictwo Naukowe PWN 2006.

VOJTOVÁ, Jarmila. *Slovník středomoravského nářečí horského typu*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-802-1046-740.

WIDIMSKÝ, František. *Německo-český a česko-německý slovník*. 6. vydání. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-26083-7.

Kvalifikační práce

POLÁCHOVÁ, Denisa. *Mluva v obci Čechy pod Kosířem ve třech generacích*. České Budějovice, 2016. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Štěpán Balík.

Články v časopisech

KNOP, Alois. Dvě nové monografie z oblasti moravských nářečí. *Naše řeč* [online]. 1959, **42**(3–4), 99–103 [cit. 2019-04-09]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4678>

[NŘ] Piškot. *Naše řeč* [online]. 1926, **10**(7), 223 [cit. 2019-04-09]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2309>

VALČÁKOVÁ, Pavla. Sedadlo a jeho synonyma v češtině. *Naše řeč* [online]. 1994, **77**(4), 202–207 [cit. 2019-04-09]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7201>

10 Přílohy

10.1 Dialektologický dotazník

Datum:

Respondent(ka)

- *pohlaví:*
- *rok narození:*
- *dosazené vzdělání:*
- *oblast, z níž respondent pochází*
  - *obec:*
  - *nejbližší město (např. okresní):*
  - *kde nyní žije:*
  - *místo, kde studoval(a)/pracoval(a):*
- *oblast, z níž pochází partner*
- *oblast, z níž pocházejí rodiče*
  - *matka*
    - *obec:*
    - *nejbližší město (např. okresní):*
    - *stěhování / dlouhodobé pobyty:*
  - *otec*
    - *obec:*
    - *nejbližší město (např. okresní):*
    - *stěhování/dlouhodobé pobyty:*
- *oblast, z níž pocházejí prarodiče z matčiny strany*
  - *babička*
    - *obec:*
    - *nejbližší město (např. okresní):*
    - *stěhování/dlouhodobé pobyty:*
  - *dědeček*
    - *obec:*
    - *nejbližší město (např. okresní):*
    - *stěhování/dlouhodobé pobyty:*
- *oblast, z níž pocházejí prarodiče z otcovy strany*
  - *babička*
    - *obec:*
    - *nejbližší město (např. okresní):*
    - *stěhování/dlouhodobé pobyty:*
  - *dědeček*
    - *obec:*
    - *nejbližší město (např. okresní):*
    - *stěhování/dlouhodobé pobyty:*
- *případně další informace o oblastech, z nichž respondentovi předci pocházejí:*

Místní a domácí prostředí

1. Jak označíte obec venkovského typu?

dědina/ves /vesnice/víska/osada

JINAK:

2. Jak nazvete cestu mezi domy, např. ve městě?

ulica/ulice/ulic

JINAK:

3. Jakým slovesem označíte, když se někde někdo nastalo zdržuje?

bívat/bidlet/bidlit

JINAK:

4. Jak pojmenujete budovu určenou k obývání, bydlení?

5. Jak nazvete kusovou střešní krytinu v podobě menších desek?

taška/křídlice

JINAK:

6. Jak pojmenujete neobývaný podstřešní prostor nad obytnými místnostmi?

púda/húra

JINAK:

7. Jak označíte podzemní místnost v domě, sloužící k ukládání věcí?

sklep/

JINAK:

8. Jak pojmenujete půlkulatý žlab pod střechou, určený k odtoku vody?

rína/rína/okap

JINAK:

9. Jaké sloveso použijete, když chcete něco uzavřít na zámek?

zamčít/zamknout

JINAK:

10. Jak označíte místnost na dříví?

šopa/dřevně/drvárňik/drvárňe/kúlňa/kúlna

JINAK:

11. Jakým slovesem pojmenujete činnost, při které zapínáte světlo?

rozžít/rožnout/rozžat

JINAK:

12. Jak nazvete kus nábytku k sezení pro jednu osobu, zpravidla s opěradlem?

legát/židle/sesle

JINAK:

13. Jak označíte malé nízké sedátko, zpravidla bez opěradla?

stolička/židle/štokrle/štokrdle

JINAK:

14. Jak pojmenujete kus nábytku určeného ke spaní?

postel/lůžko

JINAK:

15. Jak nazvete plátěnou pokrývku lůžka, na níž se leží?

prostěradlo/plachta/

JINAK:

16. Jak pojmenujete vyšší kus nábytku na ukládání/věšení šatstva?

almara/harmara/halmara

JINAK:

17. Jak označíte ložní přikrývku plněnou peřím, pod kterou se spí?

peřina/duchna

JINAK:

18. Jak nazvete měkce vycpanou podložku pod hlavu?

polštář/peřina/zhlavec

JINAK:

19. Jak označíte náčiní, kterým připevníte prádlo na prádelní šňůru?

20. Jak označíte podlouhlou nádobu určenou k pečení, zpravidla se dvěma uchy?

21. Jak pojmenujete kuchyňské náčiní určené k nabírání tekutin, zpravidla z hrnce?

šufánek/žufánek/nabjeračka

JINAK:

22. Jak označíte dřevěné kuchyňské náčiní na míchání pokrmů?

vařejka/vařejčka/vařečka/vařecha

JINAK:

23. Jak nazvete nástroj s ostře vyraženými otvory, na kterém se strouhají tuhé hmoty?

struhadlo/struhalko/strouhadlo/struhátko/strouhátko

JINAK:

24. Jak pojmenujete stolní nádobku na sůl?

solnička/slánka

JINAK:

25. Jak označíte mírně prohloubené kuchyňské náčiní k nabírání tekutých či sypkých pokrmů z talíře?

lžička/lžice

JINAK:

26. Jak nazvete vařené moučné jídlo kulovitěho tvaru?

knedle f./knedlik/šiška

JINAK:

27. Jak pojmenujete zelený dužnatý plod podlouhlého tvaru, např. na salát?

oharek/okurek/okurka

JINAK:

28. Jak nazvete povlak na povrchu mléka?

škraloup/blana/škarloup

JINAK:

29. Jak označíte vyzrálý, uleželý sýr z tvarohu? Např. Olomoucké .....

tvarůški/tvargle/sirečki

JINAK:

JINAK:

30. Jakým slovesem označíte proces, při kterém těsto zvětšuje svůj objem?

kinout/kisat

JINAK:

31. Jak pojmenujete nahusto svařené švestky?

povidli/trnki/švestki

JINAK:

32. Jak nazvete směs mouky, cukru a másla, která je určena k sypání koláčů?

posípka/

JINAK:

33. Jak označíte moučník z piškotového těsta?

34. Jak pojmenujete nedojedené jídlo zbylé na talíři?

35. Jak označíte část oděvu kryjící nohy?

gaře/kalhoti

JINAK:

36. Jak nazvete pružné pásky přes rameno k držení kalhot?

kšandi/šráki

JINAK:

37. Jak označíte kousek látky určený ke spravení poškozeného místa oděvu?

lata/lat/lát

JINAK:

38. Jak označíte obuv? Jedna z páru.

bot/botek/bota/botka

JINAK:

Hospodářství

39. Jak označíte velkou hospodářskou usedlost?

grunt/statek

JINAK:

40. Jak označíte kulatou příčku v žebříku?

šprušel m./špruše f.

JINAK:

41. Jak pojmenujete nářadí s jedním kolem na přepravu břemen, např. hlíny?

kolečko/kolečka plt.

JINAK:

42. Jak nazvete nářadí s jedním kolem a nakládací plošinkou z příček k přepravě menších břemen?

tragač/trakař

JINAK:

JINAK:

43. Jaké sloveso použijete k označení krmení dobytka?

poklízet/popravovat

JINAK:

44. Jak označíte samici kura domácího?

slepice/slípka/slépka

JINAK:

45. Jak označíte zkažené vejce?

záprtek/záprdek

JINAK:

46. Jak pojmenujete velkého kurovitého ptáka s lysým červeným krkem (amerického původu)?

morák/krocan

morka/krúta

JINAK:

47. Jak nazvete hlízu rostliny lilek brambor, která je běžnou potravinou?

zemské japko/erteple/zemák

JINAK:

48. Jak označíte obilnou plodinu, zpr. klasy drobných žlutých obilek?

kukuřice/turkiň f./turkiňe

JINAK:

49. Jak nazvete nádobu určenou ke kroupení záhonků?

konva/komva

JINAK:

50. Jak označíte odrůdu brukve zelné s kadeřavými listy tvořícími hlávku?

kěl/kchél/kapusta

JINAK:

51. Jak označíte jednu malou cibulku z paličky česneku?

strouška/stroučka/štroučka/strouček/stroužek

JINAK:

52. Jak nazvete modrou peckovici vejčitého tvaru?

kadlátka/karlátka/kadlátko

JINAK:

53. Jak pojmenujete plody černého bezu?

kozičky/kozinki/bezinki

JINAK:

54. Jak nazvete ovocné bobule trnitého keře, zpravidla mírně pichlavé na dotek?

srstka/chlupáček/muňka/angrešt

JINAK:

Příroda

55. Jak označíte mělkou prohlubeň se zachycenou vodou po dešti?

kaluže/kaluš/kaluha

JINAK:

56. Jak nazvete část stromu vyrůstající z kmene?

haluz/haluza

JINAK:

57. Jak pojmenujete množství nejrůznějších květin?

kvíť/kvítka dubl.

JINAK:

58. Jak nazvete hmyz se zkrácenými křídly a pohyblivými klišťkovitými přívěšky na zadečku?

ušák/ušál/škvor/klišťák

JINAK:

59. Jak nazvete kopeček hlíny navršený krtkem?

krťáček/krťáček

JINAK:

60. Jak pojmenujete prudký a vydatný déšť?

liják/lijavec

JINAK:

61. Jak nazvete zmrzlou vodní páru na trávě, stromech?

jinovatka/jíň/híň

JINAK:

Člověk a jeho život

62. Jaký je člověk, když málo váží?

suchí/chudí/hubení

JINAK:

63. Jaký je člověk, když hodně váží?

tlustí/

JINAK:

64. Jak nazvete přední část těla mezi hrudníkem a pánví?

65. Jak označíte otlak na chodidle způsobený obuví?

66. Jak označíte prarodiče ženského pohlaví?

stařenka/bába/stařa/babička/bábinka

JINAK:

67. Jak označíte prarodiče mužského pohlaví?

stařeček/staříček/d'eda

JINAK:

68. Jak označíte rodiče ženského pohlaví?

maminka/maťička/máma/mama

JINAK:

69. Jak označíte rodiče mužského pohlaví?

taťínek/taťíček/táta/tata

JINAK:

70. Jak označíte předmět, který se dává nemluvňatům, a jsou v něm drobné kuličky, které při pohybu vydávají zvuky?

š'erchátko/š'erchač/š'ercháč/š'ercháček

JINAK:

71. Jak označíte gumový předmět s kroužkem, který se dává do úst nemluvňatům?

dudlík/cumel/dudel

JINAK:

72. Jak nazvete zduřeninu způsobenou úderem?

boule/bakule/hrča/hrmol

JINAK:

73. Jak označíte velikonoční nástroj vydávající řehtavý zvuk?

hrkák/vrkák/brkák/řechtačka?

JINAK:

74. Jak nazvete velikonoční obchůzku?

mrskut/šlaháčka/šmerkust

JINAK:

75. Jak pojmenujete velikonoční svazek prutů?

mrskáč/žila/tatar/kocar

JINAK: